
2025

XX МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЯ

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ НАУКИ В КРАЇНАХ ЄВРАЗІЇ

20 червня 2025 р.

Переяслав

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В ПЕРЕЯСЛАВІ

молодіжна громадська організація
«НЕЗАЛЕЖНА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДІ»

студентське наукове товариство
«КОМІТЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ»

МАТЕРІАЛИ

XX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
«Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Євразії»

20 червня 2025 р.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Переяслав – 2025

Матеріали XX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Євразії»** // Збірник наукових праць. – Переяслав, 2025 р. – 74 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Ю.В. Бобровнік,

кандидат історичних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;

Г.Л. Токмань – д.п.н., професор;

В.В. Поліщук – к. фіз. вих. і спорту;

В.В. Куйбіда – к.біол.н., доцент;

Т.Г. Кириченко – к.п.н., доцент;

Т.В. Кириченко – к.п.н., доцент;

С.М. Танана – к.п.н., доцент;

В.А. Вінс – к.псих.н.;

Ю.В. Бобровнік – к.і.н.;

Члени оргкомітету інтернет-конференції:

Ю.В. Бобровнік,

А.П. Король,

В.В. Поліщук,

Т.Г. Кириченко,

Т.В. Кириченко,

С.М. Танана,

Ю.С. Табачок.

Упорядники збірника:

Ю.В. Бобровнік,

А.М. Вовкодав.

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Яна Бідзюра
(Луцьк, Україна)

МАРКЕТИНГОВІ КОМУНІКАЦІЇ УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ ВИДАВНИЦТВ (НА ПРИКЛАДІ
ВИДАВНИЦТВА ВНУ ІМ. ЛЕСІ УКРАЇНКИ)

Сьогодні важко знайти ВНЗ, який не мав би свого видавництва. Університет не може існувати, не маючи власного видавничого осередку, оскільки виникають і функціонують такі видавництва у відповідь на потребу поширення досліджень, яку не може задовольнити традиційний видавничий сектор [2, с. 16].

Маркетингові комунікації видавництва – це комплексний вплив на його внутрішнє і зовнішнє середовище, спрямований на досягнення мети власної діяльності, пов'язаної з пошуком ідей щодо формування, оптимізації видавничої політики, інформування про видавництво, створення його іміджу, просування на ринку, стимулювання продажу видань [5, с. 14].

Редакційно-видавничі відділи при університетах належать до структур, які неефективно використовують маркетингові комунікації або ж узагалі не мають чітко сформованої маркетингової політики. Це пояснюється тим, що, по-перше, більшість таких інституцій не проводять дослідження ринку і тому часто не уявляють, яку книгу потребує читацький загал, по-друге, не володіють ресурсами, які б давали змогу реалізовувати маркетингові стратегії.

Зв'язки з громадськістю є досить важливим маркетинговим інструментом, яке може використати університетське видавництво з метою формування та підтримання позитивного іміджу ВНЗ, налагодження відносин з цільовими групами та розповсюдження інформації про свою діяльність.

Аналізуючи діяльність видавництва, яке функціонує як один із структурних підрозділів ВНУ ім. Лесі Українки, можна сказати, що воно ігнорує налагодження системи зв'язків з громадськістю. Це позначається не лише на загальному уявленні про саму організацію, а й безпосередньо впливає на рівні продажів. Зокрема, не сформовано систему **відносин із пресою**, навіть університетського рівня.

Так, редакційно-видавничий відділ існує з 1994 р. (тобто, майже 2 десятиліття), однак інформації про нього надзвичайно мало. В газеті, що випускається при університеті, зафіксовано лише одну публікацію за 1999 р. з нагоди п'ятиріччя діяльності університетського видавництва, де аналізуються його здобутки, проблеми та перспективи. Інших відомостей виключно про нього у періодиці немає, за винятком матеріалів, які інформують про нові видання або ж авторів. У неуніверситетських виданнях («Волинь-нова», «Віче-інформ» та ін.) інформація про функціонування підрозділу також відсутня, знову ж таки за винятком поодиноких невеликих матеріалів, що стосуються випуску нових видань або ж публікацій про відомих авторів.

Натомість успішні університетські видавництва усвідомлюють важливість інформування про них у пресі.

Так, наприклад, активно пропагує свій творчий доробок на сторінках періодики Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка (видання «Каменярь», «Видавничий інформатор», «Літературна Україна», «За вільну Україну плюс», «Літературний Львів» та ін.) [1].

Не використовуються повною мірою **можливості Інтернету**. Так, відомості про видавничу діяльність ВНУ ім. Лесі Українки можна знайти лише на сайті університету. Окремої сторінки видавництва немає. Вдалими є веб-сайти видавництв таких ВНЗ України, як КПІ, Києво-Могилянська академія, НУ «Львівська політехніка», ЛНУ ім. І. Франка. Тут розміщують інформацію про видавничий осередок в цілому, книжкові новинки, ціни, особливості замовлення. Такі ресурси (можна сказати, своєрідні інтернет-каталоги) не лише сприяють прощтовхуванню університетських видань на книжковому ринку, а й слугують зміцненню авторитету самого навчального закладу.

Набувають великого значення **прес-конференції та презентації** у просуванні видань на ринку (часто проводяться у ЛНУ ім. І. Франка, про що є детальна інформація на сайті видавництва). ВНУ ім. Лесі Українки не організовує такі заходи ні в стінах університету, ні в бібліотеці, які б могли стати місцем для проведення презентацій, втрачаючи при цьому можливість презентувати власну книжкову продукцію.

Не останню роль у системі маркетингу відіграють **виставки та ярмарки**, оскільки тут їхні учасники отримують багато корисної інформації за всіма аспектами маркетингової діяльності, що дає поштовх до розвитку нових методів реклами, системи збуту, кращої організації виробництва [5, с. 14].

Варто зазначити, що книжкові видання ВНУ ім. Лесі Українки неодноразово представлені на виставці-ярмарку «Книги Великої Волині» та Форумі видавців у Львові. Окрім того, книги авторів, які друкують свої твори при університеті, беруть участь у різноманітних книжкових конкурсах.

Активно просуває видання за допомогою участі у виставках та ярмарках видавництво КНЕУ. Зокрема, кращі видання цього навчального закладу 2000 р. набули неабиякого визнання на Міжнародному книжковому ярмарку у Франфурті-на-Майні. Високий рівень літератури підтверджується

й на міжнародних виставках (в Румунії, Білорусі, Польщі, Росії), а також на Форумі видавців у Львові, книжкових виставках в Києві, Харкові, Одесі, Дніпропетровську, Запоріжжі, Львові, Херсоні та Ялті [3].

Саме участь у різноманітних книжкових ярмарках є одним із пріоритетним напрямків популяризації продукції Видавничого центру ЛНУ ім. І. Франка. Він є постійним учасником щорічних Форумів видавців і виставок «Освіта», на яких книжки університетських авторів були близько п'ятнадцяти разів лауреатами конкурсів; брав участь у Міжнародному інвестиційному ярмарку, що входив до програми Міжнародного економічного форуму у Львові, у Міжнародній виставці академічної книги у Варшаві, у весняних і осінніх виставках «Політехніка книжкова» [1].

Участь та перемога у різноманітних **книжкових конкурсах** також сприяє поінформованості громадськості про те чи інше видання. Так, за останній час видання «Волинський скарб» (упоряд. Тетяна Данилюк-Терещук) ВНУ ім. Лесі Українки брало участь у конкурсі на Форумі видавців у м. Львів. Ця ж сама книга перемогла на конкурсі «Світ Волинської книги – 2011». Окрім того, кращим визнано навчальний посібник Сергія Федонюка «Європейська інтеграція» та ін.

Роль **реклами** як одного із дієвих маркетингових інструментів для університетського видавництва також вагома.

Видавництво ВНУ ім. Лесі Українки не використовує ніяких рекламних матеріалів, які б повідомляли про книжкову продукцію, що є ще одним прикладом відсутності маркетингової стратегії та ефективного використання різноманітних інструментів, які б допомогли «проштовхувати» видання на ринок та задовольняти конкретні запити споживачів цієї продукції.

Науковці вважають, що ефективною може бути реклама як навчальної, так і наукової книги за умови відповідного формування основних принципів рекламної кампанії (саме навчальна та наукова література становить лівову частку у масиві усіх випущених видань при університетах; так, розподіл видавничої продукції ВНУ ім. Лесі Українки за ознакою цільового призначення є таким: навчальні книги – 61%, наукові – 23%, довідкові – 6,5%, науково-популярні – 2%, літературно-художні – 1,5%, група інформаційних матеріалів (планувальна та звітна документація університету) охоплює 6% за назвами від усього масиву неперіодичних видань.

Крім цього, важливим інструментом паблісити є **каталоги**. Ступінь розвитку цього засобу книжкового маркетингу у розвинутих ринкових державах дозволяє видавництвам укладати сезонні каталоги [6].

Окремі видавництва випускають каталоги для популяризації свого поліграфічного доробку.

Наприклад, ЛНУ ім. І. Франка продемонстрував свої успіхи в каталозі видань «Світ книг – світ знань», який вийшов на честь десятиріччя Видавничого центру, завершується робота над другим випуском каталогу видань, присвяченому 350-літтю університету [1].

Як своєрідний засіб просування видань на книжковому ринку можна розглядати й тенденцію **серійності**.

Попит на книгу з серії формується завдяки багатьом чинникам. Перевага серій полягає в тому, що, видавши декілька книг, можна проаналізувати попит на них і наступні книги з цієї серії випускати, керуючись попереднім досвідом [4].

Так, Києво-Могилянська академія працює над випуском декількох серій книг: «Наукові записки» (статті викладачів академії); щорічно виходять бібліографічний покажчик «Вчені НаУКМА»; «Християнські філософи».

Працює у цьому напрямі й видавництво ВНУ ім. Лесі Українки. Зокрема, у 2010 р. було засновано серію «Посібники та підручники ВНУ імені Лесі Українки», що є позитивним кроком.

Отже, можна зробити висновок, що видавництво ВНУ ім. Лесі Українки (як і низка подібних видавничих структур у складі університету) практично не послуговується ефективними маркетинговими інструментами для просування видань на ринку (з огляду на це видавничому осередку університету пропонується використовувати такі маркетингові комунікації, як-от: створити власну книгарню, забезпечити присутність в мережі Інтернет та наявність інформації про видавництво на сторінках преси, проводити презентації нових видань). Як позитивні приклади у цьому напрямі можна вважати діяльність окремих ВНЗ України, які утворюють власні веб-сторінки, проводять різноманітні ПР-заходи, які не лише популяризують видавничий доробок університету, а й сприяють набуттю іміджу елітного навчального закладу з потужною поліграфічною базою.

Література:

1. Видавничий центр Львівського національного університету ім. І. Я. Франка [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://vydavcentr.lviv.ua/rada/statistic>.
2. Зелінська Н. В. Університетське видавництво: вчора, сьогодні, завжди?.. / Н. В. Зелінська // Друкарство. – 2005. – № 6. – 14–17.
3. Київський національний економічний університет [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://kneu.edu.ua/ua/University_en/subdivisions/editorial/.
4. Костів Л. Переваги та недоліки серійної книги / Л. Костів // Книжковий огляд. – 2002. – № 3 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.web-standart.net/magaz.php?aid=3356>.

5. Регідайло Н. Редакційно-видавничий процес підготовки і випуску видання. Маркетинговий етап / Н. Регідайло // Вісник Книжкової палати. – 2010. – № 11. – С. 11–15.
6. Столяр І. Наука про те, як продати книгу / І. Столяр // Книжковий огляд. – 2003. – №5 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.web-standart.net/magaz.php?aid=6166>.

Володимир Петряков
(Запоріжжя, Україна)

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ФАКТОРІВ ТА ІНДИКАТОРІВ КРИЗИ

Кризовий стан підприємства виникає внаслідок накопичення несприятливих впливів середовища, що порушують нормальний цикл господарювання. Як зауважують дослідники, сучасна економічна ситуація в Україні відзначається загальною фінансовою нестабільністю та циклічними спадними коливаннями. Ці умови підвищують ризик кризових явищ, адже падіння попиту, зростання інфляції, коливання валютного курсу або політична нестабільність можуть миттєво порушити платоспроможність підприємств. Особливо небезпечними є форсмажори – наприклад, пандемії чи війна, які створюють нові шоки попиту і пропозиції. Сучасні дослідження показують, що підприємства особливо уразливі у періоди глобальних пандемій та воєнних конфліктів. У таких умовах вчасне виявлення ознак кризи стає пріоритетом антикризового управління.

Зовнішні та внутрішні фактори кризових явищ

Для діагностики кризового стану необхідно враховувати як зовнішні, так і внутрішні причини. Зовнішні фактори включають: спад загального споживчого попиту (зміна уподобань споживачів, перенасичення ринку), економічні шоки (інфляція, валютні коливання, фінансова нестабільність), політико-регуляторні зміни (нестабільність законодавства, податкова та фіскальна політика), а також форс-мажори, такі як пандемії і військові конфлікти. Такі обставини не залежать від діяльності підприємства, але можуть миттєво блокувати виробництво або збут. Внутрішні фактори формуються усередині підприємства і стосуються його організації та ресурсів. Серед них найчастіше виділяють групи: - Ситуаційні чинники: невдала стратегія, неправильний вибір ринку чи продукції, помилки управління, що призводять до втрати конкурентних переваг. - Ресурсні чинники: зношеність і технічне старіння основних засобів, неефективна структура активів (надмірні оборотні чи необоротні активи), висока частка дебіторської заборгованості. - Маркетингові чинники: відсутність або помилки маркетингової стратегії, низька якість продукції, некоректне ціноутворення, недостатня реклама та логістика. Фінансові чинники: невідповідна структура капіталу (велика частка позикових коштів), низькі показники ліквідності та автономії, зростання витрат на обслуговування боргу. Наприклад, слабка ліквідність або високий борговий тягар часто передують банкрутству. В літературі наголошується, що внутрішні чинники зазвичай мають вагоміший вплив на показники діяльності підприємства, ніж зовнішні. Це означає, що неефективне управління ресурсами чи фінансами може спровокувати кризу навіть за відносно сприятливого зовнішнього оточення.

Індикатори кризового стану підприємства

Виявлення кризових тенденцій здійснюється за допомогою фінансових показників, які відображають здатність підприємства виконувати зобов'язання і генерувати прибуток. Запропоновано систему з чотирьох груп показників: фінансова стійкість, ліквідність активів, рентабельність діяльності та ділова активність. Зазвичай аналіз починають з коефіцієнтів ліквідності: - Коефіцієнт поточної ліквідності – відношення поточних активів до поточних зобов'язань. Показує, наскільки підприємство здатне покрити короткострокові борги. Коефіцієнт швидкої ліквідності – відношення «швидко реалізованих» (ліквід) активів до поточних зобов'язань. - Коефіцієнт абсолютної ліквідності – частка готівки та коштів на рахунках у покритті поточних зобов'язань.

Суттєве падіння цих коефіцієнтів (наприклад, поточний коефіцієнт $< 1,0$) означає проблеми з покриттям боргів.

Показники фінансової автономії/стійкості (частка власного капіталу в структурі пасивів) характеризують боргове навантаження. Низький рівень автономії (високий коефіцієнт фінансового левериджу) сигналізує про вразливість.

Коефіцієнти рентабельності (на активи, на власний капітал, операційна маржа) відображають прибутковість бізнесу. Різне зниження рентабельності свідчить, що використання ресурсів перестає приносити очікуваного прибутку.

Коефіцієнти ділової активності (оборотність активів, запасів, дебіторської заборгованості тощо) показують ефективність управління оборотними ресурсами. Наприклад, зростання дебіторської заборгованості або зниження оборотності активів свідчать про накопичення нерентабельних ресурсів і можуть призвести до дефіциту коштів.

Наприклад, у моделі Вишневої пропонуються чотири базові показники для ідентифікації кризового стану: поточний коефіцієнт ліквідності, частка власного оборотного капіталу, рентабельність

капіталу та коефіцієнт оборотності капіталу. Усі ці показники слід обраховувати динамічно: різке зниження будь-якого з них протягом часу вказує на наближення кризи.

Висновки

Отже, ідентифікація кризових явищ на підприємстві ґрунтується на комплексному аналізі внутрішніх і зовнішніх причин. Серед ключових факторів – спад попиту, макроекономічна нестабільність, зміни законодавства, форс-мажори та внутрішні проблеми управління і фінансування. Для своєчасної діагностики використовують групи фінансових індикаторів (ліквідність, фінансова стійкість, рентабельність, ділова активність). Їх різке погіршення розцінюється як сигнал наближення кризи, що дозволяє менеджменту своєчасно реагувати. Сформульовано системний підхід, який дозволяє раніше визначити небезпечні тренди і запобігти банкрутству чи значним втратам.

Література:

1. Мельник Л.Г. Сутність, класифікація та ознаки кризи підприємства [Електронний ресурс] / Л.Г. Мельник // Антикризовий менеджмент: опорн. конспект лекцій. – 2015. – Режим доступу:
2. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2010. – №5, т.4. – С. 83–87. – Режим доступу: https://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2010_5_4/083-087.pdf
3. Вісник Хмельницького національного університету. – 2022. – №310. – Режим доступу:
4. Resilience Factors of Ukrainian Micro, Small, and Medium-Sized Business [Electronic resource] // MDPI. – 2022. – Vol. 12(12), Article 319. – Available at: <https://www.mdpi.com/2227-7099/12/12/319>
5. Exploring the Dynamics of Profitability–Liquidity Relations in Crisis, Pre-Crisis and Post-Crisis [Electronic resource] // MDPI. – 2024. – Vol. 12(1), Article 16. – Available at: <https://www.mdpi.com/2227-7072/12/1/16>
6. Economy and Society. – №3, 2021. – Режим доступу: https://economyandsociety.in.ua/journals/3_ukr/80.pdf

Науковий керівник:

доцент економічних наук, професор Крилов Денис Валерійович.

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Валентина Загалевиц
(Кам'янець-Подільський, Україна)

СТАНОВЛЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ІНСТИТУЦІЙ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД

Розвиток демократичних інституцій в Україні є складним і тривалим процесом, що почався після здобуття незалежності у 1991 році та активно продовжується до сьогодні. Україна пройшла важливі етапи становлення демократії, серед яких варто виділити побудову системи державних органів, прийняття Конституції, а також активізацію громадянського суспільства.

Після розпаду Радянського Союзу Україна проголосила незалежність у 1991 році, що стало основою для створення власних державних та демократичних інституцій. У 1996 році була прийнята Конституція України, яка закріпила принципи верховенства права, поділу влади, захисту прав і свобод громадян. Цей документ став основою для побудови демократичної правової держави, визначивши роль Президента, Верховної Ради, Кабінету Міністрів, судової системи та місцевого самоврядування.

Закон про економічну самостійність Української РСР, ухвалений Верховною Радою Української РСР 3 серпня 1990 року, став ключовим кроком на шляху до незалежності України. Цей закон був прийнятий в умовах перебудови в СРСР та зростання національної свідомості, а також прагнення республік Союзу отримати більшу економічну свободу. Основною метою закону було надання Українській РСР економічної самостійності від союзних структур, щоб регіональні ресурси та господарська діяльність керувалися на рівні республіки, а не СРСР. Це стало важливим етапом на шляху до повної державної незалежності, здобутої у 1991 році. [2].

Основні положення Закону про економічну самостійність Української РСР:

1. **Формування власної економічної системи.** Закон передбачав створення економічної моделі, що мала функціонувати незалежно від економічної політики СРСР. Україна отримала право формувати власний державний бюджет, визначати напрями економічного розвитку, управляти національними ресурсами та виробничим потенціалом.

2. **Власна грошова система та фінансова незалежність.** Однією з ключових ідей закону було створення самостійної фінансової системи. Це включало право на випуск власних грошей, хоча на той момент українська валюта ще не була введена в обіг. Закон заклав правові основи для фінансової незалежності, створення банківської системи та фінансового регулювання.

3. **Контроль над природними ресурсами.** Закон визнавав природні ресурси України національним багатством, яке належало народу республіки. Україна отримала право на розпорядження цими ресурсами, зокрема нафти, газу, корисних копалин, лісів тощо. Це стало важливим кроком до енергетичної незалежності країни [2].

Події Помаранчевої революції 2004 року стали важливим етапом у розвитку демократичних інституцій, зокрема виборчої системи та свободи слова. Масові протести проти фальсифікацій на президентських виборах показали силу громадянського суспільства. У результаті відбулися повторні вибори, що привели до влади демократично обраного президента та посилення нагляду за виборчими процесами [5].

Революція гідності 2013–2014 років, яка відбулася після відмови тодішньої влади підписати Угоду про асоціацію з ЄС, стала наступним етапом у розвитку демократії. Внаслідок цього Україна розпочала численні реформи для інтеграції в європейське співтовариство. Було змінено виборче законодавство, зокрема впроваджено пропорційну систему виборів на місцевих виборах. З'явилися нові антикорупційні органи, такі як Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) та Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) [3].

Важливою реформою стала децентралізація, яка почалася після 2014 року. Її метою було надати більше повноважень місцевим органам влади, підвищити їхню фінансову незалежність та відповідальність перед громадами. Це сприяло створенню об'єднаних територіальних громад і зміцненню ролі місцевого самоврядування. Перші спроби реформування місцевого самоврядування були ще за часів Київської Русі, коли існували віче – збори громади, що вирішували важливі питання. Пізніше, в часи Литовсько-Руської держави та Речі Посполитої, українські міста отримували Магдебурзьке право, що давало їм автономію у управлінні.

За часів Російської імперії та Радянського Союзу місцеве самоврядування було фактично знищене, а вся влада концентрувалася в руках державного апарату. Після проголошення незалежності України у 1991 році постало питання відновлення місцевого самоврядування на демократичних засадах. 1996 р. характеризується ухваленням Конституції України, де визначено, що влада в Україні ділиться на центральну та місцеве самоврядування. У 1997 прийнято Закон "Про місцеве самоврядування в Україні", який заклав основу для розвитку громад. Проте в цей період місцеві органи влади залишалися залежними від центрального бюджету, що ускладнювало їхню ефективність [2].

Після Революції Гідності (2013–2014) децентралізація стала однією з ключових реформ, яка дозволила громадам отримати більше ресурсів і повноважень.

- 2014 – Уряд ухвалює Концепцію реформи місцевого самоврядування та децентралізації.
- 2015–2020 – Формується система об'єднаних територіальних громад (ОТГ), які отримали реальні фінансові ресурси та право самостійно керувати розвитком.
- 2020 – Адміністративно-територіальна реформа: зменшено кількість районів (із 490 до 136), громади стали основною одиницею місцевого самоврядування.
- 2021–2023 – В умовах війни децентралізація показала свою ефективність: місцеві громади швидко мобілізувалися для підтримки населення, військових і відбудови країни [5].

Визначимо досягнення реформи децентралізації:

1. Фінансова незалежність громад – місцеві бюджети зросли у кілька разів, громади отримали частину податків.
2. Створення ефективних ОТГ – громади можуть самостійно розпоряджатися своїми ресурсами.
3. Розвиток інфраструктури – будівництво шкіл, доріг, лікарень за місцеві кошти.
4. Збільшення прозорості влади – місцеві ради стали більш підзвітними громадянам
5. Покращення якості послуг – з'явилися сучасні Центри надання адміністративних послуг (ЦНАПи).

Реформа децентралізації стала однією з найуспішніших в Україні. Вона дозволила громадам самостійно керувати своїм розвитком, залучати інвестиції та покращувати якість життя. Попри військові виклики, децентралізація довела свою ефективність і буде відігравати ключову роль у відбудові країни.

Однією з ключових реформ є судова реформа, спрямована на очищення судової системи від корупції та підвищення її незалежності. Створення Вищого антикорупційного суду України було важливим кроком у цьому напрямку. Однак реформа все ще стикається з перешкодами, зокрема через політичний тиск і складності в забезпеченні її повної реалізації. До здобуття незалежності Україна була частиною судової системи СРСР, яка не гарантувала справедливого правосуддя, а суди часто виконували політичні замовлення. Перші кроки до незалежної судової влади розпочалися у 1991–1996рр. ухваленням закону "Про статус суддів" (1992), який заклав основу незалежності суддів, а Конституція України 1996 р. закріплює принцип поділу влади, створює Конституційний Суд України (КСУ). І лише з 2002 р. відбувається запровадження адміністративного судочинства. Попри ці зміни, судова система залишалася залежною від політичної влади та корумпованою [2].

Судова реформа – одна з найскладніших і найважливіших реформ в Україні, адже саме від неї залежить верховенство права, захист прав громадян і боротьба з корупцією. Україна намагалася реформувати судову систему ще з 1991 року, але суттєві зміни почалися після Революції Гідності у 2014 році. Після Революції Гідності суспільство вимагало кардинальних змін у судовій системі. У 2015 р. – Прийнято Закон "Про забезпечення права на справедливий суд", який запровадив нові правила відбору суддів та їхню переатестацію. У 2016 – Ухвалено зміни до Конституції України в частині правосуддя. Впроваджено нову трирівневу судову систему:

1. Місцеві суди
2. Апеляційні суди
3. Верховний Суд – замість Вищого спеціалізованого суду.

Створено Вищу раду правосуддя (ВРП) – орган, що відповідає за призначення та звільнення суддів. У 2019 р. – Президент Володимир Зеленський ініціював перезапуск судової реформи, а саме 2021 р. започаткував перезапуск Вищої кваліфікаційної комісії суддів (ВККС), яка проводить добір і атестацію суддів.

Протягом 2022 – 2023 рр в умовах війни судова система продовжує працювати, зокрема щодо воєнних злочинів РФ.

Євроінтеграція та зростання ролі громадянського суспільства Прагнення України до членства в Європейському Союзі стало потужним стимулом для демократичних перетворень. Громадянське суспільство в Україні значно зміцніло, організації громадського контролю, незалежні медіа та активісти відіграють важливу роль у боротьбі з корупцією та захисті прав людини [1].

Європейська інтеграція України – це складний і тривалий процес, який почався ще в 1990-х роках, але особливо активізувався після Революції Гідності у 2014 році. Важливим фактором у цьому процесі є громадянське суспільство, яке відіграє ключову роль у демократичних змінах, боротьбі з корупцією та контролі над владою. Після здобуття незалежності Україна почала формувати власну зовнішню політику, шукаючи баланс між Європейським Союзом (ЄС) і Росією. У 1994 р. підписання Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС. Це був перший офіційний крок до інтеграції. У 2002 р. Президент Леонід Кучма заявив про стратегічний курс на членство в ЄС. [3].

У цей період громадянське суспільство залишалося слабким, а політична система була контрольованою олігархічними групами. Після Помаранчевої революції у 2005 р. Україна отримала статус країни з "поглибленими відносинами" з ЄС. Попри зміни, реальні реформи гальмувалися, а євроінтеграційний курс залишався декларативним.

Вже після – після кривавих розгонів протестів 2014 р. і жертв серед мирних демонстрантів, громадянське суспільство стало рушійною силою змін: активісти, журналісти та волонтери взяли на

себе функції державних інституцій. Ці події стали точкою неповернення – Україна чітко обрала європейський вектор розвитку. У 2014 р. Україна підписала Угоду про асоціацію з ЄС, що включає глибоку економічну інтеграцію. З 2017 р. запроваджено безвізовий режим з ЄС, що стало важливим кроком для громадян, у 2019 – в Конституцію України внесено положення про незворотність європейського та євроатлантичного курсу, а після початку повномасштабної війни Україна отримала статус кандидата в члени ЄС [1].

Європейська інтеграція України тісно пов'язана зі зміцненням громадянського суспільства. З 1991 року до сьогодні активні громадяни неодноразово впливали на політичні процеси, просували демократичні цінності та наближали Україну до Європи. Війна лише посилила цей рух, зробивши суспільство більш згуртованим і відповідальним за майбутнє країни [3].

Розвиток демократичних інституцій в Україні є прогресивним, але залишається викликом у зв'язку з наявними внутрішніми та зовнішніми загрозами, такими як військова агресія з боку Росії та економічні труднощі. Незважаючи на ці складнощі, Україна продовжує йти шляхом реформ і вдосконалення демократичної системи, спираючись на підтримку громадянського суспільства та міжнародних партнерів.

Література:

1. Барановський Фелікс. Демократична інституціоналізація в Україні: євроінтеграційний контекст. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/baranovskyi_demokratychna.pdf
2. Власов В.С. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: ЛітераЛТД, 2019. 256 с.
3. Демократизація політичних інститутів і суспільний розвиток в Україні: збірник наукових праць / за ред. О. О. Рафальського. О. М. Майбороди. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 432 с. URL: <https://ipiend.gov.ua/publication/demokratyzatsiia-politychnykh-instytutiv-i-suspilnyj-rozvytok-v-ukraini-zbirnyk-naukovykh-prats/>
4. Максак В.І. Демократія в Україні: виклики, цінності та перспективи розвитку URL: <https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2024/39-2024/40.pdf>
5. Струкевич О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ: Грамота, 2019. 240 с.

Олексій Мяленко
(Суми, Україна)

ДІЯЛЬНІСТЬ СИМОНА ПЕТЛЮРИ В ЕМІГРАЦІЇ (1920 – 1926 РР.)

Після захоплення України військами більшовиків, уряд УНР вимушено переїхав на територію Польщі. Відповідно до закону УНР від 12 листопада 1920 р. «Про Тимчасове Верховне Управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці» у Польщі почав діяти Державний Центр УНР в екзилі на чолі якого став безпосередньо Симон Петлюра. Крім Польщі багато українців емігрували в інші країни, зокрема до Чехословаччини, Німеччини, Франції, Болгарії, США, Канади. Чисельність української державно-політичної еміграції становила понад 30 тис. осіб [2, с. 447].

В еміграції С. Петлюра продовжив свою політичну діяльність поєднуючи з публіцистикою, він залишаючись на чолі визвольного руху. Його бачення перспективи існування незалежної України мали визначальний вплив на процеси в тогочасній політиці. Авторитет і вплив Петлюри залишалися високими.

Співпраця з Польщею надавала надію, що територія Наддніпрянщини, окупована більшовиками, буде звільнена. У цей час перед урядом УНР і Симоном Петлюрою поставало завдання забезпечити громадянам УНР по можливості мінімальні матеріальні умови існування на території Польщі. Хоча це було надзвичайно складно. Однак у тяжких умовах еміграції українці проявили характер і здатність до самоорганізації. Але нажаль еміграційне середовище не було єдиним. Опинившись за кордоном, керівні діячі й активні учасники визвольної боротьби, по-різному оцінювали причини поразки, її наслідки і перспективи боротьби. Часті зміни урядів, спроби звинуватити один одного, звести особисті рахунки, не сприяли подальшій боротьбі [1, с. 172].

Навіть у цих важких умовах Симон Петлюра виступав за створення виконавчого і законодавчого органів влади які б діяли в екзилі, вважав необхідною розширити народовладдя шляхом скликання тимчасового представницького органу — Ради Республіки, яка мала стати запорукою політичної консолідації навколо еміграційного уряду. Сесію Ради скликали 3 лютого 1921 р. у Тарнові. Парламент розгорнув законодавчу діяльність, намагаючись впливати на поточні справи уряду [3, с. 54].

Але легальне існування Державного Центру УНР продовжувалося недовго. Після підписання у березні 1921 р. у Ризі польсько-радянського мирного договору уряд УНР і всі його організації втратили свій офіційний статус і право легального існування і на території Польщі. Державні установи були

вимушені перейти на напівлегальне становище. Ліквідовувалась дипломатична місія УНР. На місці офіційних почали створювати громадські та благодійні емігрантські організації. Рада Республіки, не виправдала сподівань, проіснувавши лише півроку [2, с. 454].

Через небезпеку бути заарештованим у листопаді 1921 р. С. Петлюра переїхав з Тарнова до Варшави. На той час він всіляко намагається активізувати українську закордонну політику, постійно шукає шляхи для зближення із західними сусідами і через їхнє посередництво знайти для України надійну базу у світовій міжнародній спільноті. Першочерговим завданням закордонної політики уряду УНР в еміграції він бачив відновлення зв'язків з дипломатичними представництвами уряду, які існували і діяли майже у всіх європейських державах. Він наполегливо закликав своїх представників брати участь у всіх міжнародних конференціях в Генуї, Каннах, Женеві, засіданнях Ліги Націй, подаючи від України відповідні меморандуми і заяви, наполягає на проведенні роботи для прийняття України до Міжнародного Товариства Прихильників Ліги Націй.

Через брак коштів на утримання дипломатичних представництв та необхідність їх скоротити С. Петлюра вносить пропозицію про створення Експозитури уряду УНР, тобто мобільної мережі представництв у зарубіжних країнах, які б опікувалися життям української еміграції та координували діяльність дипломатичних представництв. Також брав участь у створенні помісної церкви. Кінцеву модель якої С. Петлюра бачив у формі Київської патріархату [4, с. 359].

С. Петлюра багато сприяв справі популяризації української культури у світі, дбав про освіту, брав участь у створенні українських культурних і науково-дослідних закладів. Він велику увагу надавав поширенню знань про Україну за її межами. Постійно цікавився підготовкою до видання так званої «Синьо-жовтої книги», в якій різними іноземними мовами розповідалося б про Україну [4, с. 351].

Слід відзначити, що С. Петлюра доклав чимало зусиль для координації діяльності всієї української еміграції. Але внутрішнє становище еміграції було важким: велика розбіжність у поглядах, суперечки партійного та особистісного характеру. На той же час через пропаганду поширювались радянські настрої які компрометували ідею діяльності українських екзильних органів влади закордоном. Опозиційні настрої переростали в наміри усунути Петлюру з провідного становища в Державному Центрі УНР. Особливо наполягали на цьому та вели підризву діяльності у емігрантському середовищі П. Андрієвський, А. Макаренко і Ф. Швець — колишні члени Директорії УНР, але їх задуми не досягли успіху [2, с. 466].

З огляду на вимоги більшовиків до Польщі заборонити діяльність уряду УНР на її території і видати С. Петлюру, він вирішує покинути Варшаву. Спочатку він виїхав до Угорщини, де офіційно перебувала українська дипломатична місія і угорський уряд доброзичливо ставився до українських емігрантів. Їхав через Відень, де у колі українських емігрантів відсвяткував новий рік. 24 травня 1924 р. їде до Цюриха в Швейцарії. 8 серпня 1924 р. переїхав до Женеви. Лише 16 жовтня 1924 р., він отримує дозвіл на в'їзд до Франції, С. Петлюра прибуває до Парижа [2, с. 479].

Невдовзі лідер українського національно-визвольного руху зумів стати визнаним лідером паризького українського центру, зібравши навколо себе відданих людей. Петлюра виношує ідею створення координуючого органу — загально-еміграційного Українського Громадського центру, який здійснив би чергову спробу подолати існуючі суперечності і об'єднати зусилля для боротьби за українську державність, забезпечивши її репрезентацію перед світовим співтовариством. Однак ця справа була надзвичайно непростю і наражалась на невдачі [4, с. 398].

Він продовжує керувати діяльністю екзильного уряду УНР, широку поінформований про всі події, активно втручається в них. Він цікавиться справами української громади Франції, безпосередньо або опосередковано брав участь у всіх заходах громадського і політичного життя.

Симон Петлюра веде роботу щодо створення друкованого органу. Перше число тижневика політики, культури, мистецтва і громадського життя «Тризуб» вийшло 15 жовтня 1925 р. У «Тризубі» С. Петлюра писав головним чином на теми недавніх визвольних змагань, про завдання еміграції і становище України під більшовиками. Його участь у журналі була постійною. Він виступав з оглядами політичних подій в контексті українських проблем [2, с. 483].

Симон Петлюра в означений період 1920 – 1926 рр., залишався визнаним лідером еміграції. Він дав теоретичне обґрунтування визвольної боротьби, першим проаналізував соціальні та національні причини збройної поразки визвольних змагань, довів утопічність поглядів своїх опонентів щодо можливого реально рівноправного існування української нації у складі федерації. Лише раптова загибель зупинила державницьку і суспільно-політичну діяльність видатного діяча.

Підсумовуючи вище наведене що в еміграційний період Симон Петлюра ефективно займався організацією державних структур і зробив значний внесок для консолідації української еміграції.

Література:

1. Губарець В. Симон Петлюра на еміграції / В. Губарець // Пам'ять століть. – 2009. – 3 – 4. – С. 171 – 178
2. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. / С. Литвин – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2001. – 640 с.; іл..

3. Піскун В. Симон Петлюра як політичний лідер УНР в еміграції: міжнародний і український контексти. / В. Піскун // Матеріали всеукраїнської наукової конференції (20-22 травня 2009р.) / Відп. Ф.В. Верстюк. – К.: ПЦ Фоліант, 2009. – С. 52 – 68.
4. Сергійчук В.І. Симон Петлюра. / В.І. Сергійчук – К.: Україна, 2004. – 448 с. (Українські державники): іл.

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Ulzhalgas Adilbayeva, Serikkhan Sadykanova
(Almaty, Kazakhstan),
Ulzhalgas Temirova, Jamila Riskeldieva
(Shykment, Kazakhstan),
Aliya Zhakupova
(Almaty, Kazakhstan)

INNOVATIVE APPROACHES TO FOREIGN LANGUAGE TEACHING IN TECHNICAL UNIVERSITIES**Introduction**

Higher education today is undergoing profound transformations driven by rapid technological progress, widespread digitalization, globalization, and the changing demands of the labor market. These shifts necessitate a reconsideration of the role of foreign language instruction, particularly within technical universities [1, 2]. In this context, foreign language proficiency especially in English is no longer viewed merely as an ancillary skill, but as a key competence that enables access to international knowledge, professional discourse, and cross-cultural collaboration [3].

Technical specialists such as engineers, IT professionals, and researchers are increasingly required to engage with global scientific communities, participate in international projects, and stay abreast of innovations through non-native language resources [4, 5]. However, the prevailing language teaching models in many institutions remain outdated, heavily reliant on grammar-translation methods and rote learning, which fail to address the practical and communicative needs of modern students.

Moreover, there exists a critical gap between traditional instructional methods and the digital-native nature of today's learners, whose expectations and learning preferences are shaped by continuous exposure to technology and interactivity. This disconnect often results in low student motivation, poor engagement, and insufficient communicative proficiency. Hence, reimagining language education in technical institutions becomes a pressing priority [6].

In recent years, the incorporation of digital tools, interactive platforms, and learner-centered strategies has emerged as a promising avenue for enhancing language acquisition [7]. The pedagogical emphasis is increasingly placed on practical application, critical thinking, collaboration, and project-based learning all of which align closely with the competencies required in technical professions.

The current research sets out to identify, systematize, and evaluate innovative approaches that effectively support foreign language education in technical universities. It aims to provide empirical evidence of their impact on the development of communicative competence and related skills, while also outlining the institutional prerequisites for their successful implementation [8, 9].

This study is positioned within the broader framework of educational modernization, responding to both the demands of the global labor market and the evolving cognitive styles of learners. It draws on best practices from both national and international contexts and seeks to contribute to a methodological foundation that supports flexible, adaptive, and future-ready language education [10, 11].

Materials and Methods

This comprehensive study employs a hybrid methodology, integrating theoretical and applied research strategies. The core objective is to identify and justify effective innovative methods for teaching foreign languages in technical universities, with a focus on their impact on students' professional and communicative competencies.

The research methods include:

Literature Review: More than 40 scholarly sources were reviewed, encompassing both Russian and international works on foreign language pedagogy, digital education, and interactive technologies (including key contributions from Galskova N.D., Passov E.I., Richards J.C., Prensky M., among others).

Curriculum Content Analysis: Curricula and course syllabi from technical universities in Russia and neighboring countries (2020–2023) were analyzed to assess the extent to which innovative teaching methods have been integrated.

Pedagogical Observation: Classroom activities involving first- to third-year technical students were observed under conditions utilizing digital and interactive learning formats such as e-courses, online platforms (Moodle, Quizlet, Miro, Padlet), simulations, and collaborative projects.

Comparative Analysis: Traditional and innovative teaching approaches were compared to assess their impact on student motivation, engagement, and language competence.

Experimental Research: Over two semesters (Fall 2022 – Spring 2023), 62 students participated in experimental learning modules that incorporated creative methods (e.g., case studies, role-plays, mini-projects, AI tools). Self-assessment surveys were conducted to measure learning outcomes and motivational changes.

Data were analyzed using descriptive statistics, expert evaluation, and correlation analysis to ensure objectivity and replicability of findings. This multimethod approach enabled a nuanced exploration of both the content and implementation of innovative language teaching within technical education settings.

Results

The integrated analysis of both theoretical and empirical data yielded several critical insights into the efficacy of innovative language teaching strategies in technical universities.

Theoretical Foundation: The review of more than 40 academic publications revealed a pronounced shift in language teaching paradigms toward communicative, task-based, and digitally mediated approaches. Influential authors emphasize learner autonomy, interactivity, and the use of real-world tasks to promote linguistic proficiency. These pedagogical principles served as a guiding framework for the experimental phase.

Curriculum Analysis: A review of language education curricula at various technical institutions in Russia, Kazakhstan, and Uzbekistan indicated that only about one-third incorporated elements of project-based learning or digital tools. The majority of programs continue to rely on traditional methods that are insufficient for fostering communicative competence.

Observation of Student Behavior: Classroom observations over two semesters demonstrated that digital tools such as Moodle, Padlet, and Miro combined with role-play, simulation, and AI-assisted tasks (e.g., ChatGPT, Grammarly) significantly enhanced student engagement. Small-group work with competitive elements proved especially effective in sustaining motivation and interaction.

Comparative Outcomes: Students in the experimental group exhibited a 78% increase in motivation and a 25.2% improvement in language skills, compared to the control group's 7–10% gains. More than two-thirds began using the target language in extracurricular contexts.

Survey Feedback: Students reported positive perceptions of the innovative teaching approaches, citing accessibility, clarity, real-world relevance, and the opportunity to practice language in simulated professional scenarios as key benefits.

These results collectively affirm that innovative approaches not only enhance language acquisition but also cultivate transversal skills such as critical thinking, collaboration, and self-directed learning essential for success in technical fields (Figure 1.).

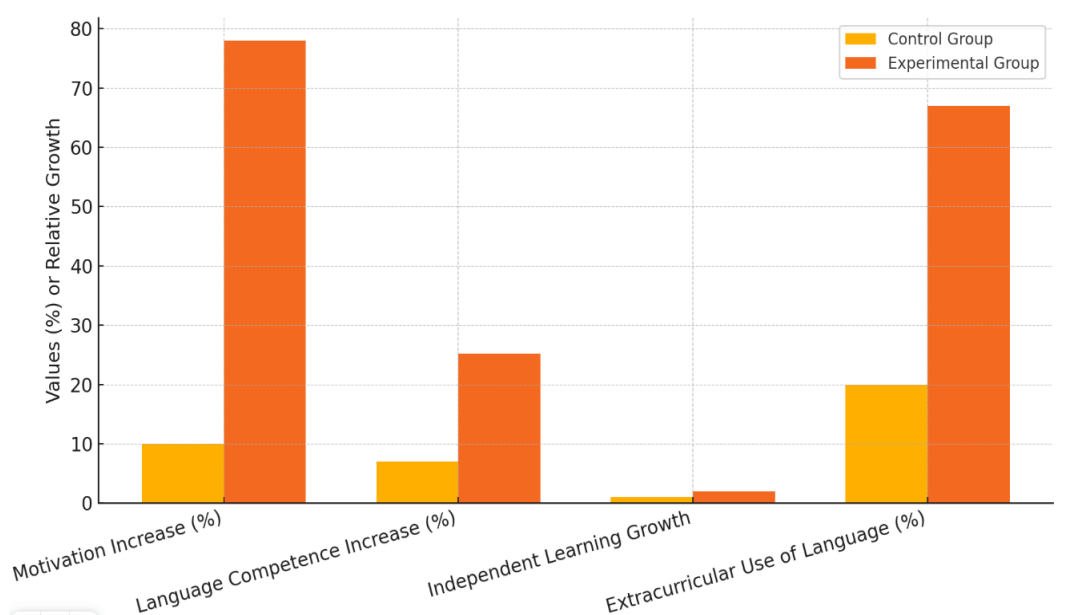

Figure 1. Comparison of Control and Experimental Groups on Language Learning Outcomes

Discussion

The research findings offer compelling evidence for the transformative potential of innovative methodologies in foreign language education within technical university contexts. Direct effects of the implemented strategies include improved learner engagement, more active language use, and the integration of communicative competence into students' professional identities.

Experimental data confirmed a statistically significant increase in academic performance among students exposed to interactive and digitally enriched learning environments. The 25.2% improvement in test results and the high levels of extracurricular language use underscore the functional relevance of the new methods. Students actively participated in cross-cultural exchanges, online forums, and even initiated communication in professional settings.

Indirect impacts were also observed. The use of AI tools, gamification, and simulation-based assignments enhanced students' digital literacy, critical thinking, and collaborative skills. These transferable competencies are vital for thriving in interdisciplinary and tech-driven work environments.

The study's conclusions are consistent with contemporary educational theories, especially those advocating for learner-centered instruction, gamified experiences, and situational learning. The practical results not only support these frameworks but also provide empirical validation specific to technical academic environments.

However, a clear disconnect persists between the progressive aspirations of modern pedagogy and the conservative nature of many university curricula. Curriculum analysis highlighted a lack of integration of innovative elements into formal educational structures, indicating a need for policy reform and institutional support.

Future research directions include:

- In-depth evaluation of individual digital and AI tools across various linguistic competencies;
- Development of scalable and adaptable models for integrating innovation into language teaching;
- Longitudinal studies assessing the sustained impact of these methods;
- Exploration of psychological and cultural dimensions of digital learning environments.

In summary, the discussion underscores the need to recognize innovative language instruction as a strategic imperative rather than a pedagogical experiment. This shift is essential for equipping future professionals with the linguistic and cognitive tools necessary for success in a globalized world.

Conclusion

This study has thoroughly examined and validated the effectiveness of innovative foreign language teaching methods in technical universities. Findings indicate that the integration of digital platforms, interactive formats, and creative instructional strategies significantly improves student motivation, language proficiency, and professional readiness.

Through experimental implementation of gamification, simulations, case-based learning, and AI tools, the research demonstrates how these techniques foster interdisciplinary thinking, independent inquiry, and communicative confidence. Importantly, they position language learning within a realistic and applicable framework tailored to the technological and professional demands of modern education.

The key conclusion is that innovative approaches should no longer be viewed as supplementary enhancements, but as foundational elements of contemporary language pedagogy. Their successful adoption necessitates systemic changes, including curriculum redesign, faculty training, and digital infrastructure development.

Beyond empirical confirmation, this study contributes to a growing body of knowledge that supports transformative educational practices. It identifies practical pathways for aligning language instruction with evolving learner needs and labor market expectations.

Future initiatives should prioritize adaptive methodologies, long-term impact evaluation, and cross-disciplinary collaboration to ensure that language education remains relevant, inclusive, and effective in equipping technical students for global engagement.

References

1. V. V. Kotenko, "Problems and Opportunities of Using Augmented and Virtual Reality Technologies in Foreign Language Teaching," *Lesgaft University Scientific Notes*, no. 3 (181), pp. 252–258, 2020. [Online resource].
2. E. V. Ignatova and O. F. Gabdrakhmanov, "Innovative Use of Infocommunication Technologies in a Blended Model of English Language Teaching for Students of Economic Specialties," *Priority Directions of Science and Education Development*, no. 2 (5). [Online resource]. Available: <https://interactive-plus.ru/e-articles/138/Action138-9795.pdf>. Accessed: Sep. 19, 2023.
3. L. K. Geikhman, "Interactive Communication Training as a Model of Intercultural Communication," *Moscow State University Bulletin*, Series 19, no. 3, p. 26, 2003.
4. E. I. Dmitrieva, "The Main Methodological Problem of Distance Foreign Language Learning via Internet Telecommunication Networks," *Foreign Languages at School*, no. 1, 1998.
5. L. N. Alekseeva, "Innovative Technologies as an Experiment Resource," *Uchitel (The Teacher)*, no. 3, p. 78, 2004.
6. N. A. Bonk, I. I. Levina, and I. A. Bonk, *English Step by Step: In 2 Volumes*, Moscow: Rosmen-Izdat, 2002, 523 p.
7. N. D. Galskova, *Modern Methods of Foreign Language Teaching*, Moscow: ARKTI, 2009, 192 p.
8. E. I. Passov, *Program-Concept of Communicative Foreign Language Education: Development of Individuality in the Dialogue of Cultures*, Moscow: Prosveshchenie, 2000.
9. A. G. Kushnirenko, A. G. Leonov, and M. A. Kuzmenko, "What is the Internet? Information and Communication Technologies in Education," *Informatics and Education*, no. 5–7, 1998.
10. J. C. Richards, *The Language Teaching Matrix*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
11. M. Prensky, "Digital Natives, Digital Immigrants," *On the Horizon*, vol. 9, no. 5, 2001. [Online]. Available: <https://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>

Азизбек Боймирзаев
(Намаган, Узбекистан)

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИИ ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ ПОСРЕДСТВОМ ОБУЧЕНИЯ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Процесс воспитания учащихся в общеобразовательных школах играет важную роль в социальном, культурном и духовном развитии общества. Воспитание на основе национальных ценностей не только способствует формированию учащихся как нравственных личностей, но и обеспечивает уважительное отношение к истории, культуре и традициям своего народа. Сегодня вопрос воспитания подрастающего поколения на основе национальных ценностей является актуальной задачей не только для Узбекистана, но и для образовательных систем всего мира. В условиях глобализации и информационного давления сохранение национальной самобытности, уважение к культурному наследию и продолжение традиций предков становятся основными направлениями воспитания молодежи.

Во многих странах мира, таких как Япония, Южная Корея, Сингапур, Финляндия, внедрение национальных ценностей в образовательный процесс осуществляется через специальные программы и предметы. При этом широко применяются современные педагогические подходы, такие как обучение на основе проектов, обучение на основе жизненных ситуаций (case-study), а также активное использование цифровых ресурсов. На международном уровне, через концепцию ЮНЕСКО и ЮНИСЕФ «Образование глобального гражданства» (Global Citizenship Education), поощряется формирование у учащихся межкультурной толерантности, преданности своей нации, экологической и социальной ответственности.

В Узбекистане также ведутся системные реформы в этом направлении. В частности, в соответствии с постановлением Президента «О мерах по выводу духовности и просвещения на новый уровень» и концепцией «Новый Узбекистан — к просветленному обществу», система воспитательной работы в образовательных учреждениях кардинально совершенствуется. Особенно через введение предмета «Воспитание» уделяется внимание формированию у учащихся личных качеств, социальной ответственности, патриотизма и национальной гордости.

Для повышения эффективности этого процесса применяются интерактивные методы (мозговой штурм, ролевые игры, анализ проблемных вопросов), современные информационно-коммуникационные технологии, а также воспитательные проекты, интегрированные с подходом STEAM. Одновременно национальные особенности — устное народное творчество, наследие исторических личностей, местные обычаи — адаптируются к местному контексту для повышения эффективности образовательного процесса. Для совершенствования технологии воспитания на основе национальных ценностей важными считаются следующие направления:

- обогащение воспитательных программ инновационными технологиями (интерактивные платформы, видеоуроки, мобильные приложения);
- интеграция предмета «Воспитание» с другими дисциплинами (например, с историей, литературой, искусством);
- укрепление сотрудничества между школой и семьей для формирования единой воспитательной среды;
- локализация воспитательных подходов с учетом региональных и этнических особенностей;
- внедрение подходов, ориентированных на активное участие учащихся — обучение на основе проектов, дебаты, развитие навыков самостоятельного принятия решений.

Внедрение национальных ценностей в сознание подрастающего поколения — не только духовная необходимость, но и стратегическая задача. Совершенствование содержания предмета «Воспитание» и его интеграция с современными технологиями и международным опытом могут привести к значительным успехам в этой сфере.

Мировой опыт показывает, что во многих развитых странах (США, Япония, Южная Корея, Финляндия) национальные ценности стали неотъемлемой частью образовательного процесса. Например, в Японии через концепцию «心の教育» («воспитание сердца») формируются трудолюбие, уважение и коллективизм; в Южной Корее через концепцию «인화» (гармония и согласие) — уважение к семье и обществу, трудолюбие и чувство принадлежности к коллективу; в Финляндии — через «Образование благополучия и сочувствия» развиваются уважение, сострадание, умение идти на компромисс, критическое мышление; в Германии — через «Демократическое обучение» формируются права на выражение мнения, уважение и совместное принятие решений; в США — через «Character Education» развиваются честность, ответственность, командная работа и гражданская ответственность.

Узбекские ученые, такие как А. Туракулов, М. Кучкаров, С. Отамуродов, А. Джураев, Д. Каримов, в своих трудах глубоко исследовали сущность национальных ценностей и пути их применения в

воспитательном процессе. А. Туракулов подчеркивает важность привития молодежи национальной гордости и уважения к наследию предков.

В последние годы на основе указов Президента Республики Узбекистан, касающихся образования и воспитания, были проведены ряд прикладных исследований. На республиканских научно-практических конференциях на тему «Воспитание молодежи — гарантия нашего будущего» обсуждались новые технологические подходы к воспитанию учащихся на основе национальных ценностей. В частности, при проектировании уроков предмета «Воспитание» предлагается использовать такие методические подходы, как STEAM, CLIL, Case Study, Debate.

- STEAM способствует формированию эстетического вкуса, инженерного мышления, экологической ответственности.

- CLIL развивает языковую компетентность и культурное мышление.

- Case Study помогает решать конфликтные ситуации, возникающие среди школьников.

- Debate учит аргументированно излагать мнение, вести дискуссии с уважением и развивает логическое мышление.

Эти подходы делают предмет «Воспитание» не только теоретическим, но и практико-ориентированным, современным и компетентностным. Учащиеся не просто заучивают ценности, а учатся с ними жить и применять их в жизни. Предмет «Воспитание» направлен на формирование у учащихся нравственных, социальных, эстетических, экологических, трудовых и идеологических взглядов. Его содержание включает следующие направления:

- нравственное воспитание (честность, этикет, уважение, долг);

- патриотическое воспитание (уважение к государственным символам, изучение исторических личностей);

- преданность национальным ценностям (обычаи, традиции, национальная одежда, блюда);

- экологическое и эстетическое воспитание (любовь к природе, чистота, интерес к искусству).

Эти направления способствуют укреплению личных качеств учащихся. Национальные ценности основаны на многовековой истории народа, его обычаях, языке, культуре, искусстве и нравственных нормах. К ним относятся:

- вера, совесть, отношение к жизни и людям;

- литература, искусство, обычаи;

- дружба, милосердие, сотрудничество;

- уважение к родителям, семейные узы.

Для эффективного усвоения этих ценностей учитель должен использовать современные методические подходы. В частности, хорошо себя зарекомендовали следующие воспитательные технологии:

- ролевые игры — обсуждение ценностей в жизненных ситуациях;

- case-study — анализ проблемных ситуаций;

- дебаты — оценка ценностей через обмен мнениями;

- мультимедийные средства — использование национальных фильмов, музыки, устного народного творчества;

- проектный метод — вовлечение учащихся в небольшие проекты, связанные с национальным наследием.

Национальные ценности — это богатое наследие, отражающее самобытность и исторический опыт народа. Глубокое внедрение этих ценностей в сознание молодежи — основная задача современного предмета «Воспитание». Использование инновационных подходов, активных методов обучения и современных технологий позволяет значительно повысить качество воспитания. Рациональное использование международного опыта и местных возможностей является важным фактором в совершенствовании данного процесса.

Литература

1. To'raqulov A. Ma'naviy qadriyatlar va tarbiya tizimi, Toshkent, 2021.
2. Otamurodov S. Pedagogik texnologiyalar asoslari, Toshkent, 2020.
3. Karimov D. Yoshlar tarbiyasi va milliy qadriyatlar, Andijon, 2022.
4. MEXT (Ministry of Education, Japan). "Moral Education Curriculum Guide", Tokyo, 2020.
5. OECD. "Education for values and citizenship", Paris, 2019.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ma'naviyat va ma'rifatni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori, PQ-5040-son, 2022-yil.
7. "Tarbiya" fanidan namunaviy o'quv dasturi, O'zbekiston Respublikasi XTV, 2023.

Наталія Волощак
(Дрогобич, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У процесі формування гармонійно розвиненої особистості важливе місце посідає естетичне виховання учнів. Важко переоцінити роль математики як предмета в естетичному вихованні учнів, можливості математики в цьому відношенні величезні. Математика дуже багата красивими формулами, доказами, можна називати цілі розділи, значення яких дуже велике для естетичного виховання школярів.

Ефективне розкриття естетичного потенціалу початкового курсу математики передбачає повноцінне сприйняття учнями математичної краси, розвиток у них естетичних почуттів, естетичного смаку та ідеалу через образне мислення та логічну культуру, формування ціннісних орієнтацій особистості в її прагненні до прекрасного, шляхом опанування дійсності з використанням геометричного матеріалу.

На думку П.П. Блонського, Л.С. Виготського, виховання красою і через красу є, з одного боку, важливим засобом розвитку мотивації до навчання, а з іншого – джерелом формування емоційної особистості як одного з провідних компонентів її естетичної культури. А.Л. Жохов вважає однією з найважливіших проблем у формуванні світогляду учнів проблему формування естетичного ставлення до математики як частини культури. Для вирішення цієї проблеми він пропонує організувати математичне навчання таким чином, щоб учні брали участь у пошуку, розумінні та використанні естетичних якостей математичних об'єктів, відображали в них гармонію об'єктивної дійсності, підкреслюючи при цьому естетичні елементи навчально-пізнавальної діяльності.

Психолого-педагогічне осмислення цієї проблеми здійснено в працях Л.С. Виготського, В.В. Давидова, А.Є. Симановського, Н.Ф. Тализіна, Н.І. Чуприкова, Д.Б. Ельконіна, І.С. Якиманської, методологічне осмислення – у працях В.В. Афанасьєва, А.В. Білошистої, В.А. Гусєва, М.І. Зайкіна, Л.В. Занкова, Н.Б. Істоміної, Т.А. Покровської, Є.І. Смирнової, І.Ф. Шаригіна та ін.

Мета – розкрити особливості естетичного виховання на уроках математики у початковій школі засобами геометричної пропедевтики.

Естетична міра об'єкта буде зростати з упорядкуванням його структури, а усвідомлення порядку виникає в процесі перетворення об'єкта дослідження. Таким чином, краса математичного об'єкта зумовлена взаємодією його узагальненого образу, створеного нашою психікою, і тієї своєрідності, яка відрізняє його від інших об'єктів.

У сприйнятті краси математики виділяють такі рівні: рівень чуттєвого сприйняття; рівень сприйняття з елементами перетворювальної діяльності; рівень співвіднесеності краси з розумінням математичних міркувань, з необхідністю пошуку різних шляхів розв'язання задачі тощо, тобто з активним перетворенням об'єкта дослідження [2].

Перший рівень характеризується естетичною привабливістю предмета, що задовільняє його узагальнений образ.

Другий рівень передбачає наявність естетичних смаків, обумовлених порядком, що виражається перш за все в симетрії.

Третій рівень обумовлений необхідністю заглянути всередину об'єкта, вивчити його структуру, виявити зв'язки між компонентами досліджуваного об'єкта, знайти найбільш елегантне рішення проблеми, створити нові проблеми.

З вивченням математики поняття краси математичного об'єкта наповнюється багатшим змістом, естетика мотивів переходить до активної перетворюючої діяльності.

Краса математики тісно пов'язана з красою геометричних ліній і форм. Розглянемо одну з можливостей реалізації естетичного виховання на уроках математики в процесі формування у молодших школярів уявлень про форму геометричних об'єктів.

Реалізувати естетичні можливості математики в початковій школі можна за допомогою ліплення, вирізання з паперу та розвиваючих ігор.

Наприклад, ігри «Танграм», «Китайські шашки» засновані на уміннях змінювати положення основних деталей на площині так, щоб з них можна було скласти потрібну модель.

Також ці ігри пов'язані з можливістю зміни структури об'єкта, оскільки трансформація структури об'єкта заснована на зміні положень елементів, з яких складається цей об'єкт. Уміння подумки відтворювати будову предмета вимагає і гра «Цеглинки», у якій за заданими видами предметів учні повинні побудувати сам предмет із стрижнів у вигляді прямокутних паралелепіпедів і дати назву. Крім того, ця гра сприяє розвитку проектних уявлень.

Естетичному вихованню учнів початкових класів сприятиме використання на уроках математики та в позаурочний час таких завдань на зображення та побудову моделей геометричних об'єктів:

- домальовувати фігуру або відновити малюнок, побудувати фігуру, симетричну заданій осі (центру);

- побудувати вісь симетрії симетричних фігур, побудувати розгортку просторової фігури за готовими даними, вимірюючи елементи цієї моделі;

- за кресленням побудувати найпростіші перерізи на дротяних моделях просторових фігур за допомогою кольорового дроту, побудувати отримані фігури на аркуші, обчислити їх площу, за наявними двома видами зображень фігури (вид спереду і вид зверху) намалювати її малюнок тощо [3].

Побачити красу математики, її об'єктів і методів може лише та людина, яка захоплюється математикою, тому важливо прищеплювати любов до предмета, розвивати естетичне сприйняття математичної дійсності, розвивати пізнавальну активність учнів ще з початкової школи.

Таким чином, реалізація естетичного потенціалу математики в процесі навчання молодших школярів не тільки сприяє створенню позитивного емоційного фону, який формує інтерес до навчання, але й розвиває пізнавальні та конструктивні здібності особистості, активізує уяву, образне мислення, інтуїцію, що в свою чергу призводить до подальшого підвищення рівня загальної культури особистості.

Література:

1. Андрущенко І. Творча діяльність як основа формування естетичної культури особистості. *Рідна школа*, 2006. №8, 43-45.
2. Барвінок І. Визначення рівня розвитку естетичної культури у школярів. *Початкова школа*, 2005. №5, 59-61.
3. Горобець, Н. Формування естетичних почуттів у молодших школярів засобами мистецтва. *Рідна школа*, 1999. №11, 46-49.
4. Сікорський Д. Питання естетичного виховання у навчально-виховному процесі. *Рідна школа*. 2012. №3. с. 41.

**Жанель Мангазина, Салтанат Ташимбай,
Улжалгас Адилбаева, Салима Алиева, Алия Жакупова
(Алматы, Казахстан)**

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБУЧЕНИИ ЯЗЫКАМ

1. Введение

Развитие цифровых технологий стремительно трансформирует систему образования во всём мире, в том числе и в Казахстане. Одним из наиболее перспективных направлений в этой трансформации является внедрение технологий искусственного интеллекта (ИИ) в образовательный процесс, включая обучение иностранным языкам. Благодаря своей способности к адаптации, персонализации и быстрой обработке информации, ИИ открывает новые возможности как для преподавателей, так и для студентов. Особенно актуальным становится его использование в языковом обучении, где важно учитывать индивидуальные особенности обучающихся и обеспечить устойчивую мотивацию, обратную связь и контроль прогресса (Godwin-Jones, 2019; Kukulska-Hulme, 2020).

В последние годы на международной арене широко используются ИИ-инструменты, такие как **Duolingo**, **Grammarly**, **ChatGPT**, **ELSA Speak**, позволяющие совершенствовать грамматику, аудирование, произношение и навыки письменной речи. Эти ресурсы становятся особенно полезными в контексте дистанционного или гибридного обучения, которое активно применяется в вузах Казахстана, в том числе при подготовке будущих преподавателей иностранных языков. Интеграция таких платформ в учебный процесс не только улучшает качество обучения, но и способствует формированию цифровой компетентности, признанной одной из ключевых компетенций XXI века (Zawacki-Richter et al., 2019).

Тем не менее, несмотря на педагогические преимущества ИИ, существуют определённые вызовы, связанные с восприятием и уровнем цифровой уверенности обучающихся. Ряд исследований показал, что такие факторы, как возраст и пол, могут существенно влиять на самооценку цифровых навыков будущих педагогов. В частности, женщины и более возрастные студенты, несмотря на общий положительный эффект от цифрового обучения, демонстрируют более критическую самооценку своих цифровых умений после прохождения курсов, насыщенных технологическими инструментами (Sun et al., 2024). Это может быть связано с высокой степенью саморефлексии, тревогой по поводу технологических изменений и отсутствием достаточной методической поддержки.

В казахстанском контексте данная проблема приобретает особую значимость. Подготовка будущих преподавателей иностранных языков, особенно в дистанционном или смешанном формате, требует не только технической оснащённости, но и учета психологических и социокультурных факторов. Как отмечают отечественные исследователи, уровень цифровой грамотности и готовности к инновациям у студентов педагогических направлений существенно варьируется, особенно в зависимости от региона, возраста и образовательной среды (Жумагалиева и др., 2022).

Учитывая вышеизложенное, данное исследование направлено на выявление эффективности ИИ-инструментов в языковом обучении будущих преподавателей, обучающихся в Казахстане, с

особым акцентом на различия в самооценке цифровой компетентности по полу и возрасту. Исследование основывается на смешанной методологии, объединяющей количественные и качественные данные, и может стать отправной точкой для разработки более адресных программ цифровой педагогической подготовки.

Материалы и методы

Данное исследование выполнено с использованием **смешанного метода исследования**, объединяющего как количественные, так и качественные подходы. Целью было оценить эффективность использования инструментов искусственного интеллекта (ИИ) в обучении языкам, а также выявить, как такие демографические переменные, как возраст и пол, влияют на самооценку цифровой компетентности у будущих преподавателей английского языка в Казахстане.

Исследование проводилось в течение 12 недель в рамках курса *Методика преподавания английского языка*, который входит в учебный план магистратуры по подготовке преподавателей средней школы в казахстанском онлайн-университете. В рамках исследования использовалась структура «до/после» (pre-test/post-test), чтобы измерить изменения в цифровом самовосприятии и восприятии языкового прогресса.

Участники

В исследовании приняли участие 60 магистрантов ($N = 60$), обучающихся по программе дистанционной подготовки преподавателей английского языка для средней школы. В выборке было 34 женщины и 26 мужчин в возрасте от 22 до 47 лет. Все участники дали информированное согласие на участие в исследовании.

Инструменты и ресурсы

ИИ-инструменты, используемые в обучении:

Duolingo — для тренировки лексики и грамматики;

Grammarly — для автоматической проверки письменной речи;

ChatGPT — для генерации заданий и диалогов;

ELSA Speak — для тренировки произношения.

Опросник цифровой компетентности: Модифицированная версия Европейской рамки цифровой компетентности преподавателей (DigCompEdu) использовалась в начале и в конце курса. Опросник включал пункты по самооценке уверенности, частоте использования ИИ-инструментов и их полезности.

Качественный сбор данных:

Еженедельные рефлексивные дневники, отправляемые через LMS;

Анализ сообщений на форумах, где обсуждались трудности, впечатления и отношение к ИИ-средствам.

Процедура

1 неделя: проведение входного опроса и инструктаж по использованию ИИ-инструментов.

2–11 недели: интеграция ИИ в упражнения по аудированию, говорению, чтению и письму. Студенты выполняли задания с применением ИИ и писали рефлексии.

12 неделя: итоговый опрос и сбор открытых отзывов.

Преподаватели выступали в роли фасилитаторов, предоставляя техническую и методическую поддержку при работе с ИИ-инструментами.

Анализ данных

Количественные данные, полученные из опросов до и после курса, обрабатывались в SPSS (версия 25). Применялись описательная статистика, t-критерий для связанных выборок и ANOVA для анализа различий по полу и возрасту.

Качественные данные (рефлексии и посты на форумах) анализировались методом тематического контент-анализа, с выявлением повторяющихся тем: снижение тревожности, рост мотивации, осознание цифровых дефицитов и технические трудности.

Этические аспекты

Все участники были проинформированы о целях исследования и участвовали добровольно. Конфиденциальность и анонимность данных были обеспечены в соответствии с этическими стандартами образовательного учреждения.

Результаты

1. Количественные результаты

На основе анализа данных, полученных с помощью модифицированного опросника DigCompEdu, было зафиксировано снижение самооценки цифровой компетентности у большинства участников после прохождения курса. Средний балл по шкале уверенности в использовании цифровых инструментов снизился с 3,9 до 3,4 по 5-балльной шкале. Согласно результатам t-критерия для связанных выборок ($p < 0,05$), это снижение статистически значимо и может интерпретироваться как усиление осознанности у студентов относительно своих ограничений и пробелов в цифровой подготовке.

2. Гендерные различия

Сравнительный анализ с использованием ANOVA выявил, что женщины продемонстрировали более выраженное снижение цифровой уверенности: с 4,0 до 3,35 балла (разница -0,65), в то время

как у мужчин наблюдалось менее заметное снижение — с 3,8 до 3,55 (разница -0,25). Различие между группами оказалось статистически значимым ($p < 0,05$), что может свидетельствовать о более высоком уровне самокритичности у женщин при работе с новыми цифровыми технологиями.

3. Возрастные различия

Анализ по возрастным группам показал, что участники старше 35 лет ощутили наибольшее снижение уверенности в своей цифровой компетентности: с 4,0 до 3,2 (разница -0,8), в то время как у молодых студентов до 35 лет снижение составило 0,3 балла (с 3,85 до 3,55). Эти результаты указывают на то, что возрастные факторы играют значимую роль в восприятии и освоении ИИ-инструментов.

4. Оценка полезности ИИ-инструментов

По результатам итогового опроса, большинство студентов отметили ChatGPT и Grammarly как наиболее полезные инструменты. Более 80% участников указали, что эти ресурсы помогли им в структурировании письменной речи и уточнении грамматики. Duolingo и ELSA Speak также получили положительные оценки, особенно в аспектах словарного запаса и произношения соответственно.

5. Качественные результаты (контент-анализ)

Контент-анализ еженедельных рефлексивных дневников и обсуждений на форумах выявил следующие ключевые темы:

Рост метакогнитивной осознанности: участники стали глубже осознавать свои слабые стороны в цифровой подготовке;

Снижение тревожности при работе с ИИ-инструментами, особенно после многократного применения и получения положительной обратной связи;

Повышение учебной мотивации благодаря новизне, адаптивности и гибкости цифровых платформ;

Появление технических трудностей и запрос на более детальное обучение в обращении с ИИ-инструментами.

Многие участники выразили заинтересованность в дальнейшем использовании ИИ в своей будущей педагогической практике, однако подчёркивали необходимость более подробного инструктажа и методического сопровождения.

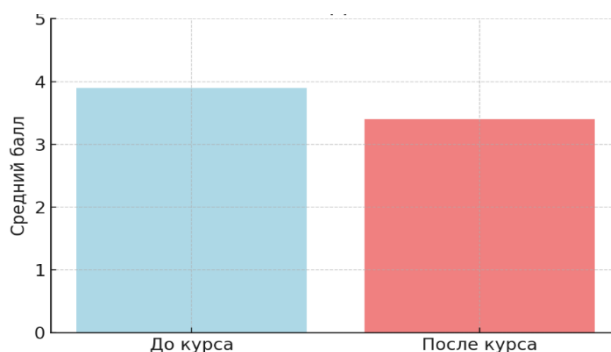

Рисунок 1.

Динамика общей самооценки цифровой компетентности до и после курса.

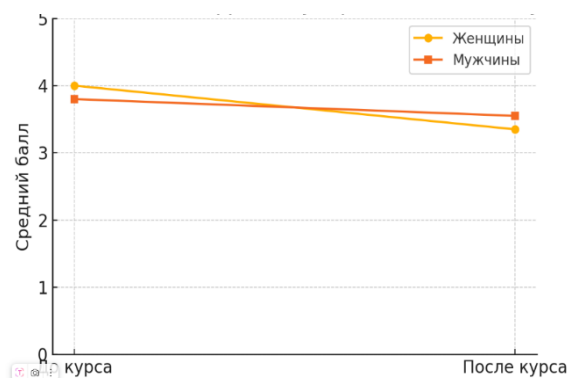
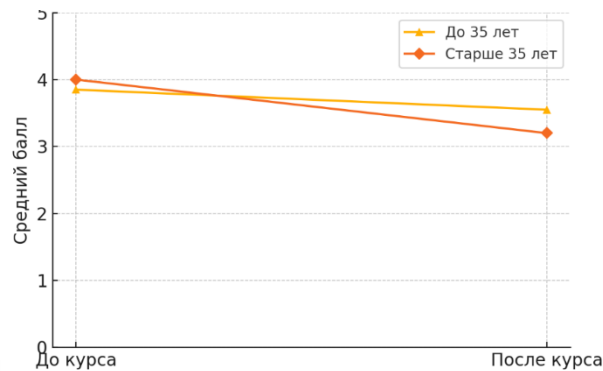

Рисунок 2.

Изменение уровня цифровой уверенности среди участников в зависимости от пола.

Рисунок 3.

Изменение самооценки цифровой компетентности по возрастным группам.
Использованная литература:

Обсуждение

Результаты данного исследования подтверждают как потенциал, так и ограничения внедрения технологий искусственного интеллекта (ИИ) в подготовку будущих преподавателей английского языка. Применение платформ Duolingo, Grammarly, ChatGPT и ELSA Speak позволило участникам развить ключевые языковые навыки — от произношения до письменной речи, что участники высоко оценили по завершении курса. Наиболее востребованными оказались ChatGPT и Grammarly, получившие положительные оценки более чем у 80% студентов, что согласуется с выводами Kukulska-Hulme (2020) и Tegos et al. (2023) о высокой воспринимаемой полезности адаптивных ИИ-систем.

Однако парадоксальным образом в ходе курса произошло снижение самооценки цифровой компетентности, особенно у женщин и студентов старшего возраста. Этот эффект, также наблюдаемый в зарубежных исследованиях (Sun et al., 2024), можно объяснить ростом критической рефлексии у участников, осознавших объем необходимых знаний и навыков для эффективной цифровой педагогики. Женщины, как правило, проявляют более высокую требовательность к себе, что может усиливать восприятие собственной неуверенности при взаимодействии с новыми технологиями. Похожая тенденция наблюдается и у возрастной группы старше 35 лет, которая показала наиболее выраженное снижение уверенности. Это подчеркивает необходимость разработки дифференцированных методик обучения, учитывающих не только уровень подготовки, но и личные и психологические особенности студентов.

Анализ рефлексивных дневников и сообщений на форумах выявил высокую степень мотивации у большинства участников, а также готовность применять ИИ-инструменты в будущем. Тем не менее, также были зафиксированы жалобы на технические трудности и нехватку методической поддержки. Это свидетельствует о необходимости более структурированного введения ИИ в образовательные программы, включающего обучающие модули, пошаговые инструкции и педагогическое сопровождение. Особенно важно формировать у будущих преподавателей не только технические, но и методические компетенции по использованию ИИ в учебном процессе.

Таким образом, результаты исследования подчеркивают значимость комплексного подхода к внедрению ИИ в языковое образование: технологии эффективны, но требуют осознанной педагогической интеграции. Успешное использование ИИ в обучении возможно только при условии поддержки цифровой грамотности, учёта демографических особенностей и постоянной обратной связи. Настоящее исследование может служить основой для формирования рекомендаций по модернизации образовательных программ подготовки преподавателей в условиях цифровизации системы образования Казахстана.

Заключение

Проведённое исследование подтвердило эффективность использования технологий искусственного интеллекта (ИИ) в обучении английскому языку будущих преподавателей. Внедрение таких инструментов, как ChatGPT, Duolingo, Grammarly и ELSA Speak, способствовало развитию языковых навыков и активизации учебной мотивации у магистрантов. Однако полученные данные также выявили важные педагогические и психологические аспекты, требующие особого внимания при интеграции ИИ в образовательный процесс.

Снижение самооценки цифровой компетентности после курса, особенно у женщин и студентов старшего возраста, указывает на необходимость комплексной подготовки педагогов не только в техническом, но и в методическом и психологическом аспектах. Это снижение не свидетельствует о неэффективности обучения, а, напротив, отражает рост саморефлексии и осознания сложности цифровой среды. Подобная динамика подчеркивает важность формирования устойчивой цифровой уверенности, особенно в педагогических специальностях.

Таким образом, успешная интеграция ИИ в языковое образование требует: адаптации учебных программ с учетом возрастных и гендерных различий; развития цифровой педагогической грамотности; включения поддержки и сопровождения при освоении ИИ-инструментов; систематической оценки восприятия и эффективности цифровых решений.

Перспективы дальнейших исследований включают более детальное изучение долгосрочного влияния ИИ на профессиональную идентичность будущих педагогов, анализ барьеров при внедрении технологий в различных социокультурных условиях, а также разработку моделей методической поддержки преподавателей при работе с ИИ в языковом обучении.

Литература:

1. Годвин-Джонс, Р. (2019). Искусственный интеллект и изучение языков. *Language Learning & Technology*, 23(3), 3–9.
2. Кукульска-Халм, А. (2020). Обучение языкам с использованием мобильных технологий: современные тенденции. *Language Teaching*, 53(2), 143–156.
3. Завацки-Рихтер, О., Марин, В. И., Бонд, М., & Гувёрнё, Ф. (2019). Систематический обзор исследований по применению искусственного интеллекта в высшем образовании. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 16(1), 1–27.
4. Сун, Дж., Альрашиди, С. А., & Ли, Й. (2024). Саморегулируемое обучение и цифровая тревожность у студентов, изучающих английский как иностранный. *Forum for Linguistic Studies*, 6(3), 351–364.
5. Жумагалиева, А.Ж., Сагынтаева, Ш.К., & Утенова, Б.Б. (2022). Цифровая грамотность студентов педагогических вузов Казахстана: проблемы и перспективы. *Педагогика и психология*, № 3, 45–51.

Ольга Нагуляк
(Дрогобич, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ЗАСОБІВ НА УРОКАХ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю пошуків різноманітних форм і методів використання комп'ютера в освітньому процесі, здійсненням пошуків щодо організації цікавих, продуктивних уроків.

Мета статті: вивчити, проаналізувати і науково обґрунтувати особливості використання мультимедійних засобів навчання на уроках у початковій школі.

Ні в кого не виникає сумнівів, що інструментом створення якісно нової освіти є інноваційна діяльність. У деякого є заперечення філософського або чисто практичного характеру. Однак усі згодні з тим, що певна адаптація школи до комп'ютерного століття необхідна, проте єдиної ж думки про те, якою вона

повинна бути, на сьогодні не існує. Педагог повинен найбільш ефективно використовувати потенційні можливості сучасних інформаційних та комунікаційних технологій при навчанні школярів [2].

Проблема впровадження комп'ютера в навчально-виховний процес шкіл

висвітлюється на сторінках журналів «Математика в школах України», «Початкова школа», зокрема науковцями С. Хавеловим, М. Бондар, О. Рибак, Л. Веселовською та іншими педагогами і фахівцями. Методика викладання математики постійно перебуває у стадії розробки оптимальних форм і методів застосування комп'ютерних технологій. У своїй практичній діяльності вчитель проводить уроки з використанням ІКТ, обирає потрібний за різними параметрами набір педагогічних програмних засобів, що підвищує ефективність праці, рівень теоретичних знань, практичних умінь і навичок учнів, та відповідає чинній програмі.

Використання мультимедійних технологій на уроках математики дозволяє зробити процес навчання цікавим, наочним, здійснити індивідуальний і диференційований підхід з боку вчителя.

Мультимедіа — це той інструмент, що дає змогу оживити абстрактні математичні поняття. Використання мультимедійних засобів у початковій школі активізують зорову, слухову, а також тактильну пам'ять учнів, що особливо важливо в молодшому шкільному віці. Як учитель практик, я переконана: мультимедійні засоби — не забаганка, а реальна педагогічна потреба. Особливо в умовах, коли увага дітей розсіяна цифровими спокусами. Наведу приклад із власного життя: під час теми «Додавання та віднімання в межах 100» я використовую інтерактивні вправи у Wordwall. Діти не просто дають відповіді — вони обговорюють, змагаються, аналізують помилки, навчання стає процесом дослідження [3].

Мультимедійні засоби навчання є невід'ємним компонентом практично будь-якої сучасної методичної системи.

Використання мультимедіа сприяє:

- індивідуалізації навчально-виховного процесу з урахуванням рівня підготовленості, здатностей, інтересів і потреб учнів;
- пізнавальній діяльності учнів, самостійності, пошукового-проектної діяльності школярів;

- стимулюванню та прагнення учнів до постійного самовдосконалення та готовності до самостійного перенавчання;
- посиленню міждисциплінарних зв'язків у навчанні, комплексному вивченню явищ і подій;
- підвищенню гнучкості, мобільності навчального процесу, його постійному й динамічному відновленню;
- зміні форм і методів організації позаурочної діяльності учнів та організації їхнього дозвілля.

Щоб створити урок з використанням мультимедійних технологій, перш за все необхідно визначити відповідність навчальній, виховній та розвивальній меті уроку, продумати доцільність та раціональність використання комп'ютера при вивченні певної теми, визначити навчальні ситуації, коли створена презентація сприятиме більш глибокому засвоєнню матеріалу.

Конструюючи мультимедійний урок, особливу увагу слід звертати на добір матеріалу. Важливо, щоб інформація була чіткою, доступною, пізнавальною, цікавою для учнів. Також необхідно включати завдання практичного спрямування, що дають змогу дітям безпосередньо працювати з комп'ютером.

Головне завдання вчителя початкових класів – навчити дитину вчитися, самостійно здобувати знання. Якщо дитина в сім'ї користується комп'ютером, а прийшовши до школи, бачить лише вчителя, нерухому дошку і таблицю, то інтерес до навчання зникне з перших же днів. Тому необхідно використовувати можливості комп'ютера у підготовці та проведенні уроків.

Наведу декілька переваг та ризиків застосування мультимедійних засобів на уроках математики та інших:

Переваги мультимедіа на уроках математики:

1. Візуалізація складних понять (наприклад, дробів, геометричних фігур).
2. Мотивація до навчання через ігрові елементи.
3. Можливість диференціації (індивідуальний темп виконання завдань).
4. Формування ІКТ-компетентностей змалку.

Проте існують ризики та застереження, зокрема, не слід перетворювати урок на перегляд мультфільму. Мультимедіа — це інструмент, а не заміна вчителя. Важливо дотримуватися балансу міжцифровими та традиційними методами. В якості основного технічного засобу мультимедійних технологій, безумовно, виступає комп'ютер, оснащений необхідним програмним забезпеченням і мультимедійним проектором. Звісно, що комп'ютер не замінює собою викладача, а являється лише засобом здійснення педагогічної діяльності, його помічником.

Завдяки своїм можливостям і розвитку технічних засобів мультимедійні технології можуть застосовуватися при проведенні практично всіх видів навчальних занять.

Отже, мультимедійні засоби не просто прикрашають урок, а роблять його ефективнішим і ближчим до дитини. Таким чином, використання мультимедійного супроводу істотно покращує сприйняття і осмислення питань, що розглядаються учнями, створює більш комфортні умови для роботи.

Активізація емоційного впливу на уроках із застосуванням мультимедійних

засобів навчання пов'язана з тим, що навчальне середовище створюється з наочним представленням інформації в кольорі (психологами доведено, що запам'ятовування кольорової фотографії майже в рази вище в порівнянні з чорно-білою); використання анімації є одним із ефективних засобів привернення уваги і стимулювання емоційного сприйняття інформації (разом з тим заміна статистичних зображень динамічними доцільна лише в тому випадку, коли сутність об'єкту, що демонструється, пов'язана з процесом, динамікою, відношення яких не може передати статистика).

Мультимедійні технології навчання в початковій школі розширюють можливості навчання, роблячи його більш інтерактивним та цікавим, дозволяють поєднувати текст, графіку, звук, відео та анімацію для кращого засвоєння матеріалу. Це сприяє розвитку в учнів уваги, пам'яті, уяви та творчих здібностей.

Література:

1. Андрієвська В. М. Проектування дидактичних ситуацій у навчанні молодших школярів з використанням комп'ютера: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук.: спец. 13.00.09 "Теорія навчання" / В. М. Андрієвська. Харків, 2009. 20 с.
2. Гавриш І.В. Закономірності та принципи процесу формування готовності майбутніх учителів до інноваційної професійної діяльності // Дійсність та перспективи розвитку сучасної освіти України: Зб. наук. пр. – Харків: Стиль-Іздат, 2005. С. 61-74.
3. Дементієвська Н.П., Морзе Н.В. Комп'ютерні технології для розвитку учнів та вчителів. Інформаційні технології і засоби навчання: Зб. наук. праць / За ред. В.Ю. Бикова, Ю.О. Жука / Інститут засобів навчання АПН України. – К.: Атіка, 2005. 272 с.
4. Шишка І.В. Використання мультимедійних засобів навчання на уроках в початкових класах: Посібник. – Шевченкове, 2013. 27 с.

Толибжон Эргашев
(Наманган, Узбекистан)

ИНТЕГРАЦИЯ МАТЕМАТИЧЕСКИХ И ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ: ЗНАЧЕНИЕ И ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРИМЕРЫ

Развитие общества требует гармоничного и целостного развития всех его сфер. Следовательно, динамическое развитие общества происходит на основе достижения социального, экономического и культурного единства. Широкая цифровизация различных отраслей и опора на цифровые процессы в ключевых сферах делают особенно актуальной необходимость адаптации системы образования к общим темпам общественного развития.

Основу современного цифрового прогресса составляют математические теории и концепции, на базе которых стремительно развивается сфера информационных технологий. Сегодня не существует ни одной отрасли, перспективы развития которой можно было бы представить без информационных технологий. От повседневной жизни до космических исследований все сферы общества полностью подчинены «монополии» информационных технологий.

Бурное развитие информатики и информационных технологий, естественно, оказывает прямое влияние на организацию учебного процесса в образовательных учреждениях. Поэтому возникает необходимость отражения математических знаний в содержании учебных дисциплин. Даже на начальных этапах развития науки математические и геометрические представления служили основой для формирования географических знаний. Этому можно привести множество примеров из истории. Ниже приводятся некоторые из них:

– В 200 году до нашей эры в Древней Греции появились первые представления о координатах, однако они не имели достаточного научного обоснования.

– Древнегреческий географ и математик Эратосфен Киренский в III веке до н.э. считал главной задачей географии описание земного шара. Он подчеркивал необходимость использовать теоретические математические знания наряду с опытом, накопленным в географии и астрономии. Именно благодаря изучению математики Эратосфен смог рассчитать наклон эклиптики Земли, оси меридианов и даже массу Земли, что позже было признано весьма точным [4, с. 100].

– С помощью прибора гномон Эратосфен измерял высоту Солнца в двух городах, расположенных на одном меридиане, и, зная расстояние между ними, определил длину окружности Земли [8, с. 10].

– Как географ и математик, Эратосфен работал над созданием основ «Космической геометрии», на базе которых в Средние века сформировались идеи современной геометрии [6, с. 30].

– Через 300–350 лет после появления первых представлений о координатах древнегреческий астроном, математик, географ и механик Клавдий Птолемей впервые выдвинул концепцию географической широты и долготы. Он пытался описать положение географических объектов с помощью системы координат, что впоследствии легло в основу прямоугольной системы координат в математике.

– Абу Райхан Беруни (973–1048 гг.) в своем труде «Геодезия», опираясь на математические знания, выдвинул представления о дрейфе материков. В книге говорится: «Обитаемая часть Земли движется, перемещается в разные стороны в зависимости от смены уровня воды. Когда часть Земли перемещается, ее масса также перемещается, изменяя свое положение». Он утверждал, что такие перемещения на географических широтах могут существенно изменить местоположение городов и привести к разрушительным последствиям, поэтому необходимо постоянно наблюдать и измерять географические координаты материков [1; 2, с. 48].

– Теория «дрейфа материков» была представлена мировой общественности только в XX веке немецким ученым Альфредом Вегенером. Он изложил ее впервые 6 января 1912 года в докладе перед Немецким геологическим обществом [7; 9].

– Ученый Абу Райхан Беруни также составил таблицу с широтой и долготой 603 географических мест [8, с. 14].

– Ахмад Фаргони, опираясь на математические знания, доказал шарообразную форму Земли, её вращение вокруг оси, соединяющей два полюса, а также движение Солнца и звезд. Он писал: «На самом деле Земля вместе со всеми светилами вращается вокруг оси, соединяющей два неподвижных полюса — один на севере, другой на юге» [3, с. 12]. Он также создал устройство — Ниломер, предназначенное для измерения уровня воды и скорости течения в реке Нил, что позволило эффективно организовать сельское хозяйство в Египте [3, с. 13].

Из приведенных примеров видно, что «в современном мире невозможно представить полноценное географическое образование без изучения математики, а также без применения математических методов и моделей в географических исследованиях» [5, с. 73].

В современных условиях опора на теоретические математические представления в организации географического образования способствует единству теории и практики, а также повышает прикладную значимость усваиваемых понятий.

Итак, математика и география — взаимосвязанные и дополняющие друг друга области знаний. Их интеграция имеет многовековую историю. Математические знания легли в основу многих географических открытий. Эти утверждения можно подтвердить множеством примеров. Показ связей и единства между математическими и географическими знаниями не только вызывает интерес у учащихся, но и способствует более ясному пониманию географических объектов, явлений и процессов.

Литература:

1. Абдуллаев Б. Беруний илмий меросидаги буюк инқилоблар // <https://oyina.uz/kiril/article/2079>.
2. Беруний, Абу Райхон. Танланган асарлар. Геодезия / III жилд.. Тарж.: А. Аҳмедов, Б. Абдуллаев. — Т.: “Ўзбекистон” нашриёти, 2022. — 48-б.
3. Гадоев К., Бердиева С. Жаҳонгашта сайёҳ-олимлар (буюк географ тадқиқотчилар ва сайёҳлар ҳақида). — Т.: “Ўзбекистон”, 2012. — 12-13-б.
4. Григоренко О.Е., Тягненко Е.П. Интеграция географии и математики в основной школе как средство успешного усвоения знаний учащимися // Ж. Актуальные проблемы современного образования. — М.: 2016. — № 1 (20). — С. 100.
5. Кони́на Е.Н., Форкунова Л.В. Решение контекстных задач как способ реализации ФГОС в рамках предмета “География” // Ж. Вестник науки и образования. — М.: 2020. — № 1 (79). — С. 73.
6. Морарь Ю.Л., Петрухина В.В. Межпредметная интеграция элементов математики и географии курса 6 класса как средство успешного усвоения знаний обучающимися // Ж. Педагогических исследований. — М.: 2022. № 1. Том 7. — С. 30.
7. Смородин И. Вегенер. Континенты и катастрофы // <https://proza.ru/2015/12/20/1211>.
8. Умаров Ғ.Ё. Абу Райхон Беруний, Николай Коперник ва ҳозирги замон фани. — Т.: “Фан” нашриёти, 1973. — 10-14-б.
9. This Month in Physics History. January 6, 1912: Alfred Wegener Presents His Theory of Continental Drift // <https://www.aps.org/archives/publications/apsnews/201901/history.cfm>.

СЕКЦІЯ: ПРАВО**Софія Ковбаса
(Київ, Україна)****ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА РЕГУЛЮВАННЯ ЦИФРОВИХ БАНКІВ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ**

У сучасному глобалізованому світі цифровізація фінансового сектору стала нагальною необхідністю. Цифрові банки, або необанки, поступово витісняють традиційні банківські установи, пропонуючи клієнтам зручні, швидкі й доступні фінансові послуги без фізичної присутності. Україна, перебуваючи в епіцентрі технологічних трансформацій, стрімко розвиває цифрову економіку, у тому числі й банківський сектор. Проте становлення цифрових банків вимагає чіткої правової бази та регуляторних механізмів, які гарантують прозорість, безпеку та стабільність нових фінансових практик.

Дослідження щодо цифрових банків проводили Семеног А.Ю. [4], Терент'єва Н. [5], Мовчан Ю. [5] та інші, однак, тема залишається актуальною та потребує вивчення.

Під цифровим банком у міжнародній практиці зазвичай розуміють фінансову установу, яка надає повний спектр банківських послуг онлайн, без необхідності наявності фізичного відділення. В Україні ж, попри популярність терміну «необанк», більшість таких проєктів насправді функціонують як мобільні додатки при ліцензованих банках.

Цифрова трансформація фінансового сектору в Україні набула стрімкого розвитку за останнє десятиліття, і значну роль у цьому процесі відіграли цифрові банки. Monobank став яскравим прикладом успішної реалізації фінтех-проєкту, який поєднав зручність, технологічність і масштабність. Більше того, Monobank є продуктом Універсал Банку, а не окремою юридичною особою [4, с. 133]. Проте, за межами цього флагмана існують інші цифрові банки, які, попри потенціал, стикаються з численними проблемами, пов'язаними з нормативно-правовим регулюванням, обмеженнями ліцензування та відсутністю сприятливого середовища для розвитку.

Більшість цифрових банків в Україні, як-от Sportbank, Izibank, NEOBANK чи O.Bank, функціонують не як окремі юридичні особи з банківською ліцензією, а як продукти або сервіси, побудовані на базі вже існуючих банків. Наприклад, Sportbank та Izibank використовують ліцензію ТАСКОМБАНКу, O.Bank це сервіс АТ «Ідея Банк», а NEOBANK є продуктом Concord Bank. Така модель передбачає, що всі рішення щодо ризиків, комплаєнсу, кредитної політики, обслуговування рахунків та внутрішніх процедур залежать не від команди цифрового банку, а від материнської банківської установи [5, с. 17]. Це значно звужує автономію цифрових проєктів, позбавляє їх гнучкості та часто унеможливорює швидке впровадження інновацій.

Проблема також полягає у відсутності чітко визначеного правового статусу «необанку» або «digital-only банку» в українському законодавстві. Закон «Про платіжні послуги» [1], прийнятий у 2022 році, частково модернізував ринок фінансових послуг відповідно до європейських стандартів PSD2, однак він більше орієнтований на платіжні установи та небанківських гравців, ніж на цифрові банки як окрему категорію. У підсумку, регулятор не розробив окремих ліцензійних вимог, критеріїв або технічних стандартів, які б могли враховувати специфіку цифрових сервісів: масове використання API, дистанційну ідентифікацію, аналіз великих даних у прийнятті кредитних рішень.

Окрема складність виникає в регулюванні процесів ідентифікації та верифікації клієнтів (KYC/AML), які є обов'язковими у фінансовій сфері. У випадку цифрових банків, що працюють без фізичних відділень, такі процеси повністю залежать від технологій: відеоверифікації, BankID, електронного підпису [3, с. 106]. Проте на практиці Національний банк України часто висуває надмірні вимоги до перевірки особи, які складно реалізувати у дистанційному форматі без залучення фізичних осіб або паперових документів. Це суперечить самій логіці існування цифрових банків як дистанційних сервісів, орієнтованих на зручність та швидкість.

Ще однією перепорою для розвитку цифрових банків є обмежений доступ до пілотних регуляторних режимів (так званих sandbox), які у багатьох країнах дозволяють фінтех-компаніям тестувати нові продукти в умовах зниженого регуляторного тиску. В Україні така ініціатива лише частково реалізована, а сам процес є непрозорим і надто формалізованим. У результаті, нові гравці не мають змоги експериментувати або запускати інновації без ризику втратити відповідність регуляторним вимогам.

Регулятором фінансової діяльності банків в Україні є Національний банк України, який забезпечує ліцензування, нагляд та контроль за банками, зокрема і тими, що ведуть цифрову діяльність. Серед ключових проблем правового регулювання цифрових банків в Україні варто виділити відсутність спеціального законодавства, яке б визначало специфіку їх діяльності. Закон України «Про банки і банківську діяльність» [2] не містить положень щодо цифрових банків як окремої категорії. Більшість норм орієнтовані на традиційні форми банкінгу, зокрема вимоги до капіталу, відділень, організаційної структури. Такий підхід ускладнює створення «чисто цифрового банку» без фізичної інфраструктури, що є звичним для ЄС або США.

Окрему увагу слід приділити проблемам безпеки. Цифрові банки оперують даними мільйонів користувачів, і питання захисту персональних даних, кібербезпеки, а також протидії відмиванню грошей (AML) та фінансуванню тероризму набуває критичного значення [4, с. 135]. Національний банк України посилює вимоги до кіберзахисту фінансових установ, однак відсутність єдиного акту, що регулює функціонування цифрових банків, створює прогалини, якими можуть скористатися недобросовісні гравці.

Варто зазначити, що в українському законодавстві відбуваються позитивні зрушення. Так, у 2021 році Верховна Рада прийняла Закон України «Про платіжні послуги»[1], який створив передумови для відкритої банківської інфраструктури (Open Banking) та інтеграції цифрових технологій у фінансову систему. Закон враховує вимоги європейської директиви PSD2 і запроваджує нові типи фінансових установ, зокрема постачальників інформаційних послуг та послуг ініціювання платежу. Це є важливим кроком у напрямку легалізації діяльності необанків, хоча все ще недостатнім для формування окремого правового статусу.

Ще одним сучасним викликом є інтеграція цифрових банків у національну платіжну інфраструктуру. Попри стрімке зростання безготівкових розрахунків та популярність мобільних банків, більшість цифрових платформ змушені співпрацювати з існуючими банками для забезпечення проведення платежів та зберігання коштів. Це обмежує конкуренцію та створює залежність від традиційних гравців, що суперечить самій ідеї необанкінгу як незалежної, інноваційної банківської моделі.

Крім того, цифрові банки стикаються з труднощами під час процедури отримання банківської ліцензії. Національний банк України вимагає наявності фізичного офісу, кваліфікованого персоналу, системи внутрішнього контролю, що не завжди узгоджується з філософією digital-first. Ці вимоги є цілком виправданими з погляду споживчого захисту та стабільності, проте потребують адаптації до нових реалій цифрової економіки [4, с. 134].

Також викликом є довіра населення до цифрових банків. Український споживач ще не повністю готовий відмовитися від традиційних відділень. Крім того, відсутність чіткої інформаційної кампанії з боку держави та регулятора щодо статусу цифрових банків породжує непорозуміння. Громадяни часто не розрізняють, що саме є ліцензованим банком, а що є лише мобільним додатком або фінтех-сервісом.

Отже, правовий статус цифрових банків в Україні залишається недостатньо визначеним. Необхідність оновлення нормативно-правової бази є очевидною. Український регулятор має розглянути можливість запровадження окремого правового статусу для необанків, на зразок європейської практики, де регулювання digital-only банків здійснюється через спеціальні ліцензії. Це дозволить не лише активізувати конкуренцію, а й забезпечити стабільний розвиток інноваційного фінансового сектору.

У перспективі Україна має всі шанси стати регіональним лідером у сфері цифрового банкінгу, враховуючи високий рівень цифрової грамотності населення, поширення смартфонів та онлайн-платежів, а також прогресивні ініціативи Національного банку України у сфері фінансових технологій. Проте досягнення цієї мети потребує комплексного підходу – синергії законодавства, регулювання, технологій та споживчої довіри. Лише тоді цифрові банки зможуть повноцінно реалізувати свій потенціал як інструменту фінансової інклюзії, інновацій та сталого розвитку в Україні.

Список використаних джерел:

1. Про платіжні послуги: Закон України від 30.06.2021. № 1591-IX. Редакція від 15.11.2024. *Офіційний сайт Верховної Ради України* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text> (дата звернення 25.05.2025)
2. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000. № 2121-III. Редакція від 10.01.2025. *Офіційний сайт Верховної Ради України* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення 25.05.2025)
3. Глух М.В., Ковалко Н.М. Правове регулювання електронних грошей в Україні. *Київський часопис права*. №1. 2022. С. 104-110. URL: <https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/139/128> (дата звернення 25.05.2025)
4. Семенов А.Ю. Необанки в Україні: особливості, тренди та перешкоди розвитку. *Електронне наукове фахове видання з економічних наук «Modern Economics»*, №39. 2023. С. 131-137. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua/issue/39-2023/semenov.pdf> (дата звернення 25.05.2025)
5. Терент'єва Н., Мовчан Ю. Аналіз конкурентоспроможності цифрового банкінгу в Україні. *Фінанси, банківська справа та страхування*. 2023. С. 14-22. URL: https://eco-science.net/wp-content/uploads/2023/10/10.23._topic_Natalya-V.-Terenteva-Julia-Movchan-14-22.pdf (дата звернення 25.05.2025)

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент Шевченко Олена Володимирівна

Володимир Мельничок
(Чернівці, Україна)

КРИМІНАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ

Соціальне явище злочинності характеризується сукупністю певних юридичних і кримінально-психологічних ознак.

У кримінально-психологічному плані злочинність - це:

Історично-мінливий, перехідний продукт людської цивілізації, елемент життєдіяльності психологічно структурованого суспільства.

Опосередковане, спотворене віддзеркалення загальних економічних, політичних, соціально-психологічних, культурно-дозвільних та інших процесів, що відбуваються у соціальному середовищі.

Негативне соціальне відхилення, різновид соціальної патології, який є суспільно- небезпечним і особистісно - трагічним за наслідками.

Необов'язковий, але реально можливий результат соціалізації, насамперед правової, особи та її соціального розвитку.

Порушення певного типу соціальної норми, яке передбачає кримінальну відповідальність, себто приму-сову зміну умов життєдіяльності людини.

Порушення соціальної регуляції поведінки, яке призводить до конфлікту з середовищем і деструктивного способу його вирішення особою.

Специфічна людська активність, спрямована за окремими винятками на зовнішнє (фізичне та соціальне) середовище. Особи, що її проявляють, завжди складають меншість у суспільстві, але прагнуть до домінування у ньому через власні організовані форми.

Активність, яка має в цілому усвідомлюваний характер і може бути складовою способу життя певної категорії чи групи осіб. Її індивідуально-психологічну основу складають агресивність, користолюбство, авантюризм, хитрість, ворожість, егоїзм, емоційна неврахування і т. ін.

У науковій, навчально-довідковій юридичній і психологічній літературі наводяться різноманітні кримінологічні визначення злочинності, але відсутнє психологічне визначення [1, с. 465]. Враховуючи це, сформулюємо таке робоче тлумачення злочинності, яке поєднає в собі кримінологічні, соціально-психологічні й індивідуально-психологічні аспекти.

Злочинність — це кримінально-психологічний феномен, що являє собою специфічно спрямовану, в цілому усвідомлювану активність у сукупності її індивідуальних і групових проявів. У процесуальному плані означена активність є дестабілізуючою, руйнівною, знищувальною, а в результативному — соціально небезпечною, тож передбачає кримінальну відповідальність.

Кількісно-якісні аспекти злочинності характеризуються за допомогою таких основних показників: стан і рівень злочинності; структура злочинності; динаміка злочинності.

Розкриємо сутність цих показників у обсязі, необхідному для формування загального кримінально-психологічного уявлення про злочинність.

Стан злочинності репрезентує абсолютне число злочинів, зареєстрованих державними органами на певній території за визначений відтинок часу.

Основною територіальною одиницею в Україні є область, а також прирівняні до неї АР Крим, міста Київ і Севастополь. Основними відтинками часу в загальнодержавному масштабі є місяць, півріччя, рік.

Слід зазначити, що стан злочинності дає загальноорієнтуючу інформацію щодо кількості злочинів та, певною мірою, кількості їх суб'єктів. Він не враховує так звану латентну (приховану) злочинність. Масштаби останньої визначаються такими причинами, як неповідомлення про злочин потерпілим, відмова у реєстрації, відсутність конкретного потерпілого та ін.

Для конкретизації загальноорієнтуючої інформації щодо стану злочинності застосовується показник рівня злочинності.

Рівень злочинності являє собою відношення кількості зареєстрованих злочинів до чисельності населення певної території за визначений відтинок часу. Чисельність традиційно визначається як 1 тис, 10 тис, 100 тис. осіб.

Другим основним показником злочинності є її структура.

Структура репрезентує злочинність у вигляді розподілу злочинів на групи за певними якісно-кількісними ознаками.

Під кримінально-психологічним кутом зору науково актуальним і практично важливим є розподіл злочинів за ознаками суб'єкта. Це, зокрема, спрямованість і мотив злочину, статеві-вікові ознаки, кількість скоєних злочинів та суб'єктів і деякі інші.

Третім основним показником злочинності є динаміка, тобто зміна (рух) злочинності за різними кількісно-якісними показниками. Це дозволяє виявити певні тенденції, формулювати достовірні прогнози, своєчасно розробляти та здійснювати попереджувальні заходи.

Найбільш високим є кримінальний тиск в економічній, кредитно-банківській, приватизаційній сферах.

Зростає рівень злочинності на ґрунті наркобізнесу, нелегальної міграції, транснаціональної торгівлі жінками, проституції, корупції. Злочинність стає агресивнішою, жорстокішою, цинічнішою за активізації участі неповнолітніх і жінок.

Отже, загальна криміногенна ситуація в Україні є достатньо складною та несприятливою для нормального функціонування суспільства, її докорінного покращення поки що не відбулося. Злочинність являє собою відносно однорідне і одночасно специфічне за видами злочинів явище.

У традиційних кримінологічних класифікаціях здебільшого вирізняються такі види злочинності, як первинна і рецидивна; чоловіча й жіноча; дорослих і неповнолітніх; організована, професійна, вулична, сімейно-побутова, посадова, економічна злочинність та деякі інші.

У суто психологічній площині найбільш своєрідними та складними для вивчення є групова й організована, професійна, жіноча, корупційна, пенітенціарна злочинність і злочинність неповнолітніх.

Злочинність неповнолітніх, а також групова і організована будуть висвітлені окремо у відповідних главах. У рамках загальної проблеми злочинності як кримінально-психологічного феномена зупинимося на психологічній сутності й особливостях професійної, пенітенціарної, жіночої, корупційної злочинності.

Професійна злочинність являє собою вищу, закономірну стадію розвитку злочинності. Саме у професійній злочинності коріниться її новітнє відгалуження - організована злочинність. Професійна злочинність має деякі спільні, але здебільшого відмінні ознаки стосовно рецидивної та організованої злочинності. У власне кримінальній площині визначальною ознакою професійної злочинності є незаконне отримання засобів до існування чи додаткового прибутку. Але, як підкреслює М. І. Енікеєв, професійну злочинність необхідно розглядати і в психологічній площині, пов'язуючи її з професіоналізмом як діяльністю [2, с. 176].

Для з'ясування психологічної сутності й особливостей професійної злочинності порівняймо її з офіційною професійною діяльністю у процесуальному, результативному та виконавчому аспектах [3 с. 116].

Офіційна професійна діяльність являє собою інтелектуально-фізичну трудову активність суб'єкта, спеціалізовану за видами, засобами, умовами виконання.

У процесуальному аспекті найбільш важливою характеристикою професійної діяльності є нормативно-параметричні вимоги до її змісту, організації, умов. У виконавчому аспекті визначальними характеристиками професійної діяльності є кваліфікація, розвиненість певних психологічних якостей «під діяльність» і відповідальне, зацікавлене ставлення до неї виконавця. Не менш важливими у психологічному плані виступають матеріально-грошова винагорода і забезпечення засобів існування професіонала. Характеризуючи професійну злочинну діяльність у кримінально-психологічній площині, використаємо схему, запропоновану О. І. Гуровим [4, с. 40].

Визначальними психологічними ознаками професійної злочинної діяльності є такі:

- вузька спеціалізація та постійність діяльності за видами, засобами, умовами. За ознакою «вид» традиційними є квартирні та кишенькові крадіжки, шахрайство, контрабанда, надання кримінальних послуг. За ознакою «умови» розповсюджені 9 основних варіантів надання сексуальних послуг; для здійснення квартирних крадіжок застосовується 6 видів технічних знарядь;

- рівень кваліфікації щодо підготовки, виконання, маскуванню діяльності, який забезпечує тривале успішне її здійснення;

- результати, себто «продукти» злочинної діяльності у вигляді грошей, матеріальних цінностей виступають єдиним чи, принаймні, основним засобом забезпечення «гідного» існування та збагачення. Показовим є намагання багатьох злочинців-професіоналів влаштуватися для прикриття на «зручну» офіційну роботу;

- контакти і зв'язки з «колегами» по діяльності, дотримання у поведінці норм специфічної загальної та спеціальної субкультури.

Зрозуміло, що під соціально-правовим кутом зору професійна злочинність не може кваліфікуватися як офіційна професійна діяльність. Але у психологічній площині простежується переважний збіг чи, принаймні, схожість. Виходячи з цього, професійну злочинність можна з певним допущенням прирівняти до професійної діяльності, а осіб, які її провадять назвати професіоналами.

Література:

1. Зелинский А. Ф. Криминальная психология. – К.: Юринком Интер, 1999. – 240 с.
2. Еникеев М. И. Общая и юридическая психология. – М., 1996. – Ч. 2: Юридическая психология. – С. 176.
3. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Юридическая психология: Учебник. – Х., 2001. – С. 465.
4. Гуров А. И. Профессиональная преступность: прошлое и со-временность. – М.: Юрид. лит., 1990. – 304 с.

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ

Тетяна Кириченко
(Переяслав, Україна)

ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНІ ОЧІКУВАННЯ» У ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Соціальні очікування є відносно маловивченим явищем у вітчизняній психології. Звернення до проблеми соціальних очікувань особистості тісно пов'язано із еволюцією поглядів на природу феномену «очікування» у науково-дослідницькому просторі. Цей термін набував поширення із середини ХХ ст. в теорії очікувань Віктора Х. Врума

Різні наукові підходи до розуміння соціальних очікувань молоді доводять характерне розмаїття теоретичних підходів до соціальних очікувань як об'єкту філософських, соціологічних, психологічних і соціально-педагогічних досліджень представлено у зарубіжній психології (А. Бандура, Д. Брунер, Е. Брунсвік, Т. Парсонс, Е. Толмен, К. Левін, Х. Хекхаузен та ін.).

У вітчизняній психології соціальні очікування як наукова проблема переважно досліджувалися як процес і результат відображення, конструювання соціальної дійсності і психічної регуляції поведінки (О.М. Грінцова, В.А. Гузенко, Т.Ю. Куниця, І.С. Попович, І.Б. Савельчук та ін.).

Проблема формування соціальних очікувань є особливо актуальною для раннього юнацького віку. Саме у цьому віці особистість вперше здійснює проєкції себе у майбутнє. Старший школяр стоїть на порозі вступу в самостійне життя, коли спрямованість у майбутнє стає провідною лінією формування особистості. Під впливом майбутнього переосмислюється сьогодення та ставляться цілі щодо самовдосконалення.

Аналіз наукових психологічних досліджень показав, що соціальні очікування можна виокремити як самостійну психічну реальність. Зокрема, дослідження багатьох зарубіжних учених, присвячені проблемі очікувань, які представлені у різних психологічних теоріях [6, 7, 8, 9].

Так, в дослідженнях Е. Толмена, поняття «очікування» пов'язуються з навчанням. Він вважає, що очікування можуть підтверджуватись або спростовуватись досвідом. Це стосується як очікування явища, що викликає негативний ефект (уникнення), так і очікувань з позитивним ефектом (наближення). Будь-яка актуальна поведінка мотивує (поряд із потребою) та містить дві змінні, як-от: 1) очікування та цінність; 2) значущість мети діяльності.

Натомість Е. Брунсвік, досліджуючи очікування, запровадив у психологію поняття «ймовірні очікування», що детермінує, з його погляду, поведінку суб'єкта. Автор розглядав першу фазу очікувань як сприйняття очікування майбутнього, яке ґрунтується на ймовірній структурі середовища, тобто ще до зустрічі з об'єктом висувається «припущення» про ймовірну появу об'єкта. Але, якщо припущення виявляється хибним, починається процес спроб і контролю. На думку дослідника, фаза спроб є своєрідним сигналом, розплутати незрозуміле, тобто спроба охарактеризувати об'єкт, фазу контролю.

«Ймовірне очікування» вивчалося С. Мессік і К. Солдей. Дослідниками встановлено, що очікування значною мірою спираються на таку закономірність: що більша частота появи події, то більш реальне очікування цієї події. Можна припустити, що частота успіху та неуспіху в життєвому досвіді суб'єкта визначає характер очікувань.

Ж. Нюттен пов'язує очікування зі сприйняттям результатів діяльності та вважає, що сприйняття залежить як від спогадів про результат, так і від оцінки результатів у минулому досвіді суб'єкта. Автор зазначає, що будь-яка потреба передбачає певну віднесеність у майбутнє предмета потреби і перегляду майбутнього з позицій теперішнього.

«Очікування» одне із центральних понять у концепції Д. Брунера. Індивід, на думку автора, підходить до ситуації сприйняття з певними очікуваннями, припущеннями щодо того, як взаємодіяти з об'єктом, що сприймається, тому очікування виступають як регулятор перцептивної діяльності.

Судження Д. Брунера і результати його експериментів дозволили дійти висновку з приводу того, що в ухваленні рішення провідна роль належить суб'єкту, а також різним соціальним чинникам та конкретним життєвим обставинам.

Для нас особливий інтерес представляють роботи Х. Хекхаузена і Д. Мак - Клеппанда, які пов'язують очікування з діяльністю, відзначаючи, що очікування є детермінантою, яка мотивує діяльність, а також підкреслюють когнітивний характер очікувань. З точки зору Д. Мак - Клеппанда, очікування – це знання про співвідношення цінностей та мети. На думку Х. Хекхаузена, очікування недоступні безпосередньому зовнішньому спостереженню, їх можна виявляти лише опосередковано, є «гіпотетичним конструктором».

Низка фахівців наголошують на емоційному характері очікування. Зокрема, Я. Рейковський, розуміючи очікування, як емоційний процес, говорить про зв'язок очікувань із емоційними переживаннями (страхом, агресією, любов'ю, смутком).

О. Маурер приписує емоціям очікування функцію, яка спрямовує поведінку, інтерпретує їх як один із найважливіших психофізіологічних регуляторів діяльності. Іншими словами, очікування розглядаються у зв'язку з біологічними процесами. Передбачається, що існують подразники, які

власними силами не порушують гомеостатичної рівноваги організму і безпосереднього механізму саморегуляції, але передбачають можливі чи неминучі життєво - значимі події. Передчуття – це особливе джерело емоційних процесів.

«Очікування – це позиція, за якої суб'єкт за певних мотиваційних умов має тенденцію досягти одних об'єктів та обійти інші», – вважає І. Ленгард. Він стверджує, що очікування, як правило, виникають у ситуації, що спонукає до актуалізації минулого досвіду та вимагає від об'єкта передбачення імовірного результату його діяльності. Така ситуація викликає емоційну напруженість і пов'язану з нею активність. З цього погляду, очікування – це стан суб'єкта, що виникає перед початком діяльності, який безпосередньо пов'язаний з пам'яттю та емоціями.

Один із підходів до проблеми диференціації суб'єктом рівнів реальності та ірреальності дозволяє розглядати очікування як співвідношення ідеальних цілей суб'єкта та реальності навколишнього світу та виявити відмінності в поняттях «рівень домагань» та «очікування».

Так, у роботах Ф. Хоппе з вивчення рівня домагань, вводиться поняття розрізнення між реальною та ідеальною метою, таким чином виявляючи власний рівень домагань.

Про співвідношення понять «домагання» та «очікування» наголошував Л.А. Фестінгер. Розбіжність між домаганнями та очікуваннями досліджувалося такими авторами, як А. Аткинсон, М. Ірвін, К. Левін. В результаті цих досліджень були розведені два поняття: «рівень домагань» і «очікування».

К. Левін у своєму дослідженні зазначає, що «...у тих частинах життєвого простору, які становлять майбутнє, поступово диференціюються на рівні реальності та ірреальності. Те, про що мріється або, що є бажаним (рівень ірреальності у майбутньому), відокремлюється від того, що очікується (рівень реальності в майбутньому)». У зв'язку з цим слід зазначити, що очікування, на думку автора, визначають рівень реальності у майбутньому, тобто співвідношення ідеальних цілей суб'єкта і реальності навколишнього світу.

Отже, соціальні очікування трактуються у зарубіжних психологічних дослідженнях як суб'єктивні орієнтації індивіда щодо майбутнього перебігу подій. Соціальні очікування складаються із соціальних установок, стереотипів, оцінок, вірувань тощо.

У вітчизняній психології вчені пов'язують очікування з рівнем домагань, самооцінкою, емоційними станами [1, 2, 3, 4, 5].

Соціальні очікування трактуються як суб'єктивні орієнтації індивідів щодо майбутнього перебігу подій. Соціальні очікування складаються із соціальних установок, стереотипів, елементів знання, оцінок, вірувань тощо. Соціальні очікування забезпечують прогнозування перебігу подій.

У дослідженнях вітчизняних психологів щодо проблеми соціальних очікувань можна виділити два основні підходи. Цей підхід полягає в тому, що соціальні очікування розглядаються в нерозривному зв'язку з особистісними особливостями індивіда, підкреслюється залежність очікувань та самооцінки, а також залежність особистісного самовизначення та очікувань. Згідно з другим підходом, соціальні очікування забезпечують прогнозування перебігу подій, створюють готовність до майбутнього, дозволяють уточнювати цілі та передбачати результат.

У процесі психічного розвитку та становлення особистості людина розвиває здатність до саморегуляції та самодетермінації вчинків і поведінки в цілому, при цьому еволюціонує і суспільство, надаючи людині дедалі більшу свободу у виборі альтернатив. Проте людина має розрізняти самодетермінацію та саморегуляцію. В останньому випадку регуляторами поведінки і діяльності можуть виступати соціальні норми, думки та цінності авторитетних інших, соціальні чи групові стереотипи тощо, контролюючи свою поведінку, суб'єкт не виступає його автором, як за справжньої самодетермінації.

Отже, розвиток уявлень людини про свою суб'єктність визначає усвідомлення факторів, що впливають на її поведінку.

Здатність діяти, спілкуватися, пізнавати (передусім світ людей та людських відносин), а також здатність до організації часу є найвищі життєві здібності. Знання людиною своїх вищих особистісних життєвих якостей дає їй можливість стратегічно використовувати їх та найбільш оптимально поєднувати. Розум, почуття, воля діють злагоджено або не узгоджуються один з одним залежно від того, наскільки особистість здатна до саморегуляції, самоконтролю, наскільки вона прагне гармонії.

Здатність до організації часу, використання особливостей свого мислення, напряму своєї активності (ініціативи та відповідальності) може стати предметом самосвідомості та самоорганізації, може узгоджуватися, змінюватись, удосконалюватись. Тут необхідна робота самосвідомості як упорядкування своїх психологічних особливостей, а й у їх розвитку та використанні розробки власного життя [1, 2, 4].

Вважається, що виникнення мотивів - цілей, пов'язаних з віддаленою перспективою, свідчить про перехід на високий рівень розвитку особистості, з більш складною організацією її мотиваційної сфери, самосвідомості тощо [1, 7]. Оптимальним варіантом для подальшого розвитку особистості є поєднання оптимістичності та реалістичності уявлень про майбутнє. Надмірна оптимістичність спонукає особистість до переходу активної життєвої позиції в пасивну та знижує мотивацію до активного конструювання образу майбутнього.

Соціальні очікування – це інтегративне особистісне утворення, представлене у свідомості у вигляді образу, що відображає емоційне та ціннісно-смісловне ставлення суб'єкта до очікуваних подій.

Конструктивні соціальні очікування особистості відрізняються ціннісно-смісловним усвідомленням образу майбутнього, організацією соціальних очікувань у часовій перспективі, високим рівнем розвитку прогностичних здібностей, оптимістичним ставленням до майбутнього, суб'єктивною відповідальністю за значущі особистості події.

Конструктивні соціальні очікування стимулюють активність особистості, створюють позитивний емоційний фон, сприяють побудові системи особистісних смислів, життєвих цілей і планів, служать для побудови прийнятного для індивіда образу майбутнього.

Психологічними детермінантами конструктивних соціальних очікувань старшокласників є: інтенсивний розвиток прогностичних здібностей, що полягає у якісному вдосконаленні компонентів розумової діяльності, що забезпечують опосередковане та узагальнене відображення дійсності; інтенсивний розвиток компонентів мисленнєвої діяльності, які є специфічними для прогнозування (перспективність, доказовість прогнозу); вдосконалення (порівняно з іншими віковими групами) рефлексії на процес прогнозування (усвідомлення мети, усвідомлення розумової діяльності при встановленні причинно-наслідкової залежності та узагальненість вербального вираження прогнозу); оптимістичне сприйняття майбутнього, що має функцію, що спрямовує поведінку; здатність до побудови тимчасової перспективи.

Література:

1. Злобіна О.Г. Особистість: на перетині соціального та індивідуального. *Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості*: монографія / за наук. ред. Т.М. Титаренко; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2015. С. 131-141.
2. Карпенко З.С. Аксіологічна психологія особистості: монографія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2019. 512 с.
3. Максим О.В., Рябовол Т.А. Особливості прогностичних умінь та ціннісних орієнтацій у контексті очікувань від майбутнього у підлітків з девіантною поведінкою. *Молодий вчений*. 2020. № 9(2). 120-124.
4. Полунін О.В. Переживання людиною плину часу: експериментальне дослідження: монографія. Київ: ГНОЗІС, 2011. 360 с.
5. Попович І.С. Концептуальні положення дослідження соціальних очікувань особистості. *Актуальні проблеми психології*. Т. IX: *Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія*: 2016. Вип. 10. С. 277-288.
6. Hoppe, F. Erfolg und Misserfolg I F. Hoppe. - Psychologische Forschung, 1990. Bd. 14 s.-98 p.
7. Myriam Denov & Meaghan C. Shevell. Social work practice with waraffected children and families: the importance of family, culture, arts, and participatory approaches. *Journal of Family Social Work*. 2019. № 22:1. P. 1-16.
8. Saupe L. B., Gößmann K., Catani C. & Neuner F. Adolescent Life Perspectives After War: Evaluation and Adaptation of the Future Expectation Scale in Uganda. *Frontiers in psychology*. 2019. № 10. P. 15-27.
9. Seginer R. Future orientation in times of threat and challenge: How resilient adolescents construct their future. *International Journal of Behavioral Development*. 2008. № 32 (4). P. 272-282.

Олена Шмерко
(Хмельницький, Україна)

ЗМІСТ І СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ КОЛЕДЖІВ ТОРГОВО-ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

У професійній підготовці спеціалістів торгово-економічного профілю є необхідність виділяти насамперед професійну компетентність як особливий вид компетентності, який передбачає стійку здатність фахівця виконувати передбачені кваліфікаційною характеристикою види діяльності. Ця компетентність включає: глибоке розуміння сутності виконуваних завдань і вирішуваних проблем; знання досвіду, накопиченого в кожній конкретній галузі економіки; активне оволодіння найкращими досягненнями цієї галузі; вміння обирати засоби й способи дії, адекватні конкретним обставинам місця та часу; почуття відповідальності за досягнуті результати; здатність учитися на помилках і вносити корективи в процес досягнення цілей.

Метою написання даної статті є аналіз структури та змісту професійної компетентності, а також наукових поглядів щодо цієї проблеми.

На основі аналізу наукових джерел визначено, що рівень професійної компетентності визначається здатністю особистості реалізуватися як успішний та ефективний фахівець. Поняття компетентності є ширшим, ніж знання чи вміння, і передбачає здатність фахівця використовувати в

конкретній ситуації набуті знання, вміння, навчальний та життєвий досвід, володіння ним методами пошуку необхідної інформації, вмінням її аналізувати, бачити проблеми і шляхи їх розв'язання, самоефективність, а також розуміння необхідності навчатися протягом усього життя. Таким чином, успішне виконання фахівцями своїх функціональних обов'язків передбачає наявність у них сукупності спеціальних знань та певних професійно значущих якостей особистості. Ці складові професійної компетентності взаємопов'язані.

Професійна компетентність торкається всіх сфер особистості: мотиваційної, когнітивної, самосвідомості, і знаходить своє вираження в професійній діяльності.

Зупинимося детальніше на аналізі сфер особистості, які є важливими для формування професійної компетентності.

Мотиваційна сфера особистості – це інтегральна якість, що характеризується сукупністю соціальних установок, ціннісних орієнтацій, які становлять основу мотивів, тобто все те, що включає в себе поняття спрямованості особистості.

У наукових дослідженнях широко використовується розроблене психологами поняття "спрямованість". Л. І. Новікова зазначений феномен розглядає в якості "інтегративної риси" [8]. Богословський В. В. під спрямованістю розуміє вибіркове ставлення людини до дійсності [9], С. Л. Рубінштейн – динамічні тенденції, які як стійкі мотиви визначають людську діяльність, самі у свою чергу визначаючись її цілями і завданнями. [10]

У вивченій нами літературі професійна спрямованість розуміється по-різному:

- взаємодія інтересу до професії, відповідальності за обрану професію перед суспільством, цілеспрямованість в оволодінні професійною майстерністю;

- інтерес до професії та схильність займатися нею;

- схильність до професійної діяльності на основі домінуючих суспільних, пізнавальних інтересів, вищих соціальних потреб, самовираження;

- каркас, навколо якого компонуються основні властивості особистості професіонала.

Спрямованість утворює той стрижень, на якому базуються основні властивості особистості. Практично дуже складно відрізнити власне професійне від інших різноманітних властивостей особистості, що впливають на успіх у професійній діяльності.

Зміст професійної спрямованості особистості, основу її структури, становлять потреби, інтереси і схильності, ціннісні орієнтації, уявлення про свої соціальні ролі, що визначають мотиви діяльності особистості в професійній сфері [2].

Питання професійної спрямованості підприємців і зміст їх складових розглядалися в дослідженнях Л.Ф. Лисенкової, А.В. Батаршева, Г.Дж. Болта, І. Н. Бергера, А. Н. Кузьміна, А. Хоскінгса й інших [1].

Важливе значення для професійної діяльності та розвитку професійної компетентності є знання основ мотиваційної сфери людини. Процес мотиваційної діяльності і поведінки визначаються конкретним станом соціального середовища, соціальних норм, положенням особистості і групи в суспільстві, системою потреб, інтересів, переваг. Концепції мотивації стали розроблятися, починаючи з 30-х років ХХ століття. Однією з перших можна назвати концепцію К. Левина. Слідом за нею були опубліковані роботи з питань мотивації людської діяльності і поведінки представниками гуманістичної психології (А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс й ін.). В останні десятиліття вони були доповнені мотиваційними концепціями Д. Хекхаузена, Келли, Дж. Роттера. Серед вітчизняних вчених, які внесли певний внесок у розробку теорії мотивації, можна відмітити Н. А. Бернштейна, П. К. Анохіна, А. Н. Леонтьєва й інші українські вчені [2].

Основними складовими мотиваційної сфери являються потреби, мотиви, мета діяльності. М. Х. Мескон визначає мотивацію як процес стимулювання самого себе і інших на діяльність, спрямовану на досягнення індивідуальних і загальних цілей організації. Прийоми і способи стимулювання в торгово-економічній діяльності досить різноманітні.

Інтенсивність торгово-економічної діяльності, згідно Г. Дж. Болту, визначається чотирма факторами: здібностями, знаннями, позицією індивіда і очікуваннями. [4] Серед здібностей на перше місце висувається вміння ладити з людьми, рівень кмітливості і технічна компетенція. Знання ж здобуваються в процесі навчання і у практичній діяльності торгово-економічного працівника. Позиція являє собою ставлення торгово-економічного працівника до тієї або іншої сторони предмета, послуги, діяльності, професії, підприємства (фірми), особистості учасника торговельного процесу. Позиція може бути позитивна, нейтральна, негативна. Так, позитивна позиція торгово-економічного працівника в більшості випадків передається клієнтові (покупцеві), після чого останній здобуває впевненість у продукції і послугах підприємства (фірми).

Отже, необхідно формувати в майбутнього фахівця ті якості, які допоможуть йому навчатися, застосовувати знання в практичній діяльності та одночасно постійно змінюватися.

У професійній підготовці спеціалістів торгово-економічного профілю є необхідність виділяти наступні знання і вміння:

- стійка здатність фахівця виконувати передбачені кваліфікаційною характеристикою види діяльності;

- глибоке розуміння сутності виконуваних завдань і вирішуваних проблем;
- знання досвіду, накопиченого в кожній конкретній галузі економіки; активне оволодіння найкращими досягненнями цієї галузі;
- вміння обирати засоби й способи дії, адекватні конкретним обставинам місця та часу;
- почуття відповідальності за досягнуті результати;
- здатність учитися на помилках і вносити корективи в процес досягнення цілей.

Важливим для професійної компетентності сферою особистості, роль якої явно недооцінювалася донедавна в психологічних дослідженнях, є самосвідомість особистості, оцінка людиною своїх знань, поведінки, морального вигляду, інтересів, ідеалів, мотивів поведінки, оцінка людиною своїх почуттів і думок.

В.Н. Козієв визначає професійну самосвідомість як складний особистісний механізм, що відіграє активну роль у професійній діяльності, за допомогою якого можливий активний саморозвиток, свідоме формування в собі професійно значущих якостей особистості, професійної компетентності та майстерності [7].

Найважливішим структурним компонентом самосвідомості особистості є самооцінка, сутність якої полягає в усвідомленні себе, та у певному ставленні до самого себе. Самооцінка - одна з найбільш вивчених сторін самосвідомості. Самооцінку можна розглядати як "ядро" самосвідомості, фундаментальну властивість особистості, яка відіграє провідну роль у структурі її мотиваційної сфери, у регуляції людиною своєї поведінки та діяльності, у формуванні таких якостей особистості, як самокритичність, упевненість в собі, у рівні домагань. Формування адекватної самооцінки студентів є важливим етапом розвитку професійної компетентності майбутнього фахівця.

Чинником, що визначає ефективність формування професійної компетентності майбутніх економістів, є рівень самооцінки. Самооцінка є центральним компонентом особистості, суттєво впливає на ставлення індивіда до себе та інших і виступає одним із важливих регуляторів її поведінки.

Самооцінка вказує на рівень психологічного розвитку студентів та адекватного визначення ними своїх особистісних якостей і тісно пов'язана з самоефективністю – вмінням студента усвідомлювати власні здібності для формування такої поведінки, яка відповідає певній задачі або ситуації [4].

Таким чином, ми охарактеризували основні структурні компоненти професійної компетентності на світоглядному та практичному рівнях. Але, необхідно відзначити, що розглянуті нами компоненти найтіснішим чином взаємопов'язані між собою, і виділити їх можна лише для дослідницьких цілей. Вказані сфери є наскрізними і формуються на всіх етапах професійного розвитку особистості в активній діяльності.

Досліджуючи складові професійної компетентності на теоретичному рівні, варто сказати про систему загальнонаукових і професійних знань. Перелік предметів, що викладаються в коледжі, кількість годин, необхідних для їхнього вивчення, визначені в державному освітньому стандарті. Він включає чотири блоки: загальні гуманітарні і соціально-економічні дисципліни, математичні і загальноосвітні дисципліни, загальнопрофесійні та спеціальні навчальні дисципліни.

Практично всі студенти вважають найважливішими навчальні дисципліни з блоку спеціальних дисциплін. Це свідчить про практичну спрямованість їхньої навчальної діяльності, прагненні одержати максимум знань, умінь, навичок, необхідних у професійній діяльності.

Це, безсумнівно, важливо, але призводить до нерозуміння, недооцінки значущості блоку загальних гуманітарних дисциплін, їхньої ролі в становленні світогляду, розширенні кругозору, формуванні свідомості і самосвідомості як найважливіших складових професійної компетентності.

Творчий початок у вирішенні професійних розумових завдань визначається також досвідом, що розширює межі теоретичних знань, поглиблюючи їх. Досвід сприяє більш правильному вирішенню розумових завдань - виявленню таких шляхів їхнього розв'язання, які дають можливість із мінімальними затратами досягти наміченої мети. Досвід практичної діяльності дозволяє в багатьох випадках згорнути функцію аналізу, відмовитися від аналізу всіх прийомів вирішення конкретного завдання, обравши найбільш оптимальну в даних умовах схему.

Творчість попереджає появу професійної деформації внаслідок використання звичних (що перетворилися у відсталі) схем. У будь-якій галузі професійної діяльності можна виявити природньо складний стереотип дій у подібних ситуаціях. Він на певному етапі дає позитивний ефект, оскільки дозволяє швидко вирішувати поставлені завдання.

Застосування ж будь-якої схеми до вирішення того або іншого завдання можливо тільки на початковому етапі або у випадках, коли схема розрахована тільки на задані умови. Однак нерідко схематизм у мисленні, домінує над творчістю і приносить негативні результати, тому що обмежує мислення, і як наслідок діяльність. У психологічному відношенні професійна деформація створює почуття впевненості і непогіршеності у своїх знаннях і оцінках, обмежуючи функцію аналізу та пошуку в розумових операціях.

Професійну деформацію варто переборювати шляхом систематичного вдосконалення своєї діяльності, підвищення теоретичного рівня, взаємного обміну досвідом. Самоконтроль, самокритичність, прагнення до творчого вирішення професійних завдань - важливі передумови усунення професійної деформації.

Отже, проаналізувавши зміст професійної компетентності студентів торгово-економічного профілю, можна зробити висновок про те, що тільки єдність професійних знань, умінь, навичок, професійно важливих якостей і властивостей особистості, обумовлених відповідною мотивацією, системою потреб, адекватною самооцінкою, професійною самосвідомістю в цілому дозволяють забезпечити успіх у професійній діяльності.

Виходячи з цього, ми представляємо професійну компетентність студентів торгово-економічного профілю як явище багатовимірне і визначаємо її як сукупність чотирьох складових: потребо-мотиваційної, когнітивної, операційно-діяльній і функціонально-творчої. Аналіз структури та особливостей професійної компетентності студентів торгово – економічних спеціальностей дозволило виділити чотири рівні розвитку останньої. Світоглядний передбачає наявність стійких мотивів необхідності формування професійної компетентності особистості, практичний (операційний) рівень передбачає наявність професійно важливих якостей особистості; теоретичний (когнітивний) – сукупність професійних знань та умінь, що здобувають під час професійного навчання і практичної діяльності. Творчий рівень свідчить про ріст професійної майстерності, вміння орієнтуватися в нестандартних ситуаціях.

На формування і розвиток професійної компетентності впливають такі фактори як індивідуальні психофізіологічні особливості особистості (вроджені особливості нервової системи, анатомічні особливості будови організму й т.п.), соціальне середовище (система соціально-економічних відносин, освітнє середовище навчального закладу, референтні групи), власна активність особистості (самоосвіта, самовиховання, саморозвиток). Професійна компетентність торкається таких сфер особистості: мотиваційної, когнітивної, самосвідомості.

Формування професійної компетентності повинно здійснюватися з урахуванням впливу на рівень професійної підготовки спеціалістів економіки перехідного періоду. Сучасний спеціаліст повинен бути компетентним в таких питаннях як організація справи, функціонування форм капіталу, володіти високим ступенем мотивації досягнення компетентних переваг у конкурентній боротьбі, психологічною стійкістю тощо. Зрозуміло, що це вимагає уважного вивчення можливостей запровадження цих елементів в систему професійної підготовки.

Будучи складовою частиною соціуму, як цілісної системи, освітнє середовище навчального закладу є найважливішим чинником формування професійної компетентності фахівця торгово-економічного профілю, у якому відбувається вироблення системи професійної спрямованості, світогляду, професійних знань, умінь, навичок, творчого ставлення до обраної діяльності.

Таким чином, професійна компетентність сучасного спеціаліста торгово-економічного профілю є складним багатокомпонентним поняттям. Всі компоненти професійної компетентності знаходяться у взаємозв'язку один з одним і взаємодоповнюють один одного.

Аналіз змісту професійної компетентності дозволив визначити її роль і місце в структурі професійної компетентності студента торгово-економічного профілю. Професійна компетентність охоплює всі структурні ланки, особливості й рівень розвитку яких визначають ступінь оволодіння професією, професійну компетентність фахівця, і в залишковому підсумку його професійна

Література:

- 1 Васильченко, Л. В. Управлінська культура і компетентність керівника / Л. В. Васильченко. – Х.: Основа, 2007. – 170 с.
- 2 Лепіхова Л. Соціально-психологічна компетентність у психологічній взаємодії. //Вища освіта України. – 2004. – №3.
- 3 Гура, О. І. Психолого-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу: теоретико-методологічний аспект / О. І. Гура. – Запоріжжя: ГУ “ЗІДМУ”, 2006. – 331 с.
- 4 Гончарова-Горяньська М. Соціальна компетентність: поняття, зміст, шляхи формування в дослідженнях зарубіжних авторів. //Рідна школа. – 2004. – №7-8.
- 5 Рачева С.С. Развитие социальной компетентности студентов на основе проектного обучения в ВУЗе. – Дис.... канд. пед. наук. – СПб., 2003. – 191с.
- 6 Шабатура Л.Н. Становление социальной компетентности личности в процессе гуманизации профессионального образования. – Дис.... канд. философ. наук. – Омск, 1996. – 167с.
- 7 Козиев В.Н. Психологический анализ профессионального самопознания учителя. – Дис. канд. психол. наук. – Л, 1980. – 194с.
- 8 Новикова Л.І. Школа і середовище. – М; 1985. – 79 с.
- 9 Богословского В.В. Загальна психологія. – М.: 1973. – 383 с.
- 10 Рубінштейн С.Л. Основи загальної психології. – С-Пб.,1998. – 688 с.

СЕКЦІЯ: СОЦІОЛОГІЯ

Опанасюк Людмила, Мирослава Бабинець
(Ужгород, Україна)

ЕТИКА В МЕНЕДЖМЕНТІ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ БІЗНЕСУ

Етика в менеджменті — це сукупність моральних принципів та цінностей, що керують поведінкою людини чи групою людей, і визначають негативні та позитивні оцінки думок і дій. Це як внутрішній кодекс законів, який визначає, як можна поводитись та які рішення можна приймати. Сформовані норми моралі є результатом процесу встановлення взаємин між людьми. Без дотримання норм неможливі економічні, політичні та культурні відносини, не можливо існувати без поваги один до одного, не накладаючи на себе певних обмежень.

Основні етичні принципи в менеджменті включають:

1. Чесність: Лідер завжди говорить правду і діє відкрито.
2. Справедливість: Лідер приймає рішення, які є справедливими для всіх.
3. Відповідальність: Лідер бере на себе відповідальність за свої дії і їхні наслідки.
4. Повага: Лідер поважає всіх співробітників і враховує їхні інтереси [1, с. 4].

Значення етики для бізнесу

Етика є важливою для успішного та сталого розвитку будь якого бізнесу. Її важливість зумовлена багатьма факторами такими як:

1. Підвищення довіри та лояльності клієнтів: Етична поведінка сприяє зміцненню довіри з боку клієнтів, інтересів, співробітників, а також сприяє формуванню позитивного іміджу компанії. Клієнти частіше обирають компанію, яку вони вважають порядною та чесною.
2. Зниження ризиків: Дотримання етичних норм та законодавства допомагає уникнути юридичних проблем, штрафів, судових позовів та уникнути негативного розголосу, що може завдати шкоди бізнесу.
3. Покращення репутації: Компанія, яка має високі етичні стандарти, має кращу репутацію та має вищий шанс залучати талановитих співробітників, клієнтів та інвесторів.
4. Підвищення задоволеності співробітників: співробітники почувають себе більш цінними, що приводять до підвищення мотивації та продуктивності.

Етика та корпоративна соціальна відповідальність (КСВ)

Корпоративна соціальна відповідальність (КСВ або CSR) - це концепція, згідно з якою компанії інтегрують соціальні та екологічні питання у свою комерційну діяльність та у взаємодію із зацікавленими сторонами на добровільній основі. Вона включає зобов'язання компанії діяти на благо суспільства та навколишнього середовища. Етика є основою для КСВ, адже етичні принципи та цінності визначають моральні орієнтири для поведінки організації та прийняття рішень у межах її соціальної відповідальності.

Діяльність компаній, які серйозно ставляться до етики, часто проявляється у соціально відповідальних ініціативах, таких як:

1. Екологічне стале виробництво (зменшення викидів, використання відновлюваних джерел енергії).
2. Підтримка місцевих громад та благодійність.
3. Відповідальне ставлення до співробітників, споживачів та інших стейкхолдерів [2, с. 171].

Етика як основа сталого розвитку.

Сталий розвиток передбачає збалансований підхід до економічного зростання, соціального процесу та захисту навколишнього середовища, збалансовуючи потреби сьогодення без шкоди для майбутніх поколінь. Саме тому, відповідно до класичного визначення: «сталий розвиток – це такий розвиток, який задовольняє потреби сьогодення без шкоди для здатності майбутніх поколінь задовольняти власні потреби» [3, с. 43].

Взаємозв'язок між етикою, інноваціями та сталим розвитком.

Етика є сполученою ланкою між інноваціями та сталим розвитком. Етичні принципи спрямовують інноваційну діяльність на створення рішень, які допомагають сталому розвитку. До прикладу, інновації в галузі відновлюваної енергетики (етичний аспект — зменшення впливу на клімат). Розробка сталих матеріалів та виробничих процесів (етичний аспект — збереження ресурсів та зменшення забруднення). Створення інклюзивних технологій, що полегшують життя людей з обмеженими можливостями (етичний аспект — соціальна справедливість).

Етика менеджменту бізнесу і як це пов'язано з ШІ.

З появою та стрімким розвитком штучного інтелекту (ШІ), етичні аспекти менеджменту бізнесу набувають нових вимірів та викликів. Автоматизація прийняття рішень ШІ все частіше використовується для прийняття важливих бізнес рішень починаючи від оцінки кредитних ризиків і закінчуючи кадровим рішенням. Це піднімає питання відповідальності за помилки ШІ та потенційну підтвердженість даних, на яких навчаються ці системи.

1. Вплив на ринок праці: Заміна людей на ШІ може призвести до скорочення робочих місць у

певних секторах, що створює виклики для менеджменту.

2. Взаємодія з клієнтами: Використання чат-ботів та інших ШІ-інструментів, для взаємодії з клієнтами, ставить питання з ким саме спілкується клієнт, а також про етичність використання ШІ для впливу на рішення споживачів.

3. Розробка та впровадження ШІ: Етичні міркування повинні враховуватися на етапі розробки.

4. Прозорість та пояснюваність: Компанії, які використовують ШІ для прийняття рішень, намагаються зробити так, щоб відповіді були прозорими та зрозумілими.

5. Відповідальність: У компанії мають бути чітко визначенні відповідальні особи за розробку, впровадження та використання ШІ у бізнесі.

6. Безпека та конфіденційність: Компанії зобов'язані забезпечувати захист персональних даних, які використовує ШІ-система.

Отже етика є фундаментальною в основі успішного та сталого розвитку бізнесу. Дотримання етичних принципів та норм в управлінні та взаємодії зацікавленими сторонами є потужним стратегічним інструментом, що сприяє формуванню позитивної репутації, довіри, залучення талантів та мінімізації ризиків. Епоха активного впровадження ШІ настала, тому етичні аспекти менеджменту набувають особливої актуальності. Традиційні етичні виклики все більше поряд з менеджерами, тому вони стискаються з новими питаннями, пов'язаними з ШІ, відповідальністю за дії інтелектуальних систем та їхнім впливом на ринку праці. Використання ШІ вимагає забезпечити справедливості, недискримінацію та підзвітність при розробці та застосування даних. У світі, де інформація поширюється миттєво, а суспільство висуває високі вимоги, інтеграція етичних принципів впроваджується, як у традиційному менеджменті, так і в сучасному. Використання штучного інтелекту, є не просто бажаним, а стає абсолютно необхідною умовою для довгострокового працівника та конкурентоздатності бізнесу. Менеджмент, що враховує ризики та можливості ШІ, є запорукою побудови успішного бізнесу в епоху цифрових технологій та трансформацій.

Література:

1. Ямполь, Ю. В., & Наместюк, І. П. (2024). Етичне лідерство у менеджменті освіти: забезпечення якості через ціннісно-орієнтоване управління. Академічні візії, (33). [Електронний ресурс]. Режим доступу: academy-vision.org/index.php/av/article/download/1302/1174/1189-4 (дата звернення 15.05.2025)
2. Огінок С.В., Когут М.В, Когут А.В. Етика та корпоративна соціальна відповідальність у міжнародному бізнесі. Київський економічний науковий журнал № 4, 2024. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://journals.kyiv.ua/index.php/economy/article/download/114/112-171> (дата звернення: 15.05.2025)
3. Доповідь Брундтланд (Brundtland Report) "Наше спільне майбутнє" (Our Common Future) / Всесвітня комісія з питань навколишнього середовища та розвитку (WCED), 1987. Посилання на доповідь (офіційний сайт ООН): [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://sustainabledevelopment.un.org/milestones/brundtlandreport> [43] (дата звернення: 17.05.2025)

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, Мирослава Бабинець.

Ярослав Сніховський
(Житомир, Україна)

СОЦІОЛОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ МІЖЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ

Проблема толерантності вивчалася у наукових дослідженнях з психології, філософії, педагогіки, соціології. Все ж на сьогодні вона потребує подальшого детального вивчення в контексті формування позитивних міжетнічних стосунків серед української молоді. Проблема міжнаціональної толерантності (МТ) знаходиться у центрі уваги філософів, соціологів, психологів, педагогів.

В сучасній теорії наукового знання вже сформувалися передумови та накопичено певний досвід осмислення суті феномена "толерантність" і його особливого значення для молоді. Варто зазначити праці О.В. Швачко, де описується феномен толерантності як соціальної цінності та системи стосунків учнівської молоді, Ю.А. Іщенко, котрий досліджує толерантність з історико-філософських позицій, В.В. Присакара, котрий досліджує рівень МТ сучасної молоді. Загрози та форми трансформації толерантності в нетерпимість у контексті національної ідентичності розглядає Є. Більченко, причини та форми поширення міжетнічної нетерпимості в молодіжному середовищі досліджує І. Жданова. І все ж, зазначений перелік наукових джерел із цього питання, вивчення практики формування МТ свідчить про те, що багато питань, зокрема щодо підліткового середовища, залишаються недостатньо вивченими. Визнаючи значення і роль зазначених дослідників у розробці окремих аспектів МТ, варто зазначити, що у вітчизняній соціології дана проблема вимагає подальшого вивчення, потрібні подальші дослідження стану та основних тенденцій розвитку цього важливого соціального явища.

Отже, актуальність дослідження обумовлена об'єктивними потребами суспільства в морально та педагогічно грамотній молоді, котра готова до міжнаціонального спілкування, має свою власну громадську думку, а також важливістю формування МТ як важливої передумови виховання підлітків у багатокультурному соціумі. Метою дослідження є виявлення ступеню вираженості МТ в учнів Житомирського обласного педагогічного ліцею, для чого було розроблено програму пілотажного соціологічного дослідження, і проведено соціопитування «Типи етнічної ідентичності» серед учнів ліцею.

У нашому випадку генеральною сукупністю є вся кількість учнів 9-11 класів шкіл міста Житомира і Житомирської області. Вибірковою сукупністю є 200 учнів 9-11 класів (I-III курсів) різних профілей навчання Житомирського обласного педагогічного ліцею, які проживають як у місті Житомирі, так і в населених пунктах Житомирської області. Усього на I-III курсах навчається 484 учня, з них із населених пунктів Житомирської області – 373 учня (23 райони Житомирської області), з міста Житомира – 111 учнів.

В цій роботі, яка є першою спробою виявлення ступеню вираженості етнічної толерантності (ЕТ) та етнічної самосвідомості учнів ліцею, вважаємо доцільним застосувати пілотне (тобто розвідувальне чи зондажне) дослідження. Як зазначається у науковій літературі, воно охоплює невеликі обстежувані сукупності і ґрунтується на стислому за обсягом інструментарії, уточненні та коригуванні гіпотез і завдань, інструментарію, визначенні межі сукупності обстежень і з'ясування можливих труднощів, які слід очікувати в ході дослідження. Ми використовуємо його у роботі з метою попередньої апробації методики та інструментарію дослідження, адже питання МТ серед учнів старших класів Житомирської області є маловивченим. Як зазначають вчені з галузі соціології, у цілому цей вид дослідження «виконує допоміжні завдання і служить постачальником оперативних даних, адже пілотажне дослідження проводиться частіше за все на малій вибірці» [1, с. 14].

Опитування «Типи етнічної ідентичності (EI)», розроблене вченими Г.У. Солдатовою, С.В. Рижовою [2], дозволяє діагностувати етнічну самосвідомість. В його основу було покладено вітчизняний і зарубіжний досвід у цій галузі. Одним із показників трансформації ЕТ є зростання етнічної нетерпимості (інтолерантності). Типи ідентичності з різною якістю і ступенем вираженості ЕТ виділені на основі широкого діапазону шкали етноцентризму, починаючи від "заперечення" ідентичності, коли фіксується негативізм і нетерпимість по відношенню до власної етнічної групи (ЕГ), і закінчуючи національним фанатизмом – апофеозом нетерпимості та вищим ступенем негативізму по відношенню до інших ЕГ.

Анкета містить шість шкал, які відповідають наступним типам EI:

1. **Етноігілізм** – є однією з форм гіпоідентичності, що представляє собою відхід від власної ЕГ і пошуки стійких соціально-психологічних ніш не за етнічною ознакою.

2. **Етнічна індиферентність** – розмивання EI, виражене в невизначеності етнічної приналежності, неактуальності етнічності.

3. **Норма (позитивна EI)** – поєднання позитивного ставлення до власного народу з позитивним ставленням до інших народів. У поліетнічному суспільстві позитивна EI має характер норми і властива переважній більшості. Вона задає такий оптимальний баланс толерантності по відношенню до власної та інших етнічних груп, що дозволяє розглядати її, з одного боку, як умову самостійності і стабільного існування етнічної групи, з іншого – як умову мирної міжкультурної взаємодії в поліетнічному світі.

Посилення деструктивності в міжетнічних відносинах обумовлено трансформаціями етнічної самосвідомості за типом гіперідентичності, яка відповідає в опитувальнику трьом шкалам:

4. **Етноегоїзм** – даний тип EI може виражатися в безпечній формі на вербальному рівні як результат сприйняття через призму концепту "мій народ", але може припускати, наприклад, напруженість і роздратування у спілкуванні з представниками інших етнічних груп або визнання за своїм народом права вирішувати проблеми за "чужий" рахунок.

5. **Етноізоляціонізм** – переконаність у перевазі свого народу, визнання необхідності "очищення" національної культури, негативне ставлення до міжетнічних шлюбних союзів, ксенофобія.

6. **Етнофанатизм** – готовність йти на будь-які дії в ім'я так чи інакше зрозумілих етнічних інтересів, аж до етнічних "чисток", відмови іншим народам у праві користування ресурсами і соціальними привілеями, визнання пріоритету етнічних прав народу над правами людини, виправдання будь-яких жертв в боротьбі за добробут свого народу.

Етноегоїзм, етноізоляціонізм і етнофанатизм представляють собою ступені гіперболізації EI, що означає появу дискримінаційних форм міжетнічних відносин. У міжетнічній взаємодії гіперідентичність проявляється у різних формах етнічної нетерпимості: від роздратування, що виникає як реакція на присутність членів інших ЕГ, до відстоювання політики обмеження їх прав і можливостей, агресивних і насильницьких дій проти іншої ЕГ і навіть геноциду. В результаті серії експертних оцінок і пілотних досліджень були відібрані 30 суджень-індикаторів, що інтерпретують кінець фрази: "Я – людина, яка...". Індикатори від «згоден» до «не згоден» відображають ставлення до власної та інших ЕГ в різних ситуаціях міжетнічної взаємодії.

На основі аналізу анкет можна зробити наступні висновки:

Було опитано 200 учнів I-III курсів Житомирського обласного педагогічного ліцею – 138 дівчат і 62 хлопця. Їх вік коливається від 14 до 18 років, з яких 182 учня (91%) вважають себе українцями, 8 учнів

(4%) – поляками, 4 учня (2%) – росіянами, 6 учнів (3%) – представниками інших національностей (білорусами, євреями, молдаванами, німцями).

Стосовно визначених в учнів типів ЕІ з різною якістю і ступенем вираженості ЕТ, можемо констатувати, що з усіх опитаних у 158 учнів домінуючим є позитивний тип етнічної ідентичності (кількість балів коливається від 12 до 20). Інші типи домінуючої ЕІ розподілилися наступним чином: етніфікація 8 учнів (від 12 до 15 балів), етнічна індиферентність – 7 учнів (від 11 до 15 балів), етногеофізм – 3 учня (від 13 до 18 балів), етноізоляціонізм – 3 учні (12, 13 і 16 балів), етнофанатизм – 10 учнів (від 15 до 19 балів). Додамо також, що у 11 учнів не було якогось єдиного домінуючого типу ЕІ, кількість набраних балів співпадала у двох або трьох типах.

З-поміж інших питань соціологи вивчають ступінь включеності людей різних національностей у свою культуру, її значущість для них, байдужість до неї або акцентуація на ній у тих або інших групах [3, с. 7]. І хоча конфлікти на ґрунті національної неприязні привертають увагу правоохоронних органів, саме соціологи вивчають, чому відбуваються такі конфлікти, що є причиною міжетнічної напруженості.

В Україні в 1990-ті роки розпочато і продовжується понині соціологічний моніторинг МТ. Результати цих досліджень виявляють закономірності прояву феномена толерантності в пострадянському соціальному просторі, розкривають причини міжгрупової нетолерантності, серед яких важливе місце займає фактор національної ідентичності.

Рівень МТ оцінюється у декількох вимірах, зокрема: психологічному – готовність до зближення або, навпаки, до несприйняття людей іншої національності, і політичному – як дія або здійснювана через закон і традицію суспільна норма. Обидва виміри є сутнісною складовою феномену толерантності, високий рівень якої становить цінність і соціальну норму громадянського суспільства, забезпечує суспільно-політичну стійкість та гармонію міжетнічних взаємовідносин.

Україна є поліетнічною державою. Представники національних меншин складають 22,2 % загальної кількості населення України. Етнічна структура українського соціуму диктує нагальну потребу у виваженій етнонаціональній політиці, в якій особливе місце належить утвердженню толерантності [4].

Про зниження рівня толерантності в українському суспільстві свідчать дані інших соціологічних опитувань. Зокрема моніторинг Інституту соціології НАНУ „Українське суспільство” унаочнює динаміку національної дистанційованості населення України (шкала Богардуса) за останні 10 років.

За даними дослідження Київського міжнародного інституту соціології, рівень ксенофобії в українському суспільстві має сталу тенденцію до зростання. Як свідчать наведені соціологічні дані, в українському суспільстві, зважаючи на фактичну наявність конфліктів на етнічному ґрунті, рівень толерантності (психологічний вимір) постійно знижується. В українському суспільстві продовжує зростати рівень психологічної відокремленості, національної ізоляції певних етнокультурних груп, збільшується рівень ксенофобії, через інформаційні ресурси тиражуються етнічні стереотипи.

Зниження рівня толерантності негативно впливає на міжнародний імідж України як європейської правової демократичної держави. Може створюватися загроза мирному співіснуванню етнічних груп та національних меншин, що перешкоджатиме національній консолідації та єдності країни, становленню громадянського суспільства та розвитку української політичної нації. Отже, зрозумілою є потреба тактичних рішень і дій, які сприяли б розвитку і зміцненню МТ, а також вироблення стратегічних підходів до міжнаціональних і міжрелігійних відносин.

Література:

1. Паніна Н.В. Технологія соціологічного дослідження: курс лекцій. / Н.В. Паніна. – К.: Наукова думка, 1996. – 232 с.
2. Солдатова Г.У. Практическая психология толерантности. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tolz.ru/library/?de=0&id=425>
3. Социология межэтнической толерантности / Отв. ред. Л.М. Дробижева. – М.: Изд-во Инс-та социологии РАН, 2003. – 222 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.isras.ru/files/File/publ/tolerantnost.pdf>
4. Рекомендації парламентських слухань від 11 січня 2012 року на тему: “Етнонаціональна політика України: здобутки та перспективи”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kompravlud.rada.gov.ua/kompravlud/control/uk/publish/article?art_id=46827&cat_id=45376

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

Тамара Драч
(Львів, Україна)

ПЕРЕДЗМАГАЛЬНА ПІДГОТОВКА ДЛЯ ВИКОНАВЦІВ У ПОВІТРЯНІЙ АКРОБАТИЦІ ТА ПІЛОННОМУ СПОРТІ

Серед різноманітних техніко-естетичних напрямків повітряна акробатика на полотнах, кільці та гамаку, а також пілонний спорт займає важливе місце посеред сучасних різновидів фізичної активності для дітей та дорослих. Для виконавців пілонного спорту та повітряної акробатики регулярно проводяться змагання, під час яких визначають найсильніших представників цих напрямків. Передзмагальний етап є важливим для кожного виконавця. Адже цей підготовчий період вимагає роботи багатьох спеціалістів над номером, а саме, тренера, хореографа-постановника, костюмера, гримера, працівників технічного оформлення сцени. Саме тому, ми вирішили більш детально розглянути цей етап підготовки виконавців, особливості створення номеру у повітряній акробатиці та пілонному спорті.

Постановка проблеми. Підготовка до змагань в повітряній акробатиці та пілонному спорті відбувається в декілька етапів. Кожний виконавець під час підготовки до виступу працює ретельно над технічними елементами номеру, а також хореографічними зв'язками. Це вимагає не тільки роботи тренера, але й хореографа-постановника. Хореограф-постановник може допомогти у створенні образу виконавця, а також продумати драматичну ідею номеру за для цілісної та яскравої постановки до змагань. Підготовка є досить різноманітною для кожного конкретного номеру та може відрізнятися по часу підготовки і залежить від складності номеру та ступеню підготовки виконавця. Передзмагальна підготовка у повітряній акробатиці та пілонному спорті є малодослідженим питанням, адже самі напрямки з'явилися відносно нещодавно, тож чіткої методики підготовки до змагань виконавців поки що не існує. Саме тому, ми вирішили більш детально дослідити передзмагальну підготовку у повітряній акробатиці та пілонному спорті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Передзмагальну підготовку у техніко-естетичних видах спорту розглядали у своїх наукових працях такі науковці як Сосіна В.Ю.[2], Тодорова В.Г. [3] та ін. Етапи підготовки в пілонному спорті можна вивчити завдяки праці Собко І.М., Велієва А.Р., Собко І.О., Сластіна О.О. [6], Iryna Kartali [4] та ін. Як відбувається підготовка до змагань в повітряній акробатиці висвітлено в працях науковців Невеликої А., Сутули О.[1], Santos S. [5], Pony Poison [10]. Однак питання передзмагальної підготовки виконавців в повітряній акробатиці та пілонному спорті ще досить малодосліджене.

Тож, **метою нашого дослідження** постало питання вивчити особливості передзмагального періоду у повітряній акробатиці та пілонному спорті. Задля вирішення цієї мети були поставлені такі **завдання**: вивчити літературні джерела, які стосуються тематики підготовки виконавців до змагань у повітряній акробатиці та пілонному спорті; проаналізувати протоколи суддівської колегії у повітряній акробатиці та пілонному спорті щодо критеріїв оцінки виконавців, визначити особливості підготовки виконавців у повітряній акробатиці і пілонному спорті в період підготовки до змагань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підготовка до змагань – важливий етап для кожного виконавця у повітряній акробатиці та пілонному спорті. Адже саме це є завершальний етап, коли спортсмени готуються до показового виступу та прагнуть удосконалити свою майстерність до такого рівня, щоб під час змагань судді були найбільш прихильними до їхнього номеру та поставили хороші оцінки.

Повітряна акробатика та пілонний спорт є техніко-естетичними напрямками, які включають в себе елементи хореографії, акробатики, роботи на снаряді. Під час змагань судді оцінюють виконавців за кількома критеріями, звісно, головними є виконавська майстерність на снаряді. В процесі роботи на снаряді важливими є такі пункти, як дотягнутість стоп та колін, складність елементів, дотримання ракурсів. В кожному елементі виконавець має протриматися протягом 3-4 с, а отже зафіксувати положення, щоб суддя зміг його оцінити. За недотримання вимог під час виконання елементів знімаються бали – штрафи, якщо виконавець не використовує повністю висоту снаряду, зірвався зі снаряду чи впав, за це нараховуються штрафи (див Табл.1).

Таблиця 1

Критерії оцінювання категорій Aerial silks, hoop, original props на Fusion Air Cups2025
(штрафи)

ШТРАФИ	
Критерій	За кожен раз
Ненатягнутість ліній (коліна, стопи, кисті)	-0,5
Ракурс	-0,5

Заплутування у снаряді/реквізиті	-2
Пристосування хвату	-0,5
Відсутність фіксації елемента (менше 3-х сек)	-1
Витирання рук об себе або снаряд	-1
Явні повторення елементів	-1
Невихід в елемент з 1 разу/втрата замоту	-1
Втрата рівноваги без падіння	-2
Продовження виступу після закінчення музики	-5
Проблеми з костюмом/зачіскою	-5
Підспівування, промовляння слів, жести в сторону суддівства, підказки тренера	-5
Падіння з полотна/кільця	-10
Невихід на сцену під час оголошення виступу	-5
Сходження зі сцени до завершення номеру	-5
Невідповідність музики до вимог (заборона російськомовної)	-100
Повторний виступ	-15
Виконання забороненого елемента	-5
Подача музики пізніше дати дедлайну	-5

Джерело: [9]

В протоколах з хореографії, роботі на снаряді, акробатиці, діє накопичувальна система оцінювання (див. табл.2). Тобто, за кожний силовий елемент, елемент високої складності чи музичне, артистичне виконання номеру, виконавцю нараховуються додаткові бали. Після чого сумуються всі нараховані бали від усіх суддів, і віднімаються штрафи. Таким чином підраховується загальна оцінка виконавця. Що і впливає на остаточний результат змагань і визначається, яке місце отримає виконавець. В кожній федерації пілонного спорту та повітряної акробатики є свої вимоги до виконавців у цих напрямках, і перед змаганнями слід детально вивчити вимоги до кожного обраного рівня.

Таблиця 2

Критерії оцінювання категорій Aerial silks, hoop, original props на Fusion Air Cups2025 (хореографічні елементи)

ХОРЕОГРАФІЯ	
Критерій	Максимальний бал
Хореографічні елементи в партері	3
Акробатика в партері	5
Загальна постановка номеру, оригінальність ідеї	2
Музикальність	3
Хореографія на снаряді	2

Джерело: [9]

Виконавці під час підготовки до змагань одночасно готуються у кількох тренерів. З тренером вони працюють над постановкою елементів на снаряді, це займає основну частину часу підготовки до змагань, адже номер має відповідати всім вимогам до обраної категорії виконавця (див. табл.3). В повітряній акробатиці всі учасники поділяються на такі категорії як дебют, старт, аматор, напівпрофесіонал, професіонал. І відповідно тренер підбирає елементи, які може виконати якісно виконавець. Наступний етап підготовки – це постановка виходу до снаряду, це може бути як акробатична зв'язка, так хореографічна постановка або драматично обіграний вихід. Тож, над цим всім працює хореограф- постановник, який ставить підхід до снаряду, і при потребі також фінальну частину номеру, де слід зробити фінальну точку та гарно закінчити композицію, створити образ для виконавця, підібрати музику, залучити реквізити для номеру, підібрати костюм, грим та оформлення номеру. Хореограф також повинен визначити рівень підготовки виконавця та підібрати ту хореографічну лексику, яка би була під силу виконавцю. Окрім того, якщо виконавець до цього не мав хореографічного досвіду, слід з ним вивчити головні принципи та базові елементи того стилю хореографії, в якому ставиться номер, оскільки це допоможе виконавцю впевнено почувати себе під час виступу та поступово підготує його до виконавської діяльності як артиста, так і спортсмена і його подальшого професійного зростання.

Таблиця 3

**Критерії оцінювання категорій Aerial silks, hoop,original props на Fusion Air Cups2025
(техніка виконання на снаряді)**

ТЕХНІКА	
Критерій	Максимальний бал
Силові елементи	10
Елементи на гнучкість	10
Оригінальні переходи і комбінації	10
Різноманіття лазів	5
Динаміка круток	10
Стійки і баланси на снаряді	10
Ризикові елементи (зриви/обриви)	10

Джерело: [9]

Також хореограф, в процесі підготовки номеру до змагань, контролює дотримання виконавцем музичності виконання елементів, дотримання ракурсів, дотягнутість стоп та колін, положення голови, довершеності поз під час виконання елементів, також створення цілісного образу та включення хореографічних елементів вже в процесі роботи на снаряді, де головним чином, може додатково працювати кисть чи повністю рука чи голова, що додає цілісності всій постановці (див. табл.4)

Таблиця 4

**Критерії оцінювання категорій Aerial silks, hoop,original props на Fusion Air Cups2025
(артистичність у виконанні номеру)**

АРТИСТИЗМ	
Критерій	Максимальний бал
Емоційна і артистична передача музики, здоровий контакт з глядачем, міміка	5
Костюм, зачіска, макіяж	5
Відповідність загального образу виконавця з постановкою	5
Вихід учасника на сцену, завершення виступу	5

Джерело: [9]

Також, хореограф, має оговорити з виконавцем, яким чином буде закінчувати номер. Буває, що виконавець має закінчити номер на снаряді, і тоді зійти красиво і зробити уклін. В іншому випадку кінцівка номеру може бути хореографічна, коли виконавець дотанцює фінальну частину і зупиняється в фінальній позі вже у партері. Це все оговорюється і добре відпрацьовується. Уклін також має бути в стилі номеру, так само, як схід зі сцени має бути красивим і швидким. Тоді загальна картина номеру створюється позитивна і у виконавця є більше шансів отримати позитивну оцінку як від глядачів, так і від суддів.

Висновки з проведеного дослідження: Тож, в ході нашого дослідження було проаналізовано інтернет ресурси та літературні джерела, щодо особливості підготовки виконавців у повітряній акробатиці та пілонному спорті; було проаналізувати протоколи суддівської колегії у повітряній акробатиці та пілонному спорті щодо критеріїв оцінювання виконавців, були визначені особливості підготовки виконавців у повітряній акробатиці і пілонному спорті в період підготовки до змагань. Було визначено, що особливістю передзмагальної підготовки виконавців у повітряній акробатиці та пілонному спорті є приділення більшої уваги до технічної майстерності виконавців згідно яких їх оцінюють під час змагань. У передзмагальний період виконці працюють з тренером та хореографом індивідуально для покращення хореографічних, акробатичних та технічних елементів на снаряді, а також створюють цілісний образ, який дає змогу максимально розкрити індивідуальні можливості виконавця.

Література:

1. Невелика А., Сутула О. Історія виникнення повітряної акробатики, як виду спорту. Фізична реабілітація та рекреаційно-оздоровчі технології, 2022. №7(1), с. 38-40.
2. Сосіна В.Ю. Хореографія в спорті: навч. посіб. Київ: Олімпійська література; 2021. 276 с.
3. Тодорова В.Г. Хореографічна підготовка в техніко-естетичних видах спорту: монографія. Львів: ЛДУФК; 2018. 252 с.
4. Kartali I. Pole dance fitness. 1st edition. Meyer & Meyer Media; 2018. 416 p.
5. Santos S. Simply Circus. Introduction to Rigging Lyras and Trapeze Bars. Simply Circus: Inc.; 2013. 218 p.
6. Sobko I.M., Velieva A.R., Sobko Y.O., Slastina O.O. Factors of special physical fitness of athletes involved in Pole Sports. Health, Sport, Rehabilitation.2022. № 8(4), p. 42-53.

7. POSA Pole sports and art federation [Internet]. 2024 [cited 2024 May 21]. Available from: <https://www.posaworld.org/documents/>
8. Pole UNIVERSE 2021 [Internet]. 2021 [cited 2024 May 21]. Available from: <http://www.royalpoledance.com/pu.html>
9. Ukrainian Pole sport and Aerial acrobatics Federation [Internet]. 2024 [cited 2024 May 21]. Available from: <https://www.polesportua.org/sport-na-piloni>.
10. Pony Poison. Simply Circus. Aerial silk. [Internet]. 2024 [cited 2024 May 21]. Available from: <http://www.simplycircus.com.au/face-painting--balloons.html>.

Науковий керівник:

доктор наук з фізичного виховання та спорту, доцент кафедри теорії та методики фізичної культури ЛДУФК Сороколіт Наталія Стефанівна

**Тарас Кириченко, Михайло Грищенко, Стас Лучанінов
(Переяслав, Україна)**

АТЛЕТИЧНА ГІМНАСТИКА В СИСТЕМІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Здоров'я підростаючого покоління є одним із показників благополуччя суспільства і, відповідно, забезпечення оптимального фізичного стану учнів, адекватного запитам особистості і суспільства та є одним із основних завдань сучасної освіти.

За даними науковців лише близько 10% дітей шкільного віку практично здорові, 60% мають функціональні відхилення, 40 - 45% – хронічні захворювання. Серед школярів за період навчання у 5 разів збільшується кількість порушень постави та нервових розладів. У багатьох школярів спостерігається дисгармонійний фізичний розвиток (дефіцит маси тіла, зниження показників м'язової сили, ємності легень та ін.), що суттєво знижує загальну працездатність підростаючого покоління [1, 3, 4, 7].

Однією з причин вищезазначеного є недостатнє використання засобів фізичної культури, дефіцит рухової активності школярів і, як наслідок, низький рівень фізичного стану: сукупності показників, що характеризують рівень фізичного розвитку, функціональних можливостей, фізичної підготовленості та працездатності [1, 2, 5, 8].

Одним із більш дієвих засобів для вирішення окреслених питань на думку вчених і практиків може виступати атлетична гімнастика [3, 5, 6].

Основними вимогами сучасного суспільства є: по-перше, всебічний розвиток індивідуальних задатків до різних видів діяльності, що відповідають необхідним запитам суспільства; по-друге, освоєння кожним індивідом досягнень культури свого народу, акцентування життєвих інтересів на задоволення духовних запитів; по-третє, гармонійний розвиток духовних та фізичних якостей особистості. Ідеал фізично досконалої людини представляє собою усвідомлену потребу сучасного суспільства [2, 6].

Особлива роль у вихованні особистості відводиться здоров'ю підростаючого покоління. Медичні та педагогічні дослідження показують, що існує взаємозв'язок і взаємообумовленість розумової та фізичної працездатності. Так, наприклад, встановлено достовірно позитивну кореляцію між показником фізичної працездатності та коефіцієнтом продуктивності уваги та достовірно негативну кореляцію між життєвим індексом та концентрацією уваги [5, 7].

Серед школярів із низьким фізичним розвитком неуспішність у навчальній діяльності становить понад 43%, серед школярів із середнім фізичним розвитком - лише 12% та серед школярів із високим рівнем фізичного розвитку 4 - 5% [1, 5].

Дослідження психологічних та інтелектуальних якостей учнів показало, що для успішних школярів з високим інтелектуальним розвитком характерні висока загальна активність, підвищений тонус, енергійність, моторна лабільність. Для неуспішних школярів характерні повільність і знижений тонус. Слід зазначити, що високий рівень розвитку рухових якостей відбувається за одночасного розвитку психічних, особливо інтелектуальних і вольових якостей [2, 6, 8].

Фізична культура - це особлива сфера діяльності людини. Вона виникла і розвинулася одночасно із загальною культурою людини. Історичний підхід дозволяє виявити генетичні зв'язки фізичної культури із загальною культурою [3, 4, 5].

Окрім задоволення потреби у русі, фізична культура може і повинна задовольняти й інші потреби людини: духовні (потреба у творчості, самопізнанні, естетичній насолоді) та соціальні (потреба у спілкуванні, у визнанні іншими людьми); дію і особисті якості людини: волю, наполегливість, рішучість [5, 7].

Низький рівень здоров'я населення та особливо підростаючого покоління створює негативний тиск на соціум. Збільшуються прямі витрати сім'ї та суспільства на охорону здоров'я, просвітництво, як

дітей так і батьків. Тому потрібно всіляко сприяти зміцненню здоров'я всього населення і особливо учнів [2].

Для вирішення цих завдань потрібно оптимально використовувати різноманітні оздоровчі системи фізичних вправ, провідне місце серед яких, на думку низки авторів, займає атлетична гімнастика [4, 6].

Атлетична гімнастика - це система вправ з різними обтяженнями, спрямована на зміцнення здоров'я, розвиток сили та витривалості, формування гармонійної тілобудови [2, 4, 7].

Засобами атлетичної гімнастики можуть бути: штанги, гантелі, гирі, амортизатори, блочні пристрої, вага власного тіла і тіла партнера, набивні м'ячі, різноманітні тренажерні пристрої.

В даний час базова силова підготовка пов'язується з атлетичною гімнастикою [1, 5].

Можливість встановлення посилюючого навантаження, великий діапазон вправ, наочність результатів занять, що виражається або у збільшенні сили та збільшенні м'язової маси, або у зменшенні жирового прошарку та підвищенні м'язового тону, зробили атлетичну гімнастику популярною серед підростаючого покоління. Школярі становлять близько 50% від загальної кількості тих, хто займається атлетичною гімнастикою [4, 6].

За даними А.І. Стеценка, 60% від загальної кількості учнів, які займаються атлетичною гімнастикою, складають школярі та учні системи професійної освіти [3].

Виділимо основні переваги атлетичної гімнастики перед іншими видами фізичної активності:

➤ *доступність* - займатися атлетичною гімнастикою можуть як юнаки, так і дівчата шкільного віку, різного рівня підготовленості;

➤ *безпека* - ймовірність травм при заняттях на тренажерах надзвичайно низька, а при виконанні вправ зі штангою та гантелями використовується страхування та самострахування. За даними дослідників [5, 7, 8] коефіцієнт травматизму (кількість травм на 1000 людино-годин занять) у атлетизмі складає 0,7 значно менше ніж у таких видах спорту, як легка атлетика, лижі, гімнастика, спортивні ігри, які становлять основу традиційного шкільного курсу фізичної культури;

➤ *постійність* - на відміну від лижного спорту та легкої атлетики, що є сезонними, атлетична гімнастика забезпечує фізичну активність незалежно від кліматичних та погодних умов;

➤ *різноманітність* - засоби атлетичної гімнастики дозволяють проробляти всі м'язи, розвивати координацію, гнучкість, силову витривалість.

Виходячи з вищевикладеної та педагогічної практики занять атлетичною гімнастикою, нам видається доцільним конкретизувати поняття «оздоровча атлетична гімнастика» - це система вправ з обтяженнями, спрямована на залучення учнів до регулярних фізичних вправ силового спрямування, забезпечення високої працездатності протягом навчального періоду та не передбачає участі у змаганнях та досягнення граничних спортивних результатів [3, 6].

Основними функціями атлетичної гімнастики, як системи фізичних вправ, що використовується для фізичного виховання учнів, на думку І.О. Капка є такі: загальна силова підготовка; спеціальна силова підготовка; профілактика гіподинамії та гіпокінезії; реабілітація опорно-рухового апарату після травм [3].

Аналіз літературних джерел засвідчує [1, 3, 5, 6, 7, 8], що до функцій спортивно-тренувального характеру необхідно додати функції атлетичної гімнастики виховного характеру, особливо важливі при заняттях з учнями, а саме: а) виховання здорового способу життя; б) прагнення до самореалізації та соціалізації; в) фізкультурної освіти.

Засоби педагогічного впливу атлетичної гімнастики, можна згрупувати в наступні блоки:

1) засоби виховання: концентрація уваги, міжособистісне спілкування, формування характеру, управління емоційним станом;

2) засоби оздоровлення: вправи для зміцнення дихальної системи, для профілактики порушень постави, навички самомасажу;

3) засоби фізичного розвитку: тренування м'язової сили, силової витривалості, швидкісно-силових якостей, спритності та гнучкості;

4) засоби освіти: знання про значення занять фізичною культурою для покращення здоров'я; знання про методику розвитку основних рухових якостей; навички самостійного складання комплексів тренувальних занять, проведення розминки;

5) засоби гігієни: виконання загартовуючих процедур, контроль за своїм функціональним станом, раціональний режим дня.

Атлетична гімнастика, з точки зору дослідників [2, 3, 5], повинна розглядатися як система фізичного виховання, що має у своєму арсеналі різноманітні засоби для комплексного впливу на особистість школяра.

Особливо наочно це проявляється в умовах закладу позашкільної освіти, де педагогічний процес більш наближений до реалій життя на відміну від закладу середньої освіти, де атлетична гімнастика може і має стати дієвим засобом виховання та формування особистості учнів.

Перевагою атлетичної гімнастики є симетричність виконання рухів, а саме: переважна більшість вправ зі штангою, гантелями, тренажерами виконується одночасно двома руками, з рівномірним навантаженням, з однаковими траєкторіями руху.

Основний засіб атлетичної гімнастики - вправи з обтяженнями, що комплексно впливають на організм школяра, який формується.

Тренування з обтяженнями, на думку вчених [1, 4, 5]:

- збільшує м'язову силу;
- підвищує м'язову витривалість;
- є засобом формування гармонійної тілобудови;
- збільшує міцність кісток і зв'язок, кількість капілярів у м'язах;
- збільшує гнучкість;
- покращує здоров'я та фізичну підготовленість;
- допомагає контролювати вагу та знижувати відсоток жиру;
- зміцнює серце та нормалізує тиск крові;
- допомагає запобігти остеопорозу;
- сприяє формуванню позитивної думки про себе;
- розвиває дисциплінованість та посилює мотивацію, яка переноситься на всі інші сфери життя.

Популярним силовим видом спорту нині є атлетична гімнастика. Атлетична гімнастика – це система фізичних вправ, спрямована на розвиток силових якостей формування пропорційної фігури та зміцнення здоров'я.

Атлетична гімнастика використовує повний арсенал засобів основної гімнастики. При збереженні основних методів занять традиційною гімнастикою, в атлетичній гімнастиці вплив силового характеру може бути локальним, регіональним або генералізованим (охоплюючим практично всі групи м'язів), тонізуючим або розвиваючим. При цьому вибірково можуть розвиватися як силові якості (швидка чи «вибухова» і статична сила), так і похідні від них види силової витривалості.

Найважливішою рисою атлетичної гімнастики є те, що з допомогою спеціальних вправ у атлетів формуються вміння і навички силових переміщень власного тіла у різних режимах силової роботи. Атлетична гімнастика зміцнює здоров'я, позбавляє багатьох фізичних вад (сутулість, запалі груди, неправильна постава, слаборозвинені м'язи та ін.).

Режим вправ у поєднанні з раціональним харчуванням дозволяє позбутися зайвих жирових відкладень або додати у вазі у випадках, коли це необхідно.

Крім того, фізичні вправи тренують системи організму, через розвиток мускулатури активно і благотворно впливає на роботу внутрішніх органів, роблять тіло мускулистим і красивим, дозволяють спрямовано керувати своєю статуєю [6, 8].

Заняття з гантелями, гириями, штангою, а також власною вагою (віджимання, підтягування на поперечині), вправи на спеціальних тренажерах сприяють досягненню високого рівня сили, розвитку витривалості, зміцненню нервової системи, виключенню або різкому зниженню шкідливого впливу на організм так званих факторів ризику.

Таким чином, регулярні заняття атлетичною гімнастикою позитивно впливають не тільки на фізичний розвиток та фізичну підготовку, але й на інші складові здоров'я та здорового способу життя учнів. Раціональне харчування, відсутність шкідливих звичок, дотримання раціонального режиму навчання, відпочинку та гігієни є безумовною перевагою у досягненні успіху на заняттях атлетичною гімнастикою.

Література:

1. Апанасенко Г., Долженко Л. Рівень здоров'я і фізіологічні резерви організму. *Теорія і методика фіз. виховання і спорту*. 2007. №1. С. 17-21.
2. Глядя С.А. Змістовні аспекти фізичної культури з силовою спрямованістю. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. № 9. Харків, 2005. С. 37-39.
3. Кириченко Т. Г. Аналіз психологічних особливостей спортсменів в умовах тренувального процесу і спортивних змагань. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 15. Вип 11К (156). 2022. С. 23-29.
4. Кібальник О.Я. Застосування фітнес-технології для підвищення рухової активності та фізичної підготовленості підлітків: автореф. дис. ... канд. наук з фіз. вих. і спорту: спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення». Львів, 2008. 23 с.
5. Теорія і методика фізичного виховання: у 2 т. / за ред. Т. Ю. Круцевич. Київ: Олімпійська література, 2008.
6. Weinberg R.S., Gould D. Foundations of Sport & Exercise Psychology: Third Edition Human Kinetics, 2003. 586 p.
7. Wilmore J.H., Costill D.L. Physiology of sport and exercise. Champaign, Illinois: Human Kinetics, 2004. 726 p.
8. Zebrowski P. T. Symbol of symmetrical development: the reception of the YMKA in Poland. *The international journal of the history of sport*, 1997. Vol. 8. №1. P. 96-110.

Тарас Кириченко, Павло Кравцов, Людмила Петрович
(Переяслав, Україна)

КОРЕГУВАННЯ ФІЗИЧНОГО СТАНУ ЧОЛОВІКІВ РІЗНОГО ВІКУ ТА ТИПУ СТАТУРИ ЗАСОБАМИ АТЛЕТИЗМУ

За стандартами Всесвітньої організації охорони здоров'я ситуація в країні стає небезпечною, коли споживання алкоголю перевищує 8 літрів на рік на людину, в нашій країні цей показник становить 16,5 літрів. В Україні палять дві третини чоловіків, 42% смертей віком 36-69 років пов'язані з тютюнопалінням. Значна частина населення працює за станом, насамперед, чоловіків зазнає найсильніших стресів у зв'язку з нестачею коштів для існування [1, 4, 5, 7].

Погіршення стану здоров'я призвело до зростання потреби у медичній допомозі, проте державна охорона здоров'я вже не може забезпечити необхідний базовий рівень медичної допомоги. Виникає питання необхідності оздоровлення населення країни, тут першому плані виходять засоби масово-оздоровчої фізичної культури, які були б популярні і набули досить широкого поширення серед населення. Фізичні вправи, що використовуються в атлетичній гімнастиці найбільш повно відповідають цим вимогам, тим більше що, такі заняття в наш час розглядаються як спосіб життя, який включає корекцію харчування і певну систему відновлення після фізичних навантажень [4, 5].

У вітчизняній літературі наявні дані про індивідуалізацію тренувального процесу в умовах масових занять атлетичною гімнастикою не достатньо розкривають технологію побудови навчально-тренувального процесу з урахуванням вікових і конституційних особливостей. Хоча багато досліджень присвячені вивченню проблем удосконалення фізичної сили та атлетичної статури [2, 3, 5, 6]. Поряд з розвитком педагогіки в галузі формування статури та фізичних якостей багато цікавих даних ми отримали про фізіологію та адаптацію організму до силових навантажень.

Педагогічний експеримент проводився на базі муніципального спортивного центру «Атлант» міста Біла Церква. Організація експерименту передбачала тестування атлетів перед початком експерименту та після закінчення чотирьох місяців занять в умовах експерименту. Тестування проводилося за вищевказаними параметрами, що вказували на визначення рівня фізичного розвитку, рухової підготовленості, функціонального стану і психомоторики.

Попереднє дослідження включало порівняльний експеримент. Метою цього етапу було виявлення впливу занять атлетичною гімнастикою на фізичний стан чоловіків різного віку. У порівняльному експерименті взяли участь три групи чоловіків: 1 – група чоловіків вік 16-25 років; $n = 10$; зріст – 177,56 см; вага – 73,67 кг; 2 – група чоловіків вік 26-35 років; $n = 10$; зріст – 174,94 см; вага – 79,39 кг; 3 – група чоловіків, вік 36-45 років; $n = 10$; зріст – 176,44 см; вага – 86,44 кг.

В результаті аналізу інформативності показників силового тренування можна зробити висновок, що адаптаційним змінам піддаються кардіо-респіраторна, нервово-м'язова та моторно-психічні системи організму. Таким чином, обстеження складалося з чотирьох блоків тестів: фізичного розвитку, рухової підготовленості, функціонального стану, психомоторики.

Для вирішення поставлених завдань дослідження було проведено педагогічний експеримент. Його організація передбачала поділ усіх, хто займається на дві групи - контрольну ($n = 15$), та експериментальну ($n = 15$). Стаж занять, показники фізичного стану обох груп на початок експерименту практично однакові. У свою чергу експериментальна група була розділена, за типами статури на три підгрупи. Чоловіки астеничного типу статури ($n = 4$), чоловіки нормостенічного типу статури ($n = 8$), чоловіки гіперстенічного типу статури ($n = 3$).

У ході експерименту в експериментальній групі проводилася апробація експериментальної методики проведення занять з атлетичної гімнастики, тому тренувальна програма цієї групи корегувалася з урахуванням конституційних особливостей досліджуваних. У контрольній групі досліджуваних було організовано постійне спостереження тренера -консультанта. У завдання, якого входило коригування тренувального процесу відповідно до принципів та методів загальноприйнятої системи занять силовими вправами для формування атлетичної статури. Час, витрачений на тренувальні заняття у контрольній та експериментальній групах, був однаковим.

На першому етапі дослідження ставилося завдання – вивчити вплив занять атлетичною гімнастикою на фізичний стан чоловіків різного віку. У результаті аналізу інформативності показників силового тренування можна дійти невтішного висновку, що адаптаційним змінам піддаються кардіо-респіраторна, нервово-м'язова, моторно-психічна системи організму.

Таким чином, обстеження складалося із чотирьох блоків тестів: фізичний розвиток, функціональний стан, рухова підготовленість, психомоторика.

З таблиці 1 видно, що з віком показники зростово - вагового індексу Кетле, кола грудної клітки, окружність талії збільшуються. Об'єм стегна, обхват плеча з віком практично не змінюються.

Показники фізичного розвитку чоловіків різних вікових груп, що приймали участь у експерименті презентовано в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники фізичного розвитку учасників експерименту

(n = 15)), M ± m

Показники	16-25 років	26-35 років	36-45 років
ЗВІ Кетле	425,35±28,57	450±30,08	473,14±21,90
ОГК	107,93±3,98	110,88±2,98	113,85±3,94
Обхват стегна	60,68±1,79	61,5±2,50	61,78±1,97
Обхват плеча	37,5±1,45	39,44±1,67	39,21±1,13
Окружність талії	85,18±2,85	91,27±3,22	97,46±3,03

Показники функціонального стану: ІГСТ та життєвий індекс з віком знижуються. Значення показників ЖЄЛ та проби Штанге найбільших величин досягають у другій віковій групі. Показники функціонального стану чоловіків різних вікових груп показано в таблиці 2.

Таблиця 2

Показники функціонального стану учасників експерименту

(n = 15), M ± m

Показники	16-25 років	26-35 років	36-45 років
ЖЄЛ	4,078±256,70	4,720±202,97	4,405±125,36
ІГСТ	86,66±2,26	85,22±7,28	81,11±3,34
Життєвий індекс	65,55±3,22	61 ±4,65	53,55±1,79
Проба Штанге	69±5,25	78,22±5,78	71,66±7,87

Показники спеціальної фізичної підготовленості найбільших величин досягають у другій віковій групі 25 - 35 років. Локальна витривалість м'язів живота та показник у вправі станова тяга найбільших значень досягають у першій віковій групі та з віком знижуються (табл. 3).

Таблиця 3

Показники фізичної підготовленості учасників експерименту

(n=15), M ± m

Показники	16-25 років	26-35 років	36-45 років
Оцінка гнучкості	9,37±1,65	10,05±2,32	8,57±1,21
Локальна витривалість м'язів живота	43,37±1,85	42,77±1,31	41,71 ±2,72
Жим штанги лежачи	89,37±15,94	92,77±9,54	87,14±9,10
Станова тяга	131,87±19,93	127,77±17,90	118,57±12,90
Присідання у тренажері Смітта	103,75±13,95	118,88±14,92	109,28±12,13

У таблиці 4 представлені показники психомоторики учасників експерименту, які найбільших величин досягають у другій віковій групі та трохи знижуються з віком. Визначення ваги штанги за рахунок м'язового відчуття краще за інших розвинене в першій віковій групі.

Таблиця 4

Показники психомоторики учасників експерименту

(n=15), M ± m

Показники	16-25 років	26-35 років	36-45 років
Оцінка пр. Ромберга	4,12±0,13	4,22±0,11	4,14±0,15
Шкала самооцінки (Спілберг)	38,62±2,39	40,22±2,14	39,85±1,36
Визначення ваги штанги за рахунок м'язового відчуття	7,5±1,99	10±1,79	9,28±1,51
T-t макс.	66,87±1,72	71,66±1,79	68,28±1,51

Після проведеного експерименту після закінчення 4-х місяців занять найбільш значущі позитивні зміни відбулися за такими показниками фізичного розвитку: ОГК, вага, функціонального стану, ІГСТ, проба Штанге, рухової підготовленості, жим штанги лежачи, витривалість м'язів живота, психомоторики почуття, T – t макс. Показники фізичного розвитку виявилися найбільш схильні до змін у першій групі 16 - 25 років. ОГК збільшилася 33М. проти 2,12 та 1,89 відповідно. Вага 3,95 проти 3,39 та - 0,94.

Термін «конституція» походить від латинського слова *constitutio*, що в перекладі означає будову чогось. Як відомо, загальноприйнятого формулювання поняття конституція немає.

Конституційні особливості людини визначаються низкою чинників. З них насамперед слід зазначити спадкові фактори та фактори, набуті людиною протягом життя та в процесі його розвитку. З факторів, що впливають на особливості статури, безсумнівно, першорядне значення мають генетичні впливи, але необхідно вказати і на соціальні умови, харчування, перенесені хвороби, умови праці, заняття спортом.

Особливості статури не є сталим поняттям. На статуру можуть впливати зовнішні чинники, до яких відносяться умови життя та соціальні чинники.

Проблема конституції тілобудови є і соціальною проблемою, особливо добре це помітно на прикладі американців, у яких у зв'язку з високою калорійністю харчування проблема ожиріння переросла в масштаб загальнодержавної.

За всього різноманіття людських індивідуальностей розрізняють, зазвичай, ряд конституційних типів. Нині налічують понад сто класифікацій конституції людини, заснованих на різних ознаках.

Тому існують конституційні схеми в основу яких покладено морфологічні, фізіологічні, ембріологічні, гістологічні, нервово-психічні та інші критерії.

Ми використовували класифікацію, запропоновану [1, 7], оскільки жирові відкладення та мускулатура найбільш схильні до зміни при заняттях атлетичною гімнастикою і є найбільш важливими ознаками конституції, яка ґрунтується на диференціюванні тотальних розмірів тіла, вивчення особливостей метаболізму та включає три типи статури.

1. Гіперстеніки - масивні, міцної статури люди, що характеризуються відносно довгим тулубом і короткими кінцівками, добре розвиненою системою травлення.

2. Нормостеніки – з нормальним середнім розвитком кісткової та м'язової системи, помірним жировими відкладеннями.

3. Астеніки – з вузькою грудною клітиною, слабким жировідкладенням, слабкою мускулатурою, вузькими кістками, витягнутим у довжину тілом, швидкий обмін речовин.

Отже, елементи змісту методики занять атлетичною гімнастикою обумовлені конституційними особливостями, до яких включені наступні деталі: спрямованість занять, характер навантаження, кількість занять на тиждень, тривалість одного заняття, кількості повторень, інтенсивність навантаження, потужність навантаження, методичні принципи за Вейдером, основні види фізичної активності (силові вправи, аеробні вправи, вправи на розтягування – стретчинг).

Методика складена з індивідуальних завдань, які різняться між собою залежно від типу статури. Астенічний тип – збільшення сили м'язів, підвищення загальної маси тіла. Нормостенічний тип – збільшення ваги тіла за рахунок гіпертрофії м'язів, збільшення сили м'язів. Гіперстенічний тип – зниження ваги тіла за рахунок жирової тканини, збільшення силової витривалості м'язів.

Література:

1. Апанасенко Г., Долженко Л. Рівень здоров'я і фізіологічні резерви організму. *Теорія і методика фіз. виховання і спорту*. 2007. №1. С. 17-21.
2. Гулбані Р.Ш., Коса А.О. Корекція постави студентів 18-19 років шляхом зміцнення «м'язового корсета». *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*: науковий журнал. Харків: ХОВНОКУ-ХДАДМ. 2010. №5. С. 40-43.
3. Кириченко Т.Г. Базисні основи психолого-педагогічного забезпечення системи підготовки спортсменів. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 15. Вип 11К (156). 2022. С. 18-23.
4. Лавренюк В.С. Удосконалення силових здібностей студентів у навчальному процесі з фізичного виховання. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*: науковий журнал. Харків: ХОВНОКУ-ХДАДМ. 2011. №6. С. 74-77.
5. Пронтенко К.В., Кириченко Т.Г., Пронтенко В.В. Порівняльний аналіз тренувального процесу у гирьовому спорті та важкій атлетиці. *Спортивний вісник Придніпров'я*: наук.-практ. журн. Дніпропетровськ: ДДІФКіС, 2006. С. 26-28.
6. Теорія і методика фізичного виховання: у 2 т. / за ред. Т. Ю. Круцевич. Київ: Олімпійська література, 2008.
7. Wilmore J.H., Costill D.L. *Physiology of sport and exercise*. Champaign, Illinois: Human Kinetics, 2004. 726 p.

Світлана Коляденко
(Київ, Україна)

ЗНАЧЕННЯ СПОРТУ У ЖИТТІ МОЛОДОЇ ЛЮДИНИ

У сучасному світі, де молодь стикається з численними соціальними викликами нестачею мотивації, впливом шкідливих звичок, інформаційним перенасиченням та зниженням рівня фізичної активності надзвичайно важливим є пошук ефективних засобів її всебічного виховання. Одним із найбільш дієвих інструментів, що поєднує фізичний, моральний, психологічний та соціальний вплив, є спорт. Спорт виконує не лише оздоровчу функцію. Він формує риси характеру, які необхідні кожній людині в дорослому житті: наполегливість, відповідальність, здатність до командної роботи, вміння долати труднощі. У процесі спортивної діяльності молодь навчається діяти відповідно до певних правил, поважати суперника, гідно приймати поразки і не зупинятись на досягнутому. Це справжня школа життя, яка виховує не лише тіло, а й дух. Окрім того, спорт має значний соціальний вплив. Він сприяє інтеграції в суспільство, попередженню девіантної поведінки, зміцненню міжособистісних стосунків.

Участь у спортивних секціях, гуртках, змаганнях дозволяє молоді реалізувати себе, знайти однодумців, отримати підтримку та визнання. У навчальних закладах фізичне виховання та спортивна робота є важливою складовою освітнього процесу. Вона доповнює академічну складову, сприяючи гармонійному розвитку особистості. Не менш важливою є роль позанавчальних закладів, таких як спортивні школи, клуби, федерації, які розширюють можливості молоді для самореалізації. [2] Спорт посідає особливе місце в житті сучасної молоді, відіграючи ключову роль у формуванні як фізичного здоров'я, так і світогляду. Зайняття спортом сприяє гармонійному розвитку тіла, покращенню загального самопочуття, підвищенню імунітету, працездатності та витривалості. Проте його значення не обмежується лише фізичним аспектом, тому що спорт формує культуру поведінки, розвиває волю, характер і соціальну відповідальність. У підлітковому і юнацькому віці організм проходить активну фазу росту та становлення. Саме в цей період особливо важливо забезпечити регулярну фізичну активність, яка не лише покращує фізичні показники (витривалість, силу, гнучкість, координацію), але й попереджає багато захворювань, таких як серцево-судинні, захворювання опорно-рухового апарату, метаболічні порушення. Систематичні спортивні заняття також формують правильну поставу, зміцнюють м'язову систему та покращують функціонування всіх органів. Окрім цього, активний спосіб життя дозволяє молодим людям зберігати енергійність, уникати гіподинамії, покращити сон і підвищити рівень концентрації в навчанні та повсякденному житті. Спорт позитивно впливає на психологічне здоров'я молоді. Він допомагає зменшити рівень стресу, тривожності, сприяє розвитку позитивного мислення та впевненості в собі. Завдяки регулярним тренуванням і досягненню особистих результатів формується почуття самоповаги та цілеспрямованості. Також заняття спортом є способом емоційної розрядки. Молодь, що активно займається фізичними вправами, рідше схильна до агресії, депресії чи асоціальної поведінки. Командні види спорту додатково сприяють розвитку комунікативних навичок, здатності до співпраці, що важливо для соціальної адаптації в колективі та суспільстві загалом. Будь-який вид спорту передбачає чіткий режим занять, дотримання правил, повагу до тренера та партнерів по команді. Це вимагає від молоді людини організованості, пунктуальності, регулярності, тому що саме ці риси лежать в основі поняття «дисципліна». [2] Заняття спортом допомагають зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки: результат залежить від зусиль, систематичності та самовіддачі. Саме в такому середовищі формується відповідальність за своє тіло, за власний прогрес, за командний результат, за виконання поставлених завдань. Така модель поведінки згодом переноситься в інші сфери життя - навчання, професійну діяльність, особисті відносини. Спорт створює сприятливі умови для формування лідерських якостей. У змаганнях, тренуваннях, іграх часто виникає необхідність ухвалювати рішення, надихати інших, брати на себе відповідальність. Молодь, яка має досвід участі в спортивних командних видах, здатна швидше проявляти ініціативу, впевненість у власних силах і вміння організовувати інших. Не менш важливим є розвиток самоконтролю - це здатність стримувати емоції, керувати поведінкою у стресових ситуаціях, не втрачати зосередженість у відповідальні моменти. Це особливо важливо як у спорті, так і в житті загалом. Також спорт виховує волю, вміння долати труднощі, не здаватися після невдач, прагнути до мети навіть у складних умовах. [4] Постійна робота над собою, тренування через втому, змагання з сильними суперниками. Все це сприяє зміцненню внутрішньої сили та витривалості. Окрім фізичного та психологічного розвитку, спорт має значний вплив на соціалізацію молоді. Він виступає не лише як форма дозвілля чи самореалізації, а як ефективний механізм формування відповідального члена суспільства. Спортивне середовище сприяє розвитку навичок комунікації, взаємодії, співпраці, що є важливими компонентами соціальної компетентності. Спорт створює унікальні умови для інтеграції молоді в суспільне життя. Через участь у спортивних секціях, змаганнях, тренуваннях молода людина долучається до спільноти однодумців, формує нові соціальні зв'язки, знаходить підтримку. Спільна мета, взаємна допомога та командна робота сприяють згуртованості та розвитку почуття відповідальності за інших. Особливо важливою є роль спорту у включенні в активне життя молоді з вразливих груп, таких як дітей з малозабезпечених родин, осіб з обмеженими можливостями, підлітків з проблемною поведінкою. Для них спорт може стати середовищем, де вони відчують прийняття, повагу та віру в себе. Доведено, що залучення молоді до регулярної спортивної діяльності знижує ризик розвитку девіантної поведінки. Замість того, щоб проводити вільний час на вулиці або в соціальних мережах, молодь отримує змогу зайнятись корисною діяльністю, спрямованою на самовдосконалення. Спорт відволікає від негативних впливів, дає змогу направити енергію в конструктивне русло, а також підвищує самооцінку, що знижує ймовірність участі в ризикованих або кримінальних діях. Окрім цього, тренер або спортивний наставник часто стає для молоді авторитетом і позитивним прикладом, що додатково зміцнює виховну функцію спортивного середовища. Командні види спорту відіграють важливу роль не тільки в фізичному розвитку спортсменів, а й у їхній морально-психологічній підготовці. [1] Виховання таких якостей, як дисципліна, співпраця, відповідальність, сприяє формуванню сильного, згуртованого колективу, здатного досягати високих результатів. Командний спорт допомагає спортсменам усвідомити важливість взаємодії та підтримки одне одного для досягнення спільної мети. Співпраця є основою ефективної командної взаємодії. У командних видах спорту кожен гравець має певну роль і його успіх часто залежить від того, як добре він може взаємодіяти з іншими членами команди. Це вимагає розвитку комунікативних навичок, уміння слухати, адаптуватися до потреб команди та допомагати іншим. Толерантність та взаємоповага до суперника є

важливими складовими спортивної етики. В командних видах спорту це не тільки про взаємодію з партнерами по команді, але й про ставлення до інших команд, суперників, тренерів і суддів. Важливо не лише вигравати, але й проявляти повагу до інших команд, навіть якщо вони є конкурентами. Це включає чесність у грі, відсутність агресії та прояви здорової конкуренції. Спорт може стати чудовою платформою для вивчення культурної, соціальної та етнічної різноманітності. Через командні види спорту спортсмени можуть краще розуміти та поважати відмінності, що існують між людьми. Приязне ставлення до суперників навіть у напружених ситуаціях сприяє розвитку стійкості до стресу і психологічної витривалості. Спорт відіграє важливу роль у розвитку молоді, адже він не тільки сприяє фізичному розвитку, але й виховує моральні та соціальні якості, формує здоровий спосіб життя. У школах, вищих навчальних закладах, а також у позанавчальних установах спорт є важливою складовою частиною виховного процесу. Фізичне виховання в навчальних закладах є основним елементом здоров'я та розвитку молоді, що допомагає формувати фізичні, психологічні та соціальні навички. Фізичне виховання в школах - це базова програма, що забезпечує фізичний розвиток школярів, вчить основам здорового способу життя, сприяє розвитку командних навичок та відповідальності. Важливо, щоб уроки фізкультури були цікавими та доступними для всіх дітей, незалежно від рівня їх підготовки. Спорт в університетах і коледжах є частиною загальної програми, але також існують можливості для професійного розвитку спортсменів через спортивні секції та клуби. Спорт у ВНЗ може сприяти підвищенню рівня командної роботи, самодисципліни, а також забезпечувати можливості для студентів з різних спеціальностей проявляти свої фізичні здібності. Спортивні секції та клуби є важливою частиною позанавчального виховання. Вони допомагають розвивати спортивні таланти, забезпечують можливості для активного відпочинку і сприяють розвитку соціальних навичок. Спортивні секції дають можливість дітям і підліткам займатися спортом на регулярній основі, навчатися новим технікам і підвищувати свою майстерність. Вони можуть бути як загальноосвітніми (для розвитку фізичної культури), так і спеціалізованими (для конкретних видів спорту). Спортивні клуби не тільки дозволяють отримати спортивні навички, але й допомагають формувати особисті якості: дисципліну, відповідальність, командну роботу, а також є осередком для розвитку молодіжних ініціатив, організації спортивних заходів. Незважаючи на численні переваги, спорт також приносить низку проблем і викликів, які можуть впливати на розвиток молоді. З одного боку, спорт дає можливість досягати великих результатів, з іншого боку він може стати джерелом значного психологічного тиску. Спортсмени, особливо на професійному рівні, часто стикаються з величезним тиском щодо досягнення високих результатів, що може призвести до стресу, депресії та навіть вигорання. Молоді спортсмени можуть відчувати тиск з боку тренерів, батьків, а також суспільства, що може негативно вплинути на їхній психологічний стан. Також високий рівень інтенсивності тренувань і змагань може призвести до травм, що в свою чергу може мати довгострокові наслідки для здоров'я молодих спортсменів. Це важливий аспект, який потребує особливої уваги, зокрема щодо реабілітації та психологічної підтримки. Одним із основних викликів у вихованні молоді через спорт є забезпечення доступності спортивних занять та мотивації для молоді до регулярних тренувань. Не всі діти та молодь мають доступ до спортивних секцій, зокрема у малих містах чи сільських місцевостях. Брак інфраструктури, фінансові труднощі та відсутність кваліфікованих тренерів можуть обмежувати можливості для занять спортом. Для багатьох молодих людей спорт може бути не настільки привабливим, якщо вони не бачать конкретної мети чи не мають стимулів до занять. Важливо, щоб заняття спортом приносили не лише фізичне задоволення, а й психологічне, допомагаючи зберігати інтерес до активності на тривалий час. Отже, значення спорту в житті молоді людини є багатограним. Виховання через спорт має важливу роль у розвитку молоді, як фізично, так і морально. Спорт формує не лише фізичні навички, а й сприяє розвитку таких якостей, як дисципліна, командний дух, самовідданість, відповідальність і лідерство. Спортивні програми допомагають сформувати у молоді правильні життєві орієнтири, сприяють соціалізації, а також забезпечують важливу психологічну підтримку. Це не просто засіб підтримки фізичної форми, а повноцінна виховна платформа, що сприяє формуванню зрілої, відповідальної та гармонійної особистості. [3] Одним із головних здобутків, які молодь отримує завдяки заняттям спортом, є всебічне формування особистості. У процесі спортивної діяльності юнаки та дівчата не лише розвивають свої фізичні можливості, а й набувають морально-вольових якостей, що мають велике значення у житті. Спорт, як виховний інструмент, має здатність впливати на ціннісні орієнтири, поведінкові реакції, соціальну активність і внутрішню мотивацію людини.

Література:

1. Кочубей, І. О. (2018). Фізичне виховання в Україні: тенденції розвитку та проблеми. Київ: Наукова думка.
2. Шевченко, О. В. (2017). Спортивна культура та її роль у вихованні молоді. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка.
3. Sport for All. (2019). The Role of Sport in Social Development. World Health Organization (WHO).
4. Право на гру. (2021). International Sport for Development. The Right to Play Foundation.

Віталій Полішук, Олексій Ткачук
(Переяслав, Україна)

ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧА РОБОТА В ЗЗСО ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФІЗИЧНИЙ СТАН ПІДЛІТКІВ

Постановка проблеми. Соціально-політичні, економічні, екологічні зміни в житті, що інтенсивно реформується, впливають на сучасну молодь. У одних спостерігається ріст прагматизму, підприємництва, ранньої соціальної зрілості, а в інших – зростає замкненість, нерішучість. Тому залучення школярів до цікавого, корисного і творчого життя засобами туристсько-краєзнавчої роботи й освіти є соціально необхідною умовою для розвитку гармонійно розвинутої творчої особистості. Різноманітні форми роботи забезпечують комплексний характер туристсько-краєзнавчої роботи у навчанні, вихованні й оздоровленні учнів, в ній закладені широкі можливості для творчої самодіяльності – спортивної, наукової, художньої, технічної, соціальної та педагогічної.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Туристично-краєзнавча робота в загальноосвітніх навчальних закладах завжди розглядалась як важливий чинник пізнання сучасного держави, нації, народу, формування патріотизму, національної самосвідомості, бережливого ставлення до природи висвітлено у роботах таких авторів, як М.Ю. Костиця, В.В. Обозний, О.Я. Демиденко, О.М. Юнова, В.І. Кузнецова. Водночас оздоровчо-спортивний туризм виступає ефективним засобом фізичного вдосконалення, формування функціональних резервів, які в значній мірі визначають стан соматичного здоров'я людини досліджували Л.Ф. Никишин, А.А. Коструб, Б.М. Мицкан.

Інтерес до різнобічного вивчення довкілля існував в освіті з давніх часів. Теоретичні й методичні основи дослідження рідного краю склалися під впливом передових ідей А.А. Дістервега, Я.А. Коменського, К.Д. Ушинського, В.О. Сухомлинського, С.Ф. Русової.

Питання теорії і практики краєзнавчо-туристської роботи розкриваються у працях А.В. Даринського, М.П. Крачило, М.Ю. Костиці, В.В. Обозного, І.Т. Пруса, К.Ф. Строева, І.В. Соколовой, Н.С. Юньєва та інших. Наголошується, що саме вивчення рідного краю сприяє поліпшенню засвоєння навчального матеріалу різних шкільних предметів.

Мета дослідження – аналіз та узагальнення даних науково-методичної літератури і передового практичного педагогічного досвіду з проблеми організації краєзнавчої роботи в школі.

Мета дослідження обумовила наступні завдання:

1. Дослідити стан проблеми в теорії і практиці фізичного виховання.
2. Вивчити взаємозв'язок основних компонентів фізичної підготовленості і розумових здібностей дітей.
3. Визначити вплив занять із пріоритетним використанням елементів краєзнавства і туризму на рівень соматичного здоров'я, фізичної підготовленості і розумових здібностей учнів.

Результати дослідження. Сучасна реформа загальноосвітньої школи, що має на меті підвищення рівня освіти й виховання сучасної учнівської молоді, підвищення й покращення її підготовки до самостійного трудового життя в нових суспільно-економічних умовах орієнтує дошкільні установи, школи, сім'ю, суспільство в цілому на всебічний розвиток підростаючого покоління через широкомасштабне розширення оздоровчо-спортивної й туристично-краєзнавчої роботи.

Туристсько-краєзнавча робота органічно увійшла у навчально-виховний процес сучасних загальноосвітніх навчальних закладів. Вона виконує три основні функції: виховно-розвивальну, освітньо-пізнавальну й оздоровчо-спортивну.

Загальноосвітні навчальні заклади зацікавлені і сприяють розвитку туристсько-краєзнавчої роботи, яка вирішує освітні завдання школи: засвоєння знань у процесі використання краєзнавчого матеріалу, розкриття здібностей та інтересів вихованців у процесі неформального спілкування, формування класного колективу, розвиток у підлітків загальнолюдських цінностей, задоволення потреб школярів у самореалізації, оздоровлення їх тощо.

Подолання природних труднощів походів, прогулянок, екскурсій сприяє формуванню у підлітків об'єктивної самооцінки особистості, віри у свої сили. Туристсько-краєзнавча робота може стати одним із важливих чинників формування творчої особистості і сприяти розв'язанню таких завдань: - усвідомлення особистістю провідного значення гуманістичних мотивів і цілей у її розвитку та життєдіяльності; - формування стійких якостей характеру на основі розвитку допитливості, ініціативності, цілеспрямованості, дисциплінованості, наполегливості, самостійності, працелюбства, бережливості тощо; - розвитку рефлексивних психічних можливостей особистості, що виявляються у самопізнанні, саморегуляції, самовдосконаленні, самореалізації; - дотримання наступності у пошуковій і творчій діяльності, удосконаленні своїх навичок і вмінь, які стимулюють бажання відшукувати нові знання і використовувати їх для організації свого дозвілля.

Основними формами туристсько-краєзнавчої роботи з учнями є прогулянки, екскурсії, подорожі та походи, естафети, зльоти, експедиції.

Прогулянка – найпростіша форма туристсько-краєзнавчої роботи. Прогулянки найчастіше проводять з учнями молодших класів.

Екскурсія – форма туристсько-краєзнавчої роботи, перед якою ставиться мета закріпити знання, здобуті на уроках. Особливе місце вони займають у шкільних програмах з географії. Екскурсії охоплюють учнів усіх класів, їх проводять протягом навчального року.

Подорожі та походи є тривалішою за часом і складнішою формою туристсько-краєзнавчої роботи порівняно з прогулянками та екскурсіями.

Естафета – це така форма туризму, яка передбачає вивчення певного району, області, краю чи всієї країни не однією групою, а кількома, які на певних відрізках маршруту змінюють одна одну.

Експедиції – найскладніша форма туристсько-краєзнавчої роботи, що передбачає проведення певних наукових досліджень. Добре спланована шкільна краєзнавча експедиція сприяє активному здобуванню нових, а також поглибленню вже набутих знань і застосуванню їх у практичній діяльності.

У підлітковому віці всі процеси розвитку дуже тісно взаємопов'язані. У цей період іде статевий розвиток дитини, вона формується не тільки як особистість, але і як представник своєї статі. Психологічні та фізіологічні зміни в організмі тісно пов'язані. У підлітковий період особливу увагу необхідно приділяти гармонійному розвитку всіх якостей людини. Застосування засобів туристсько-краєзнавчої діяльності в навчальних закладах, на наш погляд, створює найбільш оптимальні умови для реалізації завдань фізичного і розумового виховання дітей і підлітків.

На сьогодні навчальна робота зазвичай проводиться в режимі навчального закладу з школярами 13-14 років представлена пізнавальними заняттями та уроками фізкультури: пізнавальні заняття проводяться один раз на тиждень, як у приміщенні, так і на повітрі у формі бесід, рухливих ігор, ігрових завдань; уроки фізкультури з туризмом проводяться за традиційною програмою, на повітрі один раз на тиждень, та одне заняття в спортивному залі, які присвячуються проходженню загальної програми з фізичної культури. Ми в свою чергу запропонували учням 7 і 8 класів загальноосвітньої школи № 7 м. Переяслав-Хмельницький позайматися туристсько-краєзнавчою роботою за запропонованою нами навчальною програмою на заняттях з фізкультури. Результати проведеного нами дослідження ми опишемо в даній статті та виявимо вплив занять туристсько-краєзнавчою роботою на організм та фізичний стан підлітків.

Використання зазначених нами засобів туризму, дозволили урізноманітнити активний відпочинок школярів. Фізкультурні розваги з туристською спрямованістю і туристські свята, що організуються у формі ігрових комплексів, екскурсій, прогулянок-походів, які ми проводили в осінні, зимові та весняні канікули, дні здоров'я є дуже ефективними.

Під час туристично-краєзнавчих заходів у школі ми опиралися на такі важливі закономірності: 1) національна освіта є невід'ємна від історії народу і його традицій; 2) освіта забезпечує збереження й збагачення культури; 3) в основу фізичного виховання повинні бути покладені засади єдності сім'ї й школи, наступність і спадкоємність поколінь; 4) шкільний туризм повинен будуватися передусім на місцевому підґрунті, використовувати ті форми й методи, які доступні для реального впровадження в кожній школі; 5) величина фізичного навантаження під час туристичних походів має відповідати віковим функціональним можливостям організму.

В підлітковому віці значно збільшується вага і зріст учнів. Під час періоду статевого дозрівання спостерігається стабілізація або навіть уповільнення рівня розвитку фізичних якостей: витривалості до роботи помірної інтенсивності, силової витривалості м'язів рук і тулуба. Швидкий розвиток статевих залоз супроводжується порушеннями координації окремих функцій організму. Зазнає помітних змін і психіка школяра. Разом з тим відбувається розвиток уваги, вольових якостей, з'являється вміння аналізувати руху і цілісні дії.

З огляду на всі особливості дитячого організму, ми намагалися суворо диференціювати навантаження при вихованні фізичних якостей, звертаючи увагу не стільки на календарний вік, скільки на біологічний.

Експериментальне дослідження проходило протягом 6 місяців: початок експериментального дослідження – січень - червень 2024 року. В експерименті взяли участь школярі 13-14 років, загальною кількістю 30 осіб (12 хлопців і 10 дівчат).

За допомогою розробленого нами комплексу методик, були виявлені особливості фізичного розвитку, рівня розвитку рухових якостей підлітків 13-14 років.

Маса тіла дівчат 13 років експериментальної групи вірогідно зросла на 5,1 % ($t = 4,51$), а 14-ти річних вірогідно зросла на 4,8 % ($t = 4,60$). У хлопців експериментальної групи відмінності цього показника статистично вірогідні, маса тіла хлопців експериментальної групи зросла на 5,0 % ($t = 3,60$) у 13-ти річних, та 14-ти річних вірогідно зросла на 4,2 % ($t = 3,65$).

Було проведено порівняння життєвої ємності легенів (ЖЄЛ) дівчат і хлопців у кожній віковій групі. В кінці навчального року спостерігалось помітне покращення ЖЄЛ.

У дівчат 13 років експериментальної групи відзначено зростання цього показника – відповідно на 11,5 % ($t = 6,30$) та у 14-ти річних на 6,7 % ($t = 4,05$). У хлопців всіх вікових груп експериментальних груп приріст ЖЄЛ за період експерименту теж високий. Так, у хлопців 13-14 років збільшення ЖЄЛ на 11,9 % ($t = 7,67$) і 5,2 % ($t = 4,36$). а відміну від дівчат, у хлопців 13-14 років як експериментальних, спостерігається значне зростання ЖЄЛ до кінця експериментального періоду.

Для визначення динаміки фізичної підготовленості учнів, які займаються туристсько-краєзнавчою діяльністю, ми порівняли середні показники тестувань на початку та після проведення експериментального дослідження.

На початку дослідної роботи середні показники бігу на 30 м становили в хлопців $5,1 \pm 0,04$ с, у дівчат – $5,5 \pm 0,05$ с, після експерименту – відповідно, $4,7 \pm 0,04$ с та $4,9 \pm 0,03$ с. У хлопців і дівчат простежувалася тенденція до збільшення швидкості протягом експерименту, а саме: у хлопців показник швидкості зріс на 0,4 с, а в дівчат – на 0,6 с.

На початку експерименту середні показники тесту “біг на 2000 м” у юних туристів становили у хлопців $9,49 \pm 0,25$ хв, у дівчат – $11,30 \pm 0,40$ хв, після експерименту – відповідно, $9,21 \pm 0,27$ хв і $10,41 \pm 0,35$ хв. Протягом експерименту показник витривалості в хлопців зріс на 0,28 хв, у дівчат – на 0,59 хв.

На початку дослідження середні результати тесту “нахили тулуба вперед” становили в хлопців $10 \pm 0,4$ см, у дівчат – $15 \pm 0,6$ см, після експерименту – відповідно, $12 \pm 0,5$ см та $17 \pm 0,4$ см. Як у хлопців, так і в дівчат показник гнучкості зріс на 2 см.

На початку експериментальної роботи в хлопців результати тестового завдання “підтягування на перекладині” становили $9 \pm 0,24$ разів, у дівчат – $15 \pm 0,51$ разів, після експерименту – відповідно, $11 \pm 0,35$ разів і $18 \pm 0,47$ разів. У хлопців та дівчат простежувалася тенденція до збільшення сили протягом експерименту, а саме: у хлопців на 2 рази, а в дівчат – на 3 рази.

Середні результати тесту “човниковий біг” 4×9 м зросли як у хлопців, так і в дівчат протягом експериментальної роботи. На початку експерименту хлопці виконали це тестування за $9,7 \pm 0,04$ с, дівчата – за $10,6 \pm 0,03$ с, після експерименту – відповідно, хлопці за $9,4 \pm 0,02$ с, а дівчата за $10,3 \pm 0,04$ с. Динаміка показника спритності протягом експерименту в хлопців та в дівчат становила 0,3 с.

На початку експерименту середні показники тестових випробувань “стрибки в довжину з місця” становили в хлопців $205 \pm 3,5$ см, у дівчат – $180 \pm 4,0$ см, після експерименту – відповідно, у хлопців $215 \pm 3,9$ см і в дівчат $192 \pm 4,2$ см. Протягом експерименту показники швидко-силових якостей збільшилися в хлопців на 10 см, а в дівчат – на 12 см.

Недостатня рухова активність знижує функціональні можливості організму підлітків, у результаті чого вповільнюється моторний розвиток. Велике значення під час формування інтересу школярів до туристсько-краєзнавчої діяльності мають узгоджені дії школи, учителя фізичної культури, учнів і батьків.

Висновки. Туристсько-краєзнавча робота має велике значення для освітньо-пізнавальної роботи загальноосвітніх шкіл. Вона дає змогу конкретизувати, доповнити і систематизувати знання учнів, отримані в школі, знаходити щось нове у природному та соціальному середовищі. Тому сьогодні необхідна розробка системи проведення туристсько-краєзнавчої роботи в школі, яка б відповідала сучасним вимогам і задовольняла б потреби як педагогів, так і учнів.

Мотивом для активізації заняттями туризмом у підлітків є позитивний вплив занять та підвищення стану фізичної підготовленості. Підвищенню фізичного розвитку сприяють нормовані фізичні вправи у вигляді помірного фізичного навантаження. Система туристично-оздоровчої роботи в школі сприяє оптимізації рухового режиму учнів, їх оздоровленню.

Показники тестування протягом експерименту зросли в учнів, які займалися туризмом, що свідчить про позитивну динаміку фізичної підготовленості підлітків. Проведений експеримент дав змогу стверджувати, що раціонально організований руховий режим у поєднанні із систематичним перебуванням на свіжому повітрі сприяє пристосуванню організму до більш високих фізичних навантажень та підвищенню фізичної підготовленості зокрема.

Література:

1. Поліщук В. В. Розвиток рухових і розумових здібностей дітей 5 і 6 років життя в процесі фізичного виховання засобами дошкільного туризму: дис. ... канд. наук з фіз. вих. і спорту. Переяслав-Хмельницький, 2008. 266 с.
2. Інформація про стан розвитку туристсько-краєзнавчої роботи серед учнівської молоді в Україні (станом на 1 вересня 2012 року). Туризм і краєзнавство. Інформаційно-методичний вісник №16. - К., 2012. - С. 38-45
3. «Вікові особливості учнів»: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.vvv.ua>.
4. Дитячо-юнацький туризм: анот. бібліогр. покажч. трьома мовами [Електронний ресурс] уклад. Ірина Свістельник. Львів. 2017. 33 с. (Серія „Інформаційне забезпечення фізичного виховання, спорту і туризму”, вип. 1).
5. Гриньова Т. І. Оцінка рівня фізичної підготовленості хлопців 11–12 років під впливом занять різними видами туризму. Слобожанський науково-спортивний вісник. 2012. № 5 (2). С. 13-17.

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Saule Berkimbayeva, Saltanat Shaimanova
(Almaty, Kazakhstan),
Nagima Yesimkhanova, Farida Sugir
(Shykment, Kazakhstan),
Aliya Zhakupova
(Almaty, Kazakhstan)

LITERARY TRANSLATION OF THE TEXT AS AN OBJECT OF STUDY IN MODERN LINGUISTICS**Introduction**

Translation studies as an independent philological discipline appeared relatively recently – it was only in the middle of the XX century that the systematic study of translation activities by linguists began. The emergence of translation studies was promoted by the scientific activity of linguists, literary critics and practical translators, including such scientists as V.N. Komissarov, L.L. Nelyubin, A.V. Fedorov, G.T. Khukhuni, A.D. Schweitzer, G. Gachechiladze. At the moment, translation studies have its own history, theoretical basis and a number of methods.

Translation studies deal with the theoretical understanding of translation activity and its improvement. Translation, in turn, should be understood as the process of transformation of a speech work from one language to another. A.V. Fedorov defines translation as a process "taking place in the form of a mental act and consisting in the fact that a speech work (text or oral utterance) that originated in one source language (a foreign language) is recreated in another – translating – language". The result of this process, namely a new speech work, is also considered as translation [5].

Translation is a complex and diverse type of human activity, and it should be understood more deeply than just the transformation of a text from one language to another. Many scholars point out that factors such as the epoch, culture and traditions of the people, the personality of the author and translator have a major influence on translation. "Culturologists, ethnographers, psychologists, historians, literary critics are interested in translation, and different aspects of translation activities can be studied within the framework of the relevant sciences. At the same time, in the science of translation – translation studies – cultural, cognitive, psychological, literary and other aspects can be distinguished" [3].

The significance of extralinguistic factors is also noted by the translator A. D. Schweitzer. He defines translation as: "A unidirectional and two-phase process of interlanguage and intercultural communication, in which, on the basis of a purposeful ("translation") after analyzing the primary text, a secondary text (metatext) is created, replacing the primary one in another linguistic and cultural environment; a process characterized by an attitude to the transmission of the communicative effect of the primary text, partially modified by differences between two languages, between two cultures and two communicative situations" [6]. Thus, it is obvious that the study of speech cannot take place in isolation from the person creating the primary text. Language is inseparable from a person, who in turn is an integral part of a certain culture, society, has its own unique thought process and perception of reality. In the process of creating speech, the speaker puts his thought into a certain form, that is, into a text. The form of the text, in turn, will depend on extralinguistic factors, on the one hand, and on the other – on the speech norms existing in this speech community. Due to the fact that at the moment of translation transformation, the translator realizes someone else's thought, and not his own, then the process of creating a text in the translation language itself will be of an independent nature. And here we should talk about the concept of adequacy and equivalence of translation.

Discussion

It is obvious that the absolute identity of the translation to the original is unattainable, but this does not mean that intercultural communication will be impossible. Losses at the level of the form and content of the text are inevitable. Equivalence is the relationship between the content of the original and the translation in the absence of identity. As V.N. Komissarov notes, for the effectiveness of interlanguage communication, achieving maximum equivalence is not always mandatory, and sometimes even undesirable.

Some scientists express the idea of the fundamental impossibility of translation. Thus, the German philosopher and linguist Wilhelm von Humboldt argued that language is determined by thinking, which in turn is the embodiment of the "spirit of the people". When translating, it is impossible to simultaneously preserve the peculiarities of the language and culture of both the original and the translation, therefore, it is impossible to achieve equivalence in translation. E. Sepir and B. Wharf spoke about linguistic relativity, who believed that different languages form different thinking, that is, different peoples perceive the world in different ways.

Many scientists note only partial untranslatability. For example, A.B. Fedorov considers dialectisms and lexemes of social jargon to be untranslatable. V. Koller also spoke about relative translatability. The scientist argued that in the process of communication, information is transmitted only partially, and therefore, in any communication, the loss of information is irreversible. As a rule, full translatability is hindered by such factors as language limitations (differences in the linguistic picture of the world, lacunae, dialectisms, archaisms, barbarisms, etc.); extralinguistic limitations due to cross-cultural differences. There is also the concept of all-

translatability, according to any language is universal in nature. In turn, translation is recognized as theoretically possible, since all languages have a common primary basis, a kind of proto-language (it is also a universal language), the principles of which are reflected in each of the existing modern languages.

The issue of translatability is closely related to the typology of translated texts. According to the genre and stylistic coloring of the translated material, we can talk about the existence of scientific and technical, socio-political, military, legal, everyday and literary translations. Each type of text has its own characteristics and requires different translation solutions. This article deals with the translation of a literary text. The problems of translation of texts of works of fiction are studied by such linguistic science as the theory of literary translation.

Translation of a literary text from one language to another is a special kind of translation. This process involves not only the transfer of the content of the source text in the translating language, but also creative transformation, comprehension of the original text, based on the capabilities of the translating language, its literary norms. The literary text has a high informative value, therefore, when translating, it is necessary to take into account such features as the formal organization, the language of the text and the time of writing. It is impossible to completely preserve the form of the source text, so the translator must be able to "find the intersection point between the original and the translation" [7]. The translator of a literary text strives for accuracy in translation, but it is impossible to fully reproduce the original work in another language. V.N. Komissarov points out that each sentence should be considered as part of the whole and convey the content, but one should also try to recreate the artistic image, the general mood, the characteristics of the characters, etc. "The choice of a single word, syntactic structure, and other elements is also important" [3]. When translating a literary text, it is necessary to take into account the pragmatic task of translation, namely, the aesthetic effect on the reader, which the author achieves by using various artistic techniques that are more suitable for creating the necessary emotional effect [4]. If the translator was able to achieve the same emotional impact on the reader as the author of the original work, then we can talk about an adequate reproduction of the communicative effect of the original.

Literary translation is always a competition. Words in one language form a certain chain of associations that may not coincide in the translating language. Accordingly, different translators have different associations in connection with a particular word or phrase, each interprets the information contained in the language units in their own way. There cannot be one perfect translation – each variant is individual and interesting in its own way. "In essence, literary translation is a kind of interpretation, interpretation of the source text... An artistic text is untranslatable from the point of view of unambiguous correspondence: its linguistic elements cannot be objectively replaced by similar elements of the translating language due to the structural and functional relativity of the linguistic sign, since sign relations do not coincide in different languages, which means that the artistic functions of these relations most often do not coincide" [2].

And yet the issue of the adequacy and correctness of this or that interpretation cannot be considered closed. Translators have always been concerned about how to convey all the charm and originality of the original. There are several approaches to the translation of a literary text. Y.P. Solodub considers 2 approaches: the concept of adequate translation (the translator tries to preserve the form and content of the original text in full as far as possible) and the concept of inadequate free translation. "In addition to a deep understanding of the ideological and thematic orientation of the original, the translator must find adequate verbal means to convey the figurative system of the translated work and the specifics of the author's language" [4], that is, when translating, one should remember both the author of the source text and, at the same time, the culture of the language, to which the transfer is being made.

When translating literary texts, the translator should pay special attention to their style. Various stylistic techniques, figures of speech and tropes play a significant role in translation, since they make the text expressive, often allow you to reveal the author's intention, and also illustrate the writer's talent. Translation transformations are interlanguage transformations, changing elements of the origin text, paraphrasing in order to achieve a translation equivalent. There are several approaches to the classification of transformations. L.K. Latyshev offers classification by language levels (phonetic, morphological, syntactic and lexical levels). These translation transformations are rarely found separately (for example, phonetic transformation cannot but affect other levels of the language), combinations of transformations of different types can be observed more often. So the scientist identifies the following transformations:

- Categorical-morphological transformations – transformations at the level of parts of speech (for example, a noun in a SL (source language) is replaced by an adjective in the TL (target language);
- Syntactic – the syntactic construction of one type is replaced by another (for example, the transformation of the subject into an addition);
- Instance transformations, in which not only the linguistic form of the utterance is replaced, but also a set of signs by which the situation is depicted;
- Specific transformations, such as antonymic translation, converse transformation (description of the same relationship between subject and object, but from different sides), idiomatization and deidiomatization (translation of an idiom using direct meanings of words and phrases), explication (a more specific form of expression is embedded in the content compared to the original) and implication.

L.S. Barkhudarov offers the following classification, in which the linguist identifies four types of transformations:

- Permutations – changing the order of placement of components of a complex sentence, as well as changing the place of words and phrases. The use of this type of transformation is associated with differences in the structure of sentences in a SL and in the TL.

- Substitutions (lexical and grammatical) are a method of translating lexical units of the original language, in which translation units are used, the values of which do not coincide with the values of the original units, but can be derived from them using logical transformations.

- Omissions – the translator skips some words to avoid violating the norms of the translating language.

- Additions – the translator adds a word in order not to break the norms of the TL.

Another linguist, Y.I. Retsker, distinguishes two types of transformations: grammatical transformations, which involve the replacement of parts of speech or sentence members, and lexical transformations (concretization, generalization, antonymic translation, compensation, semantic development and holistic transformation).

V.N. Komissarov identifies the following types of transformations in his concept: lexical, grammatical and complex. In lexical transformations, the scientist distinguishes transliteration, translation transcription, calque, some lexical and semantic substitutions (modulation, concretization and generalization). Grammatical transformations include literal translation (or syntactic assimilation), grammatical substitutions (substitutions of sentence members, word forms, parts of speech) and sentence division. Complex transformations are a synthesis of the two previous ones. This includes explication (descriptive translation), antonymic translation and compensation.

Among foreign scientists, French linguists Jean Darbelne and Jean-Paul Vinet should be noted. They do not talk about the typology of translation transformations, but offer two techniques used in translation:

- Direct translation techniques (literal translation, calque and borrowing);

- Indirect translation techniques (equivalence (transfer of the meaning of warning inscriptions, proverbs, aphorisms in other words); transposition (replacement of one part of speech with another); adaptation (change of details of the information reported); modulation (change of the existing point of view)).

It is worth mentioning about non-equivalent lexis, about lexical and phraseological units that do not have translation correspondences in the translating language. This usually includes realities, partly terms, interjections, onomatopoeia, abbreviations, addresses and deviations from the literary norm; proper names and phraseological units come into contact with realities. The concept of realities is closely related to the understanding of national color and cultural characteristics, which is why so much attention is paid to their translation. Realities are an element of background knowledge, the absence of which can lead to literalism in translation. Of course, the concept of translation of realities is conditional, since, as a rule, they are untranslatable, but, at the same time, they can be explained in context, for example, by a descriptive method. When translating realities, it is important to convey to the reader the national mind of the source text. There are several translation techniques for this:

- Borrowing is the most successful way to convey the local flavor of reality, because as a result of this process, a certain element of a foreign language appears and fixes in the TL;

- Transcription is a formal recreation of the original lexeme using the phonemes of the TL, in other words, a phonetic imitation of the original word.

- Transliteration is a formal recreation of the original language unit using the alphabet of the language, that is, a literal imitation of the lexeme form.

- Introduction of neologism is a creation of a new word or phrase.

- Calque is a literal translation. In this case, morphemes or phrases are translated by identical elements of the TL.

- A semi-calque is a partial borrowing, in which one of the elements of reality is translated by transcription/transliteration, and the other by calcification.

- Adaptation is the selection of a functional equivalent that causes the reader of the translation to have the same associations as the reader of the source text.

- Realia replacement is replacing the realia of the source text with the realia of the TL. *Conclusions*

Thus, every translation of the same text has the right to exist. Translators strive to convey the content and idea of the work as closely as possible to the original text, while not distorting the primary text and not allowing a large number of their own thoughts, while using variations in linguistic and figurative means. To achieve an equivalent and adequate translation, they use certain translation transformations. The correct transfer of the meaning of one language to another requires from the translator not only a deep knowledge of the systems of both languages, their development and state in certain epochs, but also the presence of certain background knowledge.

References

1. Zholos L.M. Features of the functioning of a play on words in a literary text // The Humanities and social sciences. 2017. No. 4. <http://www.hses-online.ru>
2. Kazakova T.A. Literary translation: textbook. SPb., 2002.

3. *Komissarov V.N.* General theory of translation. Problems of translation studies in the coverage of foreign scientists. Tutorial. M., 1999.
4. *Solodub Yu.P.* Theory and practice of literary translation. M., 2005.
5. *Fedorov A.V.* Fundamentals of the general theory of translation (linguistic problems). M., 2002.
6. *Schweitzer A. D.* Translation theory. Status, problems, aspects. M., 1988.
7. *Etkind E. G.* Poetry and translation. M., 1983.

Lazzat Zholdasbek
(Shykment, Kazakhstan),
Zhanar Mangazina, Zhanar Zhardamaliyeva
(Almaty, Kazakhstan),
Assiya Bimurzina
(Shykment, Kazakhstan),
Aliya Zhakupova
(Almaty, Kazakhstan)

INNOVATIVE APPROACHES TO TEACHING LANGUAGE DISCIPLINES IN HIGHER EDUCATION

Introduction

In the context of rapid transformations in the global educational landscape and increasing integration into the international academic environment, the teaching of foreign languages in higher education institutions has acquired new strategic importance. A foreign language is no longer merely a subject required for passing exams or fulfilling curriculum requirements; it has become a vital tool for professional communication, intercultural interaction, and the personal development of future specialists. Modern challenges associated with digitalization, technological advancements, and changing labor market demands compel higher education to reconsider traditional methodological foundations and seek new, innovative forms and approaches to teaching.

Over the past decades, the academic community has actively debated the effectiveness of various pedagogical strategies in language education. Key trends in this discourse include the humanization of the learning process, the use of communicative and activity-based methods, the integration of information and communication technologies (ICT), the adoption of project-based learning, and the development of professionally oriented instruction through contextual and integrative models. However, despite the accumulated experience and growing number of publications on this topic, traditional teaching models that fail to adequately address students' individual, cognitive, and professional needs still dominate in many universities.

This study addresses the problem of systematizing and analyzing contemporary innovative approaches to teaching language disciplines in higher education. There is an evident need to develop methods that not only ensure high-quality language acquisition but also foster critical thinking, learner autonomy, research activity, and students' readiness for professional and social mobility.

The purpose of this study is to examine and substantiate the effectiveness of modern innovative teaching methods in university-level language instruction, including blended learning, the use of ICT and virtual reality, project-based learning, and the case method. The study focuses on integrating these methods into the educational process while considering interdisciplinary and professional requirements. Both theoretical developments and practical results of implementation in Russian and international universities are analyzed.

The relevance of the topic lies in the fact that training competent, adaptable, and interculturally aware professionals is impossible without high-quality language education based on modern approaches and technologies. The use of innovative teaching forms not only enhances student motivation but also creates a dynamic educational environment in which students can simultaneously develop linguistic, professional, and personal competencies. Thus, this research aims to address existing methodological gaps and offer a comprehensive vision for the modernization of language education in higher education.

Research Methods

This study is based on a qualitative research approach, as it aims to interpret pedagogical phenomena and examine existing practices in foreign language teaching to assess their effectiveness. The main stages and tools of the research are presented below:

Content Analysis of Sources. A systematic review was conducted on publications related to the use of innovative technologies in language teaching at the university level.

Comparative Analysis. Traditional and innovative teaching formats were compared across several parameters: student motivation levels, academic performance, development of speaking skills, engagement in the learning process, and the formation of intercultural and professional competencies. Data from open empirical studies were utilized, including evaluations of blended learning models, participation in online projects, and the use of VR technologies (e.g., a 30% increase in vocabulary acquisition and a 38% improvement in grammatical skills).

Analysis of Experimental Data from Literature. Empirical data from the implementation of language programs in Russian universities during 2020–2023 were examined to evaluate the impact of methods such as virtual reality, the case method, and blended learning. For example, survey data showed that 83% of students reported increased interest in language learning when VR was used, and 87% noted increased motivation.

Pedagogical Modeling Method. Based on the collected data, a generalized model was proposed for integrating innovative methods into university-level language teaching. This model considers the professional focus of education, students' individual characteristics, and labor market demands.

Evaluation of Method Reproducibility. The study considered the necessary conditions for successful implementation of these methods: availability of digital infrastructure, students' language proficiency levels, and the instructor's readiness to use flexible and interactive formats. This allows readers to reproduce the study or implement the proposed approaches in their own teaching practice.

Thus, the methods employed provided a comprehensive assessment of the potential of modern pedagogical technologies aimed at improving language education in higher education institutions and enhancing its effectiveness in a globalized world.

Research Results

Based on the conducted content analysis, comparative evaluation, and empirical review of innovative approaches to teaching language disciplines in higher education institutions, the following results were obtained:

Frequency of Mention and Implementation of Methods

Among the analyzed sources (n = 25), the most frequently reported and implemented innovative teaching methods were:

- Blended learning – mentioned in 92% of sources;
- ICT tools and digital platforms (Kahoot, Quizlet, Moodle) – 88%;
- Project-based learning with an intercultural component (e.g., iEARN, "Holiday Card Exchange") – 76%;
- Case method – 64%;
- CLIL approach (Content and Language Integrated Learning) – 52%;
- Use of VR/AR technologies – 40%.

Table 1. Impact of Innovative Methods on Student Academic Performance

Indicator	Traditional Methods	Innovative Methods	Improvement (%)
Student motivation	58%	87%	+29
Learning engagement	61%	83%	+22
Mastery of grammatical structures	62%	85%	+23
Vocabulary development	65%	95%	+30
Oral communication skills	60%	80%	+20
Confidence in written communication	57%	84%	+27

These results confirm the positive influence of innovative methods—particularly blended learning, ICT tools, project-based activities, and VR—on academic achievement, student motivation, and the development of key linguistic and professional competencies in the context of modern higher education.

Results of Using VR Technologies. According to research by V.K. Nikitina and others, the implementation of virtual reality simulators in language education led to the following improvements among students:

- 27% increase in vocabulary retention;
- 34% improvement in speaking skills;
- 40% enhancement in pronunciation and intonation;
- 45% growth in intercultural sensitivity and adaptability.

Analysis of the Case Method and Project-Based Activities. The use of the case method in teaching English for Specific Purposes (ESP), as examined by Guziekova and Khachak, demonstrated:

- the development of stable analytical skills for professional scenarios;
- improvement in argumentation and public speaking skills (according to student self-assessments, a 35–40% increase);
- enhancement of business writing abilities, with a 31% increase in the quality of written communication in professional contexts.

Modeling of an Integrative Pedagogical Practice. Based on the data collected, a model was developed for integrating innovative methods into university-level foreign language courses.

This model includes:

- a flexible modular structure;
- a digital component (ICT tools, VR, educational platforms);

- project-based and case-based learning activities;
- interdisciplinary integration (CLIL);
- mandatory student reflection and self-assessment mechanisms.

Conditions for Reproducibility. Positive outcomes were primarily observed in universities with well-developed digital infrastructure, high methodological competence among faculty members, and curricula that incorporate language training within a professional context.

Discussion

The findings of this study confirmed the hypothesis regarding the high effectiveness of innovative methods in teaching language disciplines within the higher education system. Based on content analysis and empirical data from contemporary publications, it can be concluded that the implementation of flexible, digital, and communicatively oriented approaches contributes not only to improved language proficiency but also to the development of cross-disciplinary, professional, and intercultural competencies among students.

One of the most significant observations was the consistent increase in student motivation and engagement when blended learning, digital educational platforms, and virtual reality technologies were employed. These results are consistent with previously published research (e.g., Nikitina V.K., 2023), which emphasizes that combining in-person and online formats allows for greater personalization of learning and enhances student autonomy. Notably, the VR environment not only increases interest in the subject but also creates immersive conditions for language acquisition, improving pronunciation, contextual understanding, and the ability to engage in spontaneous communication.

The analysis of the case method and project-based learning also revealed a high degree of alignment with the educational objectives of higher education. These methods provide opportunities to integrate language learning with professional scenarios, while fostering critical thinking, analytical reasoning, argumentation, and public speaking skills. This is particularly relevant in the context of teaching ESP and CLIL, where both linguistic and subject-specific content are essential. The general model proposed in this study illustrates how innovative methods can be effectively incorporated into existing university course structures without compromising academic standards or requirements.

On the other hand, the analysis also showed that the effectiveness of innovative methods largely depends on infrastructural conditions (availability of equipment and digital platforms) as well as the methodological readiness of instructors. This underscores the need for ongoing professional development and institutional support for innovative educational practices.

For future research, it would be valuable to explore the integration of VR and AI technologies in language education in greater depth, as well as conduct comparative studies of outcomes across humanities and STEM disciplines. Additionally, further investigation into the role of cross-cultural projects in developing student empathy and global competence is recommended.

In conclusion, the discussed results not only validate the effectiveness of the implemented approaches but also emphasize the importance of their systematic adoption in university teaching practices. These methods help align language education with the real-world demands of professional and sociocultural communication in an ever-changing global context.

Conclusions

The conducted study confirmed the relevance and effectiveness of implementing innovative approaches in the teaching of language disciplines in higher education under the conditions of digitalization and globalization. Based on the analysis of modern methodologies, theoretical frameworks, and practical experiences, the key directions for the modernization of language education were identified: blended learning, the use of ICT and Web 2.0 platforms, virtual reality technologies, the case method, project-based learning, and content and language integrated learning (CLIL).

The main conclusions can be summarized as follows:

Innovative methods enhance student motivation, engagement, and autonomy, while also fostering the development of critical thinking, communication, and professional skills.

The use of VR and digital platforms significantly improves language acquisition, particularly in the areas of pronunciation, contextual understanding, and intercultural communication.

The case method and project-based learning provide meaningful opportunities for integrating language education with professional practice, which is especially valuable for students in non-linguistic majors.

The effectiveness of implementing innovative methods depends on the university's digital infrastructure, the flexibility of its academic programs, and the methodological preparedness of instructors.

The generalized model for integrating innovations developed during this study can be adapted to various educational contexts and serves as a foundation for building a learner-centered and competency-based language instruction framework.

The findings of this research have both practical and theoretical implications, as they reinforce the necessity of shifting from traditional to flexible, digitally oriented models of language education. Future research should explore the effectiveness of specific digital tools in greater depth, assess their impact on student academic performance across different fields of study, and develop comprehensive models for blended and distance learning tailored to the professional profiles of higher education institutions.

In conclusion, innovative approaches to language teaching in higher education are becoming an essential condition for preparing students for successful professional, academic, and intercultural communication in a rapidly changing world.

References

1. E. I. Passov, *Kommunikativnyy metod obucheniya inoyazychnomu govoreniyu*, Moscow: Prosveshchenie, 1991.
2. Verbitsky, *Kontekstnoye obucheniye: teoriya i tekhnologiya*, Moscow: IC Akademiya, 2004.
3. V. V. Borshchev, "Metodologicheskiye aspekty prepodavaniya inostrannogo yazyka dlya professionalnykh tseley (ESP) v vuze," *Pedagogika i psikhologiya obrazovaniya*, no. 3, pp. 85–91, 2020.
4. S. M. Guzikova and S. K. Khachak, "Keys-metod kak innovatsionnyy podkhod v obuchenii Inostrannomu yazyku v vuze," *Vestnik Adygeyskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Filologiya i iskusstvovedeniye*, no. 1, pp. 120–127, 2021.
5. V. K. Nikitina, "Smeshannoye obucheniye i tekhnologii virtualnoy realnosti v prepodavani iinostrannykh yazykov: opyt i perspektivy," *Upravleniye obrazovaniyem: teoriya i praktika*, no. 4, pp. 66–72, 2023.
6. E. V. Volodina, *Innovatsionnyye pedagogicheskiye tekhnologii v obuchenii inostrannym yazykam*, Moscow: Akademiya, 2019.
7. Yu. N. Surmin, *Metod keysov v obuchenii*, Moscow: Infra-M, 2012.
8. *Sovremennyye podkhody k prepodavaniyu inostrannogo yazyka*, Minsk: Minsk Regional Institute of Education Development, 2022.
9. D. Marsh, "CLIL/EMILE – The European Dimension: Actions, Trends and Foresight Potential," University of Jyväskylä, Finland, 2002.
10. Littlejohn and D. Hicks, *Cambridge English for the 21st Century Learner*, Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
11. J. D. Chapelle and M. Sauro, *The Handbook of Technology and Second Language Teaching and Learning*, Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell, 2017.
12. M. Pegrum, *Mobile Learning: Languages, Literacies and Cultures*, London: Palgrave Macmillan, 2014.

Ж.Р. Мангазина, Ш.А. Тажибаева
(Алматы, Казахстан)

МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЙ ПОДХОД В ПРЕПОДАВАНИИ ЛИТЕРАТУРЫ: ВОЗМОЖНОСТИ ИНТЕГРАЦИИ ЖИВОПИСИ, МУЗЫКИ И ТЕАТРА

Введение:

Современное образование требует поиска новых подходов, способствующих активному вовлечению учащихся в процесс изучения литературы. Одним из таких подходов становится междисциплинарное обучение, при котором искусство, смежное с литературой, становится важным инструментом в формировании целостного восприятия художественного мира. Интеграция живописи, музыки и театра позволяет не только обогатить эмоциональный опыт учащихся, но и создать условия для более глубокого анализа произведений.

Вопросы интеграции искусства в преподавание литературы находят отражение в трудах В.В. Голубкова, Т.И. Егоровой, Е.С. Полат и других исследователей. Они подчёркивают, что междисциплинарные связи развивают у школьников образное мышление, умение сопоставлять, интерпретировать, осмысливать текст через визуальные и звуковые образы. Также анализируются идеи Джона Дьюи, который рассматривал художественный опыт как основу обучения и воспитания.

Результаты и обсуждение:

1. Интеграция живописи:

Использование репродукций картин и иллюстраций помогает учащимся визуализировать образы литературных персонажей, места действия и ключевые сцены произведений. Например, при изучении поэмы Н.В. Гоголя «Мёртвые души» можно использовать картины русских художников XIX века, отражающие дух эпохи. Это способствует лучшему пониманию атмосферы произведения, формированию эстетического вкуса и историко-культурной осведомлённости.

Кейс: на уроке по роману И.С. Тургенева «Отцы и дети» ученики рассматривают картины Репина и Ге. В группах они соотносят художественные образы с героями произведения, создавая визуальные метафоры мировоззрения Базарова и Павла Петровича.

2. Использование музыки:

Музыка усиливает эмоциональное восприятие литературного текста. Так, включение отрывков из произведений Чайковского или Мусоргского при анализе русской классической поэзии позволяет учащимся глубже прочувствовать настроение, которое вкладывал автор. Музыкальное сопровождение может использоваться при анализе произведений, где важна звуковая атмосфера — например, в лирике А.С. Блока или драматургии А.П. Чехова.

Кейс: при изучении стихотворения А.А. Блока «Ночь, улица, фонарь, аптека...» звучит романс «Гори, гори, моя звезда» в исполнении Шалапина. Учащиеся анализируют, как музыка усиливает эмоциональный подтекст стиха.

3. Театрализация:

Инсценировки фрагментов литературных произведений дают учащимся возможность вжиться в образы героев, осмыслить мотивацию поступков персонажей и овладеть навыками публичного выступления. Театральные формы работы (чтение по ролям, мини-постановки) также способствуют развитию эмпатии и коммуникативных навыков. Особенно эффективен данный приём при изучении драматических произведений, таких как пьесы А.Н. Островского или А.П. Чехова.

Кейс: на уроке по пьесе А.Н. Островского «Гроза» ученики ставят сцену диалога Катерины и Тихона. После постановки проводится анализ: какие эмоции переданы, как раскрылись образы.

4. Комплексные межпредметные проекты:

Уроки, на которых сочетаются элементы живописи, музыки и театра, могут быть реализованы в формате проектной деятельности. Например, проект «Образы любви в литературе и искусстве» объединяет анализ художественных текстов, музыкальных произведений и живописных полотен, формируя целостное представление о теме. Такие занятия способствуют развитию критического мышления, навыков анализа и синтеза информации.

Кейс: межпредметный проект «Образ Пушкина глазами художников и композиторов» объединяет чтение стихов, изучение портретов поэта и прослушивание музыкальных произведений, вдохновлённых его творчеством. Учащиеся создают мультимедийную презентацию.

5. Рефлексия и оценка эффективности:

По итогам внедрения междисциплинарного подхода большинство учащихся отметили повышение интереса к литературе, лучшее запоминание содержания произведений и удовольствие от уроков. Учителя зафиксировали рост активности, улучшение навыков аргументации и интерпретации.

Кейс: после серии уроков по роману М.А. Булгакова «Мастер и Маргарита», сопровождаемых музыкальными и визуальными элементами, учащиеся пишут эссе «Как музыка и живопись помогли мне понять роман», где делятся личным пониманием образов и атмосферы.

Выводы и перспективы исследования:

Проведённый анализ показал, что интеграция различных видов искусства в преподавание литературы является эффективным педагогическим приёмом, способствующим не только углублённому осмыслению литературных текстов, но и развитию эмоционального и эстетического восприятия учащихся. Примеры с уроков подтвердили, что применение живописи, музыки и театрализации значительно повышает уровень вовлечённости и мотивации школьников, делает обучение более личностно значимым и креативным.

Особенно ценной оказалась возможность обращения к межпредметным связям: такие занятия формируют у школьников навыки комплексного анализа, расширяют их культурный кругозор и развивают критическое мышление. Кроме того, ученики становятся активными участниками образовательного процесса, а не пассивными потребителями информации, что соответствует целям современного гуманитарного образования.

В перспективе целесообразным видится:

- **Создание и внедрение методических пособий**, ориентированных на использование междисциплинарных приёмов в школьной практике;

- **Широкое применение цифровых ресурсов**, включая мультимедийные платформы, виртуальные галереи и театральные архивы, что особенно актуально в условиях цифровизации образования;

- **Развитие межшкольных и междисциплинарных проектов**, объединяющих учителей литературы, музыки, ИЗО и театрального искусства;

- **Подготовка и переподготовка педагогов**, способных эффективно интегрировать художественные средства в структуру урока и проектной деятельности.

Таким образом, междисциплинарный подход открывает новые горизонты в преподавании литературы, делая уроки не только познавательными, но и эмоционально насыщенными, способствующими всестороннему развитию личности учащегося.

Литература:

1. Голубков В.В. Методика преподавания литературы в старших классах. – М.: Просвещение, 2019.
2. Егорова Т.И. Искусство как средство педагогического воздействия. – СПб.: Лань, 2021.
3. John Dewey. Art as Experience. – New York: Penguin, 2005.
4. Полат Е.С. Междисциплинарные связи в образовательном процессе. – М.: Академия, 2018.
5. Селезнёва Н.Л. Музыкальные образы в русской поэзии. – Казань: КФУ, 2020.

Магира Молдабаева
(Алматы, Казахстан),

Фаузия Саметова
(Актау, Казахстан),

Диана Абишева, Лаззат Шинтаева, Алия Жакупова
(Алматы, Казахстан)

ИННОВАЦИОННЫЕ ПРАКТИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКОВ В ОПЫТЕ ЗАРУБЕЖНЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

Введение

В условиях стремительного развития цифровых технологий и глобализации преподавание иностранных языков переживает качественную трансформацию. Современные реалии требуют от педагогов пересмотра традиционных методик в пользу более гибких, интерактивных и ориентированных на обучающегося стратегий. Всё большее внимание уделяется инновационным практикам преподавания, разработанным и апробированным зарубежными исследователями, поскольку именно они нередко задают вектор развития в области языкового образования. Зарубежные педагоги и учёные уже несколько десятилетий изучают возможности внедрения в обучение таких подходов, как смешанное обучение (blended learning), обучение через проекты, геймификация, использование мобильных и цифровых приложений (например, Duolingo), а также элементов виртуальной и дополненной реальности. Как показано в исследовании [1], использование Duolingo способствует увеличению словарного запаса и улучшению мотивации обучающихся за счёт элементов геймификации, хотя и требует дополнения другими методиками для достижения коммуникативной компетенции.

Одним из главных направлений инноваций является когнитивно-ориентированное обучение. Оно предполагает использование таких техник, как интервальное повторение, ассоциативные карты, мнемонические приёмы и методики chunking, направленные на усиление запоминания и долговременное хранение информации в памяти учащихся [2]. Эти методы успешно применяются как в традиционных, так и в цифровых форматах обучения, особенно в высшем профессиональном образовании.

Иммерсивные методики, такие как стажировки, обменные программы и языковые лагеря, также остаются крайне эффективными. По мнению исследователей [3], такие формы обучения способствуют формированию устойчивых языковых навыков, особенно в области устной речи и восприятия речи на слух. Несмотря на высокую стоимость и ограниченную доступность, данные подходы демонстрируют высокую результативность, особенно в англоязычных странах. Наряду с технологическими решениями, инновации активно внедряются в повседневную педагогическую практику. Применение сторибординга, командной работы, ролевых игр и мультимедийных ресурсов способствует превращению занятий в увлекательное и мотивирующее образовательное пространство. Эти подходы помогают развивать критическое мышление, навыки сотрудничества и творческое мышление у учащихся [4], [5]. Таким образом, изучение и интеграция инновационных зарубежных практик в систему преподавания иностранных языков представляют собой актуальное и перспективное направление. Их внедрение позволяет адаптировать учебный процесс к требованиям времени и обеспечить устойчивую мотивацию учащихся, способствуя более эффективному усвоению языковых знаний.

Методы исследования

Дизайн исследования

Настоящее исследование носит качественный характер и направлено на анализ инновационных языковых педагогических практик, применяемых в международной образовательной среде. Основной задачей является выявление и обоснование эффективности современных методик обучения иностранным языкам на основе анализа зарубежного опыта, а также их сравнительная оценка с традиционными подходами.

Источники и сбор данных

Данные были собраны посредством:

- систематического анализа научной литературы (peer-reviewed статей, монографий, докладов международных конференций) за последние 10 лет, анализа контента официальных образовательных платформ и приложений (например, Duolingo, Babbel, Busuu),
- изучения зарубежных учебно-методических пособий и ресурсов, рассмотрения успешных кейсов из практики преподавания иностранных языков в США, Великобритании, Германии, Финляндии, Южной Корее и Японии.

Критерии включения и исключения

Для отбора литературы использовались следующие критерии:

- публикации, содержащие описание инновационных методов и технологий в обучении иностранным языкам; исследования с доказательной базой (результаты эмпирических или экспериментальных работ);

- исследования, затрагивающие педагогическую эффективность, мотивацию, вовлеченность студентов и использование цифровых платформ.

Исключались публикации, содержащие исключительно теоретические рассуждения без практического подтверждения, а также работы, фокусирующиеся исключительно на методиках перевода без учёта коммуникативного аспекта.

Методы анализа

Анализ собранных данных проводился с использованием:

метода контент-анализа — для выявления ключевых тенденций в педагогических практиках; сравнительного анализа — для сопоставления эффективности различных подходов (традиционные, цифровые, иммерсивные); классификации и типологии — для систематизации методов и их отнесения к определённым категориям (грамматико-переводные, коммуникативные, когнитивные, геймифицированные и др.); метода тематического кодирования — при обработке данных из качественных исследований и интервью преподавателей из зарубежных источников.

Результаты исследования

В результате анализа научной литературы, методических пособий и цифровых образовательных ресурсов были выявлены ключевые категории инновационных практик преподавания иностранных языков, а также оценена их эффективность в различных образовательных контекстах. Все практики были условно разделены на четыре группы: цифровые платформы, иммерсивные подходы, когнитивно-ориентированные стратегии и креативные интерактивные методы.

Цифровые платформы

Анализ исследований [1], [2], [3] показал, что использование цифровых инструментов (Duolingo, Babbel, Quizlet и др.) повышает мотивацию студентов за счёт игровых элементов и возможности самостоятельного контроля за прогрессом. Платформы с функцией адаптивного обучения, основанные на алгоритмах повторения (spaced repetition), демонстрируют высокий уровень удержания лексического материала. Однако ограниченность в развитии продуктивных навыков (говорение, письмо) и коммуникативной спонтанности остаётся актуальной проблемой [3].

Иммерсивные и смешанные методы

Иммерсивное обучение (погружение в языковую среду) признано наиболее эффективным для развития беглости и естественного использования языка в реальных ситуациях [4], [5]. Виртуальные обмены (virtual exchange), ролевые игры и проектное обучение на иностранном языке показали высокую степень вовлечённости студентов, особенно в старших классах и вузах. Комбинированные подходы (blended learning), сочетающие онлайн и офлайн компоненты, продемонстрировали лучшие результаты по сравнению с однотипными методами.

Когнитивные стратегии

Стратегии, ориентированные на работу памяти и мышления (мнемотехника, chunking, mindmaps), оказались эффективными для систематизации грамматического материала и расширения словарного запаса [6]. Применение методов визуализации информации, таких как storyboard и интеллект-карты, особенно полезно для визуальных и кинестетических обучающихся.

Креативные и интерактивные приёмы

Внедрение творческих практик — сторителлинга, проектной деятельности, музыкальных заданий, использования видео, подкастов и аудиосопровождения — улучшает восприятие материала и формирует положительное отношение к процессу обучения [7]. Игровые методы, мозговые штурмы и командные задания способствуют развитию коммуникативных навыков и укрепляют командную работу среди студентов.

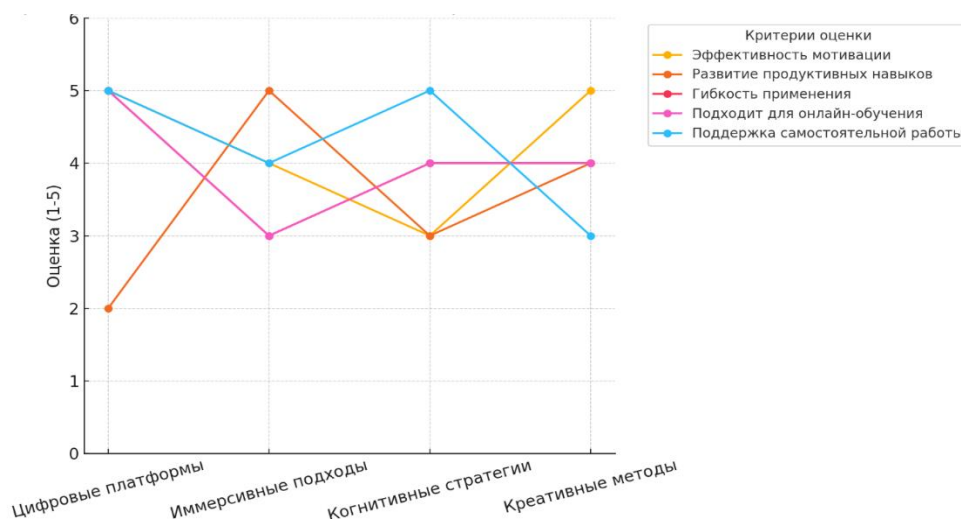

Рисунок 1. Сравнение инновационных методов преподавания языков

Обсуждение результатов

Результаты проведённого анализа показали, что в современном преподавании иностранных языков наибольшую эффективность демонстрируют комбинированные (blended) подходы, сочетающие элементы традиционного и инновационного обучения. Использование цифровых инструментов, таких как Duolingo, Memrise, Quizlet и других платформ, позволяет существенно повысить мотивацию обучающихся за счёт геймификации, визуальной интерактивности и индивидуального темпа освоения материала. Однако, как указывают исследования [7], [8], эти инструменты, несмотря на свою популярность и доступность, не обеспечивают полноценного развития всех языковых компетенций, особенно навыков устной речи и социокультурной адаптации.

Традиционные методы, в частности грамматико-переводной и коммуникативный подходы, сохраняют свою актуальность за счёт глубокого формирования языковой базы и структуры. Однако, без дополнения цифровыми и иммерсивными средствами они часто оказываются недостаточно привлекательными для обучающихся, особенно в молодёжной среде [9], [10].

Иммерсивные подходы (языковая среда, стажировки, виртуальные диалоги, ролевые игры) позволяют достичь высокого уровня коммуникативной компетенции, что подтверждается рядом зарубежных исследований [11], [12]. Они обеспечивают прочную связь между языком и реальным контекстом его применения. Тем не менее, высокая стоимость и ограниченная доступность подобных практик затрудняют их повсеместное применение.

Особое внимание в обсуждении заслуживает использование музыки и аутентичных аудиоматериалов. Музыка как вспомогательное средство обучения способствует улучшению восприятия фонетики, ритмики и интонации языка, а также повышает эмоциональную вовлечённость студентов. Эти элементы, в сочетании с визуальными и игровыми материалами, усиливают эффект погружения даже в условиях ограниченного взаимодействия с носителями языка.

Таким образом, анализ показывает, что наилучшие результаты достигаются при интеграции нескольких подходов. Современная языковая педагогика всё чаще опирается на гибридные модели, сочетающие элементы классического преподавания, цифровых платформ и практик, ориентированных на развитие критического мышления, креативности и самостоятельности обучающегося. Это подтверждает тенденцию к переходу от единичных методик к комплексным стратегиям, адаптированным под конкретные цели, уровень учащихся и технические возможности образовательной среды.

Несмотря на выявленные преимущества, исследование указывает на необходимость дальнейшей эмпирической проверки эффективности комбинированных методов в различных возрастных и культурных группах, а также разработки методических рекомендаций по их интеграции в национальные образовательные программы.

Заключение

Проведённое исследование показало, что эффективность преподавания иностранных языков значительно возрастает при использовании интегративного подхода, сочетающего традиционные методы с инновационными практиками, цифровыми технологиями и средствами погружения. Каждый из изученных методов — от грамматико-переводного до мобильных приложений и музыкального сопровождения — обладает как сильными, так и слабыми сторонами, однако их сочетание позволяет компенсировать недостатки и достичь более высоких результатов в обучении.

Традиционные методы продолжают играть важную роль, обеспечивая фундаментальное знание грамматики и структуры языка, в то время как цифровые инструменты повышают мотивацию, позволяют индивидуализировать процесс обучения и делают его более доступным. Иммерсивные практики, в свою очередь, формируют практические навыки коммуникации и развивают социокультурную компетентность, необходимую для полноценного использования языка в реальной среде. Применение музыки и творческих заданий, таких как сторибординг и ролевые игры, способствует формированию устойчивой мотивации, а также развитию креативности и эмоционального интеллекта учащихся.

Полученные результаты подтверждают актуальность перехода от монофункциональных методик к комплексным, гибко адаптируемым стратегиям, которые учитывают индивидуальные особенности обучающихся, их цели, интересы и контекст обучения. Для дальнейшего повышения качества образования рекомендуется интеграция таких гибридных подходов в формальные образовательные программы, а также разработка методических рекомендаций для педагогов по эффективному использованию цифровых и интерактивных инструментов.

Перспективы дальнейших исследований включают эмпирическую проверку предложенных подходов в различных возрастных и культурных группах, оценку их долгосрочного влияния на языковую компетентность, а также изучение роли преподавателя как модератора и навигатора в условиях цифровой трансформации образования.

Литература:

1. S. Loewen, D. Isbell, and J. Sporn, "The effectiveness of app-based language instruction for developing receptive linguistic knowledge and oral communicative ability," *Foreign Language Annals*, vol. 52, no. 4, pp. 779–793, 2019.
2. M. Li, J. Guan, and R. Wu, "Cognitive approaches to language learning: A review of strategies and tools," *Journal of Educational Technology*, vol. 45, no. 2, pp. 103–112, 2024.
3. D. Portnoff, K. Moran, and B. Thorne, "Immersive language learning: Impact and outcomes of study abroad programs," *Applied Linguistics Review*, vol. 12, no. 3, pp. 455–473, 2021.
4. H. Avila, "Creative strategies for language education," *Modern Language Teaching Journal*, vol. 38, no. 1, pp. 28–36, 2020.
5. A. Burns and J. Richards, *The Cambridge Guide to Second Language Teacher Education*, Cambridge University Press, 2009.
7. H. Avila, "Innovation in EFL teaching: A proposed model for learning," *English Language Teaching*, vol. 8, no. 3, pp. 170–183, 2015.
8. A. Li, J. Lu, and X. Zhang, "Learning a second language with spaced repetition: A review and meta-analysis," *Language Learning & Technology*, vol. 28, no. 1, pp. 101–118, 2024.
9. D. Portnoff, A. Kumar, and B. Hart, "Language learning with Duolingo: A case study of student motivation and outcomes," in *Proceedings of the IEEE Frontiers in Education Conference*, 2021, pp. 1–6.
10. K. Psychogiou and A. Karasimos, "Examining Duolingo's pedagogical efficacy: A case study in Greek EFL learners," *Journal of Applied Linguistics and Language Research*, vol. 6, no. 2, pp. 39–56, 2019.
11. T. Brown, *Change by Design: How Design Thinking Creates New Alternatives for Business and Society*, Harvard Business Press, 2009.
12. G. Zull, *The Art of Changing the Brain: Enriching the Practice of Teaching by Exploring the Biology of Learning*, Stylus Publishing, 2002.

Гульзада Темиркулова
(Алматы, Казахстан),
Мадина Тогатай
(Шикмент, Казахстан),
Айгуль Кошерова
(Алматы, Казахстан),
Анар Бертаева
(Семипалатинск, Казахстан),
Алия Жакупова
(Алматы, Казахстан)

ЯЗЫКОВЫЕ СТРАТЕГИИ УСИЛЕНИЯ ВОСПРИЯТИЯ КЛИМАТИЧЕСКОЙ УГРОЗЫ

Аннотация. В условиях глобального климатического кризиса язык становится мощным инструментом формирования общественного восприятия и мотивации к действию. Настоящая статья исследует языковые и риторические стратегии, используемые в художественной и документальной литературе для усиления осознания климатической угрозы. Целью работы является выявление лингвистических средств, способных усилить эмоциональное вовлечение читателей и побудить к коллективным действиям. Методологически исследование опирается на контент-анализ корпуса экологически ориентированных текстов: произведения жанра климатической фантастики (*cli-fi*), экопоэзия, мемуары и эссе. В частности, анализируются тексты Рейчел Карсон, Октавии Батлер, сборника *All We Can Save*. Выделены ключевые риторические приёмы: метафоры (военные, телесные, апокалиптические), эмоциональные апелляции (страх, эмпатия, надежда), а также нарративные конструкции. Результаты исследования показывают, что такие стратегии усиливают воздействие текста на читателя, активизируя его отношение к изменению климата. В заключении делается вывод о необходимости осознанного применения литературных и лингвистических средств в публичных дискурсах, касающихся климата.

Ключевые слова: климат, язык, риторика, *cli-fi*, эмпатия, страх, метафоры

Введение

Климатические изменения в XXI веке стали не только научной проблемой, но и культурным, социальным и этическим вызовом. Подъём глобальных температур, учащающиеся климатические катастрофы, исчезновение видов и деградация экосистем ставят под угрозу устойчивое будущее всего человечества [1, 2]. Однако несмотря на обилие научных данных, подтверждающих реальность и масштаб климатических угроз, значительная часть населения планеты остаётся безразличной или

скептически настроенной по отношению к происходящему. Это указывает на разрыв между научным знанием и общественным восприятием.

В условиях, когда научные отчёты, графики и формулы не достигают широкой аудитории, особую значимость приобретает роль языка как медиатора между знанием и действием. Язык в широком смысле — это не только средство коммуникации, но и мощный инструмент формирования восприятия, эмоций и мотивации [3]. В литературе, журналистике и поэзии рождаются образы, которые способны достигать до сердца, спровоцировать сопереживание и побудить к действиям [4]. Таким образом, возникает необходимость изучения того, как именно язык может способствовать усилению восприятия климатических рисков [5].

Появление и развитие таких литературных жанров, как климатическая фантастика (cli-fi), экопоэзия и экологические мемуары, свидетельствуют о возрастающей потребности в эмоционально насыщенном, образном и доступном изложении климатических тем. Эти тексты, опираясь на художественные и риторические средства, стремятся не столько проинформировать, сколько затронуть чувства, вызвать отклик и вдохновить на действия. Такие литературные практики становятся пространствами, где климатическая угроза приобретает человеческое лицо, а научные прогнозы преобразуются в жизненные истории [6].

Таким образом, основная проблема, которую поднимает данное исследование, заключается в недостаточной эффективности традиционного научного дискурса в деле формирования климатического сознания и, напротив, в высоком потенциале художественного слова. Целью статьи является анализ языковых стратегий, используемых в современной климатически ориентированной литературе, направленных на усиление восприятия климатической угрозы. Через изучение эмоциональных апелляций, метафор, нарративов и других лингвистических приёмов, автор стремится показать, каким образом литература может способствовать не только осознанию проблемы, но и стимулированию коллективных действий. Данное исследование особенно актуально в эпоху, когда борьба с климатическим кризисом требует участия всех сфер общества — включая культуру, язык и искусство [7].

Материалы и методы

В настоящем исследовании применялся стратегический качественный контент-анализ, направленный на выявление языковых и риторических стратегий, способствующих усилению восприятия климатической угрозы. Материалы исследования включали корпус текстов, отобранных по критерию явной климатической и экологической направленности. В анализ вошли:

Произведения климатической фантастики (cli-fi), в том числе романы Октавии Батлер; Экологическая документальная проза — в первую очередь «Безмолвная весна» Рейчел Карсон; Современная климатическая публицистика и эссе, в том числе сборник *All We Can Save* под редакцией Айяны Элизабет Джонсон и Кэтрин Уилкинсон; Экологическая поэзия, в том числе произведения Айиши Сиддики и других поэтов-активистов.

Изучение проводилось в несколько этапов. На первом этапе тексты были подвергнуты первичной тематической разметке с целью выделения фрагментов, касающихся экологической угрозы, воздействия на эмоции читателей и призывов к действию. Далее проводился углублённый лингвистический и риторический анализ с фокусом на следующие категории:

Метафоры (военные, телесные, апокалиптические); Эмоциональные апелляции (страх, эмпатия, надежда); Нарративные конструкции (персональные истории, архетипические сценарии, образы будущего); Стилистические приёмы, усиливающие выразительность (антифразы, анафора, гипербола).

Для верификации данных и сопоставления с существующими исследованиями использовались вторичные источники, включая труды по экокритике (Garrard, 2004), риторике климатической коммуникации (Ceccarelli, 2011; Harris, 2000), и культурной теории восприятия риска (Freudenburger et al., 2008).

Анализ проводился вручную, с последующей систематизацией наблюдений в таблицы и матрицы, что позволило установить корреляции между типом используемой стратегии и её потенциальным воздействием на восприятие читателя. Такой подход обеспечивает воспроизводимость исследования и позволяет проводить аналогичный анализ на других корпусах текстов в будущем.

Результаты исследования

Анализ 30 литературных текстов и поэтических произведений, включённых в корпус, позволил выделить наиболее часто используемые языковые стратегии, направленные на усиление восприятия климатической угрозы. Ниже представлены агрегированные результаты по основным категориям:

Таблица 1. Частотность и функция метафор в анализируемых текстах

Тип метафоры	Частота появления	Основная функция
Военные	47%	Мобилизация, создание чувства опасности
Телесные	28%	Очеловечивание природы, создание эмпатии
Апокалиптические	25%	Усиление тревожности, образ угрозы

Таблица 2. Эмоциональные апелляции

Эмоция	Доля текстов с данной	Целевая реакция читателя
Страх	63%	Осознание срочности
Эмпатия	78%	Сопереживание пострадавшим
Надежда	52%	Мотивация к устойчивому будущему

Таблица 3. Структуры нарратива

Тип метафоры	Частота появления	Основная функция
Персональные истории	All We Can Save, Siddiqua	Эффект сопричастности, вовлечённость
Пророческие сценарии	Butler, cli-fi	Переосмысление будущего
Альтернативные утопии	Некоторые cli-fi тексты	Вера в возможность изменений

Дополнительно было зафиксировано активное использование стилистических приёмов, таких как анафора, гипербола и антифразы, что усиливало выразительность текста и эмоциональный отклик аудитории.

Итоговая матрица стратегий показала, что тексты, сочетающие метафоры угрозы и нарративы надежды, оказывают более сбалансированное и продуктивное влияние на читателя, сочетая тревогу с мотивацией. Визуальные средства (иллюстрации, графика, композиционные элементы) встречались преимущественно в поэзии и эссе и служили дополнительным каналом воздействия.

Дискуссия

Полученные результаты подтверждают, что язык, используемый в климатически ориентированных литературных текстах, играет решающую роль в формировании эмоционального и когнитивного восприятия климатических угроз. Военные метафоры, доминирующие в 47% исследованных текстов, создают ощущение срочности и мобилизации, побуждая читателей воспринимать климатические изменения как непосредственную и реальную опасность. Эти данные коррелируют с наблюдениями Killingsworth и Palmer (2000), которые утверждали, что апокалиптический тон и мобилизационные образы являются риторически эффективными в экологической литературе.

Телесные метафоры, напротив, способствуют очеловечиванию природы, делая экологические потери более ощутимыми и лично значимыми. Такие образы, как «ранившаяся земля» или «задохнувшийся океан», активируют эмпатические механизмы, что особенно ярко проявилось в поэтических произведениях. Это согласуется с работами Garrard (2004) об эмоциональном воздействии эко-литературы на читательское сознание. Наиболее значимыми с точки зрения вовлечения оказались нарративы, основанные на персональных историях. Как показал анализ текстов из *All We Can Save* и произведений Айиши Сиддики, такие стратегии вызывают эффект сопричастности и доверия, способствуя не только осознанию проблемы, но и переходу к активному климатическому поведению. С другой стороны, пророческие и утопические сценарии, характерные для cli-fi, расширяют горизонты восприятия и способствуют переосмыслению возможных будущих сценариев. Комбинация тревожных (страх, апокалиптические образы) и обнадеживающих (надежда, совместное будущее) стратегий оказывается особенно действенной, так как предотвращает эмоциональное выгорание и паралич действия, описанные в работах Сессарелли (2011) и Sideris & Moore (2008). Это подчеркивает необходимость баланса между катастрофическими и конструктивными посланиями.

Таким образом, результаты исследования соответствуют поставленным целям: выявлены ключевые языковые стратегии, которые эффективно усиливают восприятие климатической угрозы. Они подтверждают предположение о том, что литература может быть не только инструментом осмысления, но и средством побуждения к действию.

Наблюдаемые тенденции имеют также значительные практические последствия. В образовательной и медийной практике использование языковых стратегий, выявленных в данном исследовании, может усилить воздействие экологических посланий. Кроме того, они открывают перспективы для дальнейших междисциплинарных исследований в области эколингвистики, когнитивной стилистики и науки о коммуникации. В будущем полезно будет провести сравнение культурно-специфических риторических стратегий в разных языковых традициях и расширить корпус анализа за счёт новых форматов (графических романов, подкастов, видеопоззии и др.).

Заключение

Настоящее исследование продемонстрировало, что языковые и риторические стратегии, применяемые в климатически ориентированной литературе, играют ключевую роль в формировании эмоционального отклика и усилении восприятия климатической угрозы. Анализ выявил, что военные и телесные метафоры, эмоциональные апелляции (страх, эмпатия, надежда), а также персонализированные нарративы существенно повышают вовлечённость читателя и способствуют переходу от осознания к действию.

Данные результаты подтверждают эффективность художественного слова как инструмента климатической коммуникации и подчёркивают его важность в дополнении к научному дискурсу. Литература, поэзия и мемуары становятся пространствами, где происходит переосмысление экологической реальности, а язык служит проводником между знанием и действием.

Полученные выводы имеют практическое значение для разработчиков образовательных программ, экологических журналистов, писателей и активистов. Они также открывают перспективы для дальнейших исследований: в частности, стоит изучить, как различные культурные и языковые контексты влияют на выбор и восприятие риторических стратегий, и как новые медиаформы могут интегрировать эти подходы для усиления воздействия на аудиторию. Расширение корпуса текстов и включение цифровых форматов станет следующим шагом в развитии междисциплинарной эколоингвистической повестки.

Литература:

1. Р. Карсон, *Безмолвная весна*. Бостон: Houghton Mifflin, 1962.
2. О. Батлер, *Притча о сеятеле*. Нью-Йорк: Four Walls Eight Windows, 1993.
3. А. Э. Джонсон и К. Уилкинсон (ред.), *Всё, что мы можем спасти: правда, смелость и решения климатического кризиса*. Нью-Йорк: One World, 2020.
4. Г. Гаррард, *Экокритика*. Лондон: Рутледж, 2004.
5. Л. Чеккарелли, «Искусственно созданные научные споры: наука, риторика и общественные дебаты», *Rhetoric&PublicAffairs*, т. 14, № 2, с. 195–228, 2011.
6. У. Фройденбург, Р. Грэмлинг, С. Ласка и К. Эрикссон, *Катастрофа на заказ: техногенные причины урагана Катрина и будущих бедствий*. Вашингтон: Island Press, 2009.
7. К. Киллингсворт и Д. Палмер, «Экология тысячелетия: апокалиптический нарратив от "Безмолвной весны" до глобального потепления», в *Зелёная культура: экологическая риторика в современной Америке*, К. Герндл и С. Браун (ред.). Мэдисон: Университет Висконсина, 1996, с. 21–45.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Adilbayeva Ulzhalgas** – ALT University Tynyshbayev.
Berkimbayeva Saule – International Educational Corporation.
Farida Sugir – M. Auezov South Kazakhstan University.
Riskeldieva Jamila – M. Auezov South Kazakhstan University.
Sadykanova Serikkhan – International Educational Corporation.
Shaimanova Saltanat – International Educational Corporation.
Temirova Ulzhalgas – M. Auezov South Kazakhstan University.
Yesimkhanova Nagima – South Kazakhstan innovation university.
Zhakupova Aliya – International Educational Corporation.
Абишева Диана – ALT Университет имени Мухамеджана Тынышпаева.
Адилбаева Улжалгас – ALT Университет имени Мухамеджана Тынышпаева.
Алиева Салима – ALT Университет имени Мухамеджана Тынышпаева.
Бабинець Мирослава Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент, викладач англійської мови, доцент кафедри фінансів, обліку та оподаткування, Ужгородського торговельно-економічного інституту Державного торговельно-економічного університету.
Бертаева Анар – НАО «Шәкәрім университет».
Боймирзаев Азизбек Каримжанович – Независимый исследователь University of Business and Science.
Волощак Наталія Юріївна – вчитель початкових класів, вчитель вищої категорії Ліцею №16 м. Дрогобича.
Жакупова Алия – Международная образовательная корпорация.
Загалевиц Валентина Леонідівна – Голова циклової комісії соціальної роботи, психології та фізичної культури ВСП Кам'янець - Подільського фахового коледжу НРЗВО «Кам'янець - Подільський державний інститут».
Кириченко Тарас Григорович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спортивних дисциплін і туризму Університету Григорія Сковороди в Переяславі.
Кириченко Тетяна Василівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Університету Григорія Сковороди в Переяславі.
Коляденко Світлана Ананіївна – старший викладач кафедри фізичного виховання Національного університету харчових технологій.
Кошєрова Айгуль – ALT Университет имени Мухамеджана Тынышпаева.
Мангазина Ж.Р. – Казахский национальный женский педагогический университет. Институт филологии.
Мангазина Жанель – Казахский национальный женский педагогический университет Институт филологии.
Молдабаева Магира – Международная образовательная корпорация.
Нагуляк Ольга Михайлівна – вчитель початкових класів, вчитель вищої категорії Ліцею №16 м. Дрогобич.
Опанасюк Людмила Сергіївна – студентка Ужгородського торговельно-економічного інституту Державного торговельно-економічного університету.
Петряков Володимир Миколайович – аспірант, Запорізький національний університет.
Поліщук Віталій Валентинович – доцент кафедри спортивних дисциплін і туризму, кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент, Університет Григорія Сковороди в Переяславі.
Самєтова Фаузия – Каспийский университет технологий и инжиниринга им. Ш. Есенова.
Тажибаева Ш.А. – Казахский национальный женский педагогический университет. Институт филологии.
Ташимбай Салтанат – Международная образовательная корпорация.
Темиркулова Гульзада – Международная образовательная корпорация.
Ткачук Олексій Олегович – викладач кафедри спортивних дисциплін і туризму, Університет Григорія Сковороди в Переяславі.
Тогатай Мадина – Южно-Казахстанский университет им. М. Ауезова.
Шинтаева Лаззат – ALT Университет имени Мухамеджана Тынышпаева.
Эргашев Толибжон – научный исследователь Наманганский государственный университет.

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Яна Бідзюра (Луцьк, Україна) МАРКЕТИНГОВІ КОМУНІКАЦІЇ УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ ВИДАВНИЦТВ (НА ПРИКЛАДІ ВИДАВНИЦТВА ВНУ ІМ. ЛЕСІ УКРАЇНКИ)	5
Володимир Петряков (Запоріжжя, Україна) ІДЕНТИФІКАЦІЯ ФАКТОРІВ ТА ІНДИКАТОРІВ КРИЗИ	7

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Валентина Загалевиц (Кам'янець-Подільський, Україна) СТАНОВЛЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ІНСТИТУЦІЙ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД	9
Олексій Мясенко (Суми, Україна) ДІЯЛЬНІСТЬ СИМОНА ПЕТЛЮРИ В ЕМІГРАЦІЇ (1920 – 1926 РР.)	11

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Ulzhalgas Adilbayeva, Serikkhan Sadykanova (Almaty, Kazakhstan), Ulzhalgas Temirova, Jamila Riskeldieva (Shykment, Kazakhstan), Aliya Zhakupova (Almaty, Kazakhstan) INNOVATIVE APPROACHES TO FOREIGN LANGUAGE TEACHING IN TECHNICAL UNIVERSITIES	14
Азизбек Боймирзаев (Намаган, Узбекистан) НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИИ ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ ПОСРЕДСТВОМ ОБУЧЕНИЯ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ	17
Наталія Волощак (Дрогобич, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	19
Жанель Мангазина, Салтанат Ташимбай, Улжалгас Адилбаева, Салима Алиева, Алия Жакупова (Алматы, Казахстан) ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБУЧЕНИИ ЯЗЫКАМ	20
Ольга Нагуляк (Дрогобич, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ЗАСОБІВ НА УРОКАХ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	24
Толибжон Эргашев (Наманган, Узбекистан) ИНТЕГРАЦИЯ МАТЕМАТИЧЕСКИХ И ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ: ЗНАЧЕНИЕ И ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРИМЕРЫ	26

СЕКЦІЯ: ПРАВО

Софія Ковбаса (Київ, Україна) ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА РЕГУЛЮВАННЯ ЦИФРОВИХ БАНКІВ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ....	28
Володимир Мельничок (Чернівці, Україна) КРИМІНАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ	30

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ

Тетяна Кириченко (Переяслав, Україна) ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНІ ОЧІКУВАННЯ» У ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	32
Олена Шмерко (Хмельницький, Україна) ЗМІСТ І СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ КОЛЕДЖІВ ТОРГОВО- ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ	34

СЕКЦІЯ: СОЦІОЛОГІЯ

Опанасюк Людмила, Мирослава Бабинець (Ужгород, Україна) ЕТИКА В МЕНЕДЖМЕНТІ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ БІЗНЕСУ	38
Ярослав Сніховський (Житомир, Україна) СОЦІОЛОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ МІЖЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ	39

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

Тамара Драч (Львів, Україна) ПЕРЕДЗМАГАЛЬНА ПІДГОТОВКА ДЛЯ ВИКОНАВЦІВ У ПОВІТРЯНІЙ АКРОБАТИЦІ ТА ПІЛОННОМУ СПОРТІ	42
Тарас Кириченко, Михайло Грищенко, Стас Лучанинов (Переяслав, Україна) АТЛЕТИЧНА ГІМНАСТИКА В СИСТЕМІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ	45

Тарас Кириченко, Павло Кравцов, Людмила Петрович (Переяслав, Україна) КОРЕГУВАННЯ ФІЗИЧНОГО СТАНУ ЧОЛОВІКІВ РІЗНОГО ВІКУ ТА ТИПУ СТАТУРИ ЗАСОБАМИ АТЛЕТИЗМУ.....	48
Світлана Коляденко (Київ, Україна) ЗНАЧЕННЯ СПОРТУ У ЖИТТІ МОЛОДОЇ ЛЮДИНИ	50
Віталій Поліщук, Олексій Ткачук (Переяслав, Україна) ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧА РОБОТА В ЗЗСО ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФІЗИЧНИЙ СТАН ПІДЛІТКІВ.....	53

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Saule Berkimbayeva, Saltanat Shaimanova (Almaty, Kazakhstan), Nagima Yesimkhanova, Farida Sugir (Shykment, Kazakhstan), Aliya Zhakupova (Almaty, Kazakhstan) LITERARY TRANSLATION OF THE TEXT AS AN OBJECT OF STUDY IN MODERN LINGUISTICS...	56
Lazzat Zholdasbek (Shykment, Kazakhstan), Zhanel Mangazina, Zhanar Zhardamaliyeva (Almaty, Kazakhstan), Assiya Bimurzina (Shykment, Kazakhstan), Aliya Zhakupova (Almaty, Kazakhstan) INNOVATIVE APPROACHES TO TEACHING LANGUAGE DISCIPLINES IN HIGHER EDUCATION...	59
Ж.Р. Мангазина, Ш.А. Тажибаева (Алматы, Казахстан) МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЙ ПОДХОД В ПРЕПОДАВАНИИ ЛИТЕРАТУРЫ: ВОЗМОЖНОСТИ ИНТЕГРАЦИИ ЖИВОПИСИ, МУЗЫКИ И ТЕАТРА	62
Магира Молдабаева (Алматы, Казахстан), Фаузия Саметова (Актау, Казахстан), Диана Абишева, Лаззат Шинтаева, Алия Жакупова (Алматы, Казахстан) ИННОВАЦИОННЫЕ ПРАКТИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКОВ В ОПЫТЕ ЗАРУБЕЖНЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ.....	64
Гульзада Темиркулова (Алматы, Казахстан), Мадина Тогатай (Шикмент, Казахстан), Айгуль Кошеров (Алматы, Казахстан), Анар Бертаева (Семипалатинск, Казахстан), Алия Жакупова (Алматы, Казахстан) ЯЗЫКОВЫЕ СТРАТЕГИИ УСИЛЕНИЯ ВОСПРИЯТИЯ КЛИМАТИЧЕСКОЙ УГРОЗЫ.....	67
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ	71

Українською, польською, російською, англійською, французькою, білоруською, грузинською, вірменською, азербайджанською, казахською, узбецькою, таджицькою, киргизькою, молдавською, туркменською мовами

Матеріали XX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Євразії»** // Збірник наукових праць. – Переяслав, 2025 р. – 74 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Ю.В. Бобровнік, кандидат історичних наук

Упорядники: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав

Верстка та дизайн: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав

Проведення XX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
«Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Євразії»
та видання збірника наукових матеріалів стало можливим завдяки організаційній підтримці
молодіжної громадської організації **«Незалежна асоціація молоді»**

Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Матеріали конференції розміщені на сайті МГО «Незалежна асоціація молоді»
за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua>

Адреса оргкомітету конференції:

08401, Київська обл. м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.

